

ประชุมจดหมายเหตุ
เรื่องสุริยปราสาทในรัชกาลที่ ๕

959.36
๗
๐.๕

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK THAILAND

ประชุมรทหมายเทศ
เรื่องสุริยุปราคาในรัชกาลที่ ๔

และ

เรื่องรัชกาลที่ ๔ ประชารและสวรรคต

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงศรีสังกร ต.จ.

(ดาบ จารุรัตน์)

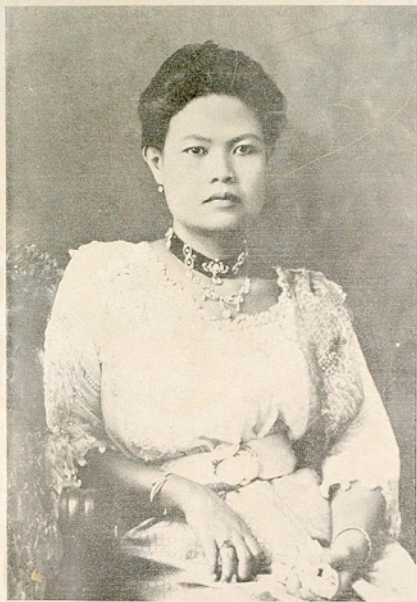
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

สำนักพิมพ์

จก

กองบรรณคดีและประวัติ

คุณหญิงกาน ศรีสังกร ก.จ.

ชาติ ๒ ม.ค. ๒๔๒๓

มรณะ ๕ ต.ค. ๒๔๘๕

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงศรีสังกร (ตาม
จารุรัตน์) ต.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดงานในวัน
ที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๐ น. บรรดาบุตรและธิดา มีนายชม
จารุรัตน์ เป็นอาทิ ได้มาคิดต่อ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
เพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์จดหมายเหตุเนื่องในรัชกาลที่ ๔ รวม ๕
เรื่อง คือ ๑. จดหมายเหตุเสด็จหัวอก บมระโรง พ.ศ. ๒๔๑๑
ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒. จดหมายเหตุเซอร์แฮร์รอด เจ้า
เมืองสิงคโปร์ ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไทยในรัชกาลที่ ๔ ที่
ตำบลหัววาน ๓. กระแสรับส่งรัชกาลที่ ๔ เรื่องสุริยุปราคา เมื่อ
บมระโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ (ทั้ง ๓ เรื่องนี้เคยจัดพิมพ์อยู่ในประชุม
พงศาวดารภาค ๑๘ แล้ว) ๔. จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ ณ บมระโรง เจ้าพระยามหินทรศักดิ์
ธำรง และ ๕. จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวสวรรคต ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คำรบราชนาถ ทรงเรียบเรียง (เคยจัดพิมพ์เป็นประชุมพง-
ศาวดารภาคที่ ๕๒) กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์
ได้ตั้งประสงค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง

ราชานภาพ ได้ทรงเรียบเรียงคำนำอธิบายความเป็นมาของจดหมายเหตุทั้ง ๔ เล่มแรกไว้ดังนี้

“๑. จดหมายเหตุเสด็จหัวากอ บมระโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ ผู้เรียบเรียงคือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ได้เรียบเรียงไว้แต่ย่อ ๆ ที่เอามาพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เพราะจะให้เข้าใจความในจดหมายเหตุของเซอร์แฮร์รอดแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น “การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่หัวากอในฤดูฝน จนเป็นเหตุให้ประชวรและสวรรคตครั้งนั้น ผู้ที่เกิดภายหลังหรือเกิดทันแต่ยังเป็นเด็กอยู่ เช่นตัวข้าพเจ้าเคยปรารถกันว่าเพียงแต่จะดูสุริยุปราคา เหตุใดจึงเสด็จลงไปล่าอันตรายและความลำบากถึงเพียงนั้น พึงมาได้ฟังคำชี้แจงภายหลังว่าสุริยุปราคาที่จะเห็นได้หมดดวงในประเทศนั้นไม่เคยมีมาก่อนจนถึงในตำราโหรของไทยว่า สุริยุปราคาไม่มีที่จะหมดดวงได้ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคำนวณทราบก่อนใคร ๆ ในประเทศนั้นว่า ในบมระโรงสุริยุปราคาจะมีหมดดวงและจะเห็นได้ในเมืองไทยนี้ ตำราสบอกพวกโหรก็ไม่มีใครเชื่อถือเห็นด้วย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานิราศปนัดดาภิเศกตรัสเล่าว่าแม้พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อว่า จะเห็นหมดดวง แต่เกรงพระทัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ต้องยอมจะไปทอดพระเนตรด้วย ที่เสด็จลงไปทอดพระเนตรที่ตำบลหัวากอในแขวงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์นั้น เพราะปรากฏในทางคำนวณว่าจะเห็น

ได้หมดดวงที่ตรงนั้น ถ้าอยู่ในกรุงเทพฯ ๕ เห็นหมดดวงไม่
เล่ากันว่าจนวันมีสุริยุปราคา โหระทลงไปตามเสด็จก็ยังไม่เชื่อว่า
จะเห็นหมดดวง พอเงากินบิ๊ดขอบพระอาทิตย์หมดดวง พระยา
โหราธิบดี ถิ่น เวลานั้นยังเป็นหลวงโลกที่ปรี๊ด “พลบ”
เต็มเสียงหน้าพระที่นั่งด้วยความยินดี สันกลั้ว เพราะความเลื่อม
ใสในวิชาที่ได้ร่ำเรียน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงศึกษาชำนาญในโหราศาสตร์ จึงมิได้ทรงเกรงความลำบาก
ที่จะทอดพระเนตรสุริยุปราคาครั้งนั้น

๒. จดหมายเหตุเซอร์แฮร์รอด เจ้าเมืองสิงคโปร์ไปเฝ้า
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไทยในรัชกาลที่ ๔ ที่ตำบลหัววาน เห็นจะ
เป็นเลขานุการที่มาด้วยเป็นผู้เรียบเรียงขึ้นตามคำสั่งของเซอร์แฮร์-
รอด หมอปรัดเลได้สำเนาพิมพ์ไว้ในหนังสือบางกอกคาเลนดา
เล่มคริสตศก ๑๘๗๐ ข้าพเจ้าไต่สวนนักเรียนคน ๑ แปลออกเป็น
ภาษาไทยสำหรับพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ จดหมายเหตุของเซอร์แฮร์-
รอดนี้ ต้องอ่านด้วยทรงไว้ในใจว่า เป็นของฝรั่งแต่งตามความ
คิดและความเห็นของฝรั่งตั้งแต่ต้นจนปลาย อ่านโดยกำหนดไว้
ในใจเช่นนี้จึงจะน่าอ่านดี

๓. กระแสรบสังรัชกาลที่ ๔ เรื่องสุริยุปราคานั้น ต้นฉบับ
เป็นของกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ซึ่งมอบให้แก่หอสมุดแห่งชาติ
ทรงแข็งแรง ถึงลักษณะของสุริยุปราคานั้น แจ่มแจ้งชัด เจน ยิ่งกว่า
ปรากฏในจดหมายเหตุอื่น ๆ ทุกฉบับ และเป็นหนังสือสำคัญโดย

ที่เป็นพระ ราชินิกุล ในพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จกลับจากทอดพระเนตรสุริยุปราคาคราวนั้น ก่อนเวลา เสด็จสวรรคตไม่นานนัก มีคำเล่ากันว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากหว้ากอมาถึงพระนคร มีรับสั่งถาม ผู้ที่สุริยุปราคาทางกรุงเทพฯ ว่าเห็นเป็นอย่างไรบ้าง พวกกันทูล เลื่อนเพื่อนไปต่างๆ เป็นต้นว่าพระโหราธิบดี(ขุม)เจ้ากรมโหรากราทูลว่า "เหลืออยู่สักนิ้วหนึ่ง" ดังนี้ เป็นต้น จึงทรงพระราชนิพนธ์อธิบายถึงสุริยุปราคาครั้งนั้นที่ได้เห็นที่หว้ากอ เป็นอย่างไรให้ทราบกันตามที่จริง และมีรับสั่งให้คัดลอกบอกกันต่อ ๆ ไป ดังปรากฏอยู่ในประกาศนั้น"

๔. จดหมายเหตุสมเด็จพระจอมเกล้าทรงประชมรม ๒ ฉบับ ที่จัดพิมพ์ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) แต่ง เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดีสมุหพระสุรัสวดี แต่งไว้ฉบับหนึ่งมีรายละเอียดปรากฏอยู่ในบาน แพนกเดิมพิมพ์อยู่ในคอนต้นของหนังสือฉบับหนึ่ง อีกฉบับหนึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้แต่งไว้ตอนท้ายพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๔ อีกฉบับหนึ่ง แต่ไม่ได้นำมาตีพิมพ์ ณ ที่นี้ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประชมรมนั้น เป็นพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ จางวางมหาดเล็ก อยู่ในตำแหน่งซึ่งได้ดูแลรักษาพยาบาลช้างที่ จึงได้รู้เห็นเหตุการณ์เมื่อทรงประชมรมโดยใกล้ชิด ข้อความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

กล่าวไว้ในจดหมายเหตุฉบับของท่าน ก็เข้าใจว่าคงถามมาจาก
เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง"

๕. จดหมายเหตุ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคต
สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงเรียบเรียง โดยทรงถือจด
หมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ประชวรของเจ้าพระยาทั้ง ๒ ทักกล่าวแล้ว
เป็นบรรทัดฐาน แต่จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับที่กล่าวมานั้นข้อความ
สำคัญคลาดเคลื่อนกันอยู่บางแห่ง แต่อ้างถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ ซึ่งเวลานั้นปรากฏพระนามว่า พระ
เจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าโสมมาวดี เป็นผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาล
ข้างที่ประทับ พระองค์ ๑ ว่าเป็นผู้เชิญพระกระแสรับส่งออกมา
ข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเอง ๆ เมื่อสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแต่งจดหมายเหตุ
เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตตอนพรรณนา
ถึงเหตุการณ์เมื่อทรงประชวร ทรงสงสัยข้อความที่กล่าวในจด
หมายเหตุ ๒ ฉบับนั้น จะตรัสถามผู้แต่งทั้งสองก็ไม่ได้ ด้วย
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงพิราลัยและเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง
ก็ถึงอสัญกรรมไปเสียแล้ว จึงทูลถามกรมหลวงสมรรัตน ฯ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๔ อันเป็นปีที่เริ่มทรงแต่งหนังสือเรื่องนั้น ได้ความตาม
ที่กรมหลวงสมรรัตน ฯ ตรัสเล่า ทรงเห็นแม่นยำชัดเจนสันสงสัย
จึงจดลงไว้ ในหนังสือ ที่ทรงแต่ง นั้นตาม ที่ได้ทราบ จากกรมหลวง
สมรรัตน ฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่กรมหลวงสมรรัตน ฯ ไม่ทรงทราบ

จึงทรงจดตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงที่ตีพิมพ์
ในสมุดเล่มนี้ และยังได้ทรงนิพนธ์เชิงอรถอธิบายข้อความที่
ไม่กระจ่างไว้อย่างครบครันชัดเจนด้วย นับว่าเป็นจดหมายเหตุ
เกี่ยวกับการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มีข้อความสมบูรณ์กว่าเล่มอื่น ๆ

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศี ทักมิตานุปทานกิจ
ซึ่งบุตรและธิดาได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศกัลปนาผลสนองคุณ คุณหญิง
ศรีสังกร ด้วยกตัญญูกตเวที ขออำนาจบุญกุศลทั้งปวงจงดล
บันดาลให้สำเร็จอธิวิบากมบุญผลแต่ท่านผู้วายชนม์ตามควรแก่คติ
วิสัยในสัมปรายภพจงทุกประการเทอญ

กรมศิลปากร

๖ ธันวาคม ๒๔๘๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. ๖ จดหมายเหตุเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา ที่ตำบลหว้ากอ บึงมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์	๑
๒. จดหมายเหตุเซอร์เฮร์รอด เจ้าเมืองสิงคโปร์ ไปเฝ้ารัชกาลที่ ๔	๓
๓. กระแสรับส่งเรื่องสุริยุปราคาในรัชกาลที่ ๔	๓๖
๔. จดหมายเหตุเรื่องรัชกาลที่ ๔ ทรงประชวร ฉบับเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง	๔๕
๕. จดหมายเหตุเรื่องรัชกาลที่ ๔ สวรรคต ฉบับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง	๗๗

ประวัติคุณหญิงตาบ ศรีสังกร ต.จ.

คุณหญิงตาบ ศรีสังกร เป็นบุตรหลวงอุปการโกศากร (เวท วัชรภักย์) และท่านปั้น บุตรีเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น ณ สงขลา) เกิดเมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ที่บ้านถนน สี่ลม อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร มีพี่น้องร่วมบิดามารดา คือ

๑. คุณหญิง สมบุญ วิเชียรคีรี ภริยาพระยาวิเชียรคีรี ฯ (ชม ณ สงขลา)
 ๒. ท่านบุญรอด ภริยานายพร จารุจินดา ซึ่งภายหลังได้รับ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาสุรบดีสินทธรสุนทรภักษ์
 ๓. ท่านเชื้อ ณ สงขลา ภริยา พระอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา)
 ๔. พระยาพิจารณาปฤชามาตย์ (สุหรัย วัชรภักย์)
 ๕. คุณหญิงเป้า เพ็ชรกำแหงสงคราม ภริยาพระยาเพ็ชร กำแหงสงคราม (มลิ ยุคคันทน์)
 ๖. พระภคณีศรีสารวจ (แดง วัชรภักย์)
 ๗. คุณหญิงตาบ ศรีสังกร
 ๘. หญิง ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์
- คุณหญิงตาบ ได้รับการศึกษาอ่าน เขียนหนังสือไทยตาม

สมัยนิยมในเวลานั้น และได้เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนกุลสตรี
วังหลังอยู่คราวหนึ่ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้ทำการสมรสกับ นายตาด จารรัตน์
เนติบัณฑิตชั้นที่ ๑ (เหรียญคุณวุฒิมาลาเข็มศิลปวิทยา) ซึ่งต่อมา
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาศรีสังกร มีตำแหน่งครั้ง
สุดท้ายเป็นกรรมการศาลฎีกา และผู้รักษาการในตำแหน่งอธิบดี
ศาลฎีกา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระยาศรีสังกรบ๊วยได้ไปรักษาตัวอยู่ที่
ประเทศญี่ปุ่นเป็นเวลาหนึ่งปีเศษ ก็ได้ติดตามไปอยู่กับสามที่
ประเทศจีนด้วย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับพระราชทานตราดุษฎีเชลจลจอม-
เกล้า และได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชากนิhek รัชกาลที่ ๗
และเหรียญเฉลิมพระนคร ครบ ๑๕๐ ปี

คุณหญิงตาด ได้อยู่ร่วมสุขร่วมทุกข์กับ พระยาศรีสังกรผู้
สามตลอดมา จนสามถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ และได้
จัดการศพให้สามสามแก่เกียรติยศ

คุณหญิงตาด มีบุตร ธิดา ๓ คน คือ

๑. นายชม จารรัตน์ มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงคหกรรมบดี
๒. นางทวิ สนิทวงศ์อนุวรรต ภริยาพระสนิทวงศ์อนุวรรต
(ม.ร.ว. พร้อมใจ สนิทวงศ์)
๓. นายอาณัติ จารรัตน์

คุณหญิงตาบ เป็นผู้มีความประพฤติดี สุภาพอ่อนโยน และโอบอ้อมอารีต่อบรรดาญาติมิตร ได้เป็นกำลังช่วยเหลือสามี และเป็นมารดาที่ดีอบรมสั่งสอนให้การศึกษาแก่บุตรธิดาเป็นอย่างดี

คุณหญิงตาบ เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และได้บำเพ็ญกุศลตลอดมาในชีวิตสุดแต่โอกาส ไฉนวันอุโบสถได้เคยไปรักษาศีลและฟังธรรมทั่ววัดสุทัศน์เทพวราราม และวัดอื่นเนื่องๆ

ในระหว่าง ๒ ปีที่ล่วงมา มีโรคภัยเบียดเบียนตามวัยแห่งสังขาร ได้หาแพทย์มารักษาพอประทังไปได้ชั่วขณะหนึ่งๆ แต่ไม่หายเป็นปรกติ ต่อมาอาการมีแต่ทรึงกับทรุด ในที่สุดเป็นโรคเบาหวานและบัสสาวะเป็นพิษในเลือด (ยูเรเมีย) แพทย์ได้พยายามรักษาเป็นอย่างดี แต่ที่สุดความสามารถที่จะช่วยเหลือได้ ครั้นถึงวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคนี้ในจำนวนอายุได้ ๗๖ ปี

จดหมายเทศเสด็จหัวอก

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงคำนวนไว้
แต่เมื่อมีชาวฮิสกัว ในปีมะโรงสัมฤทธิ์ก็ จดศักราช ๒๔๓๐
จะมีสุริยุปราคาจับหมดดวงเมื่อเดือน ๑๐ ธนาคา * ซึ่งยากนักที่จะได้
เห็นในพระราชอาณาจักร ด้วยวิธีโหราศาสตร์ได้ทรงส่งสมมานาน
ตามสารัมภ์ ไทย สารัมภ์มอญ แต่คำราชอเมริกัน ฉบับเก่าแต่คำรา
อังกฤษเป็นหลายฉบับ ได้ทรงคำนวนสอดส่องดวงค้องกัน ได้ทรง
กะการตามในแผนที่ว่าจะมีเป็นแน่ * ท่อปรีชบุตร ฮังด้า ๑๔๓๐
พลพิ เป็นตะวันออกกรุงเทพพระมหานครเพียงดีด้า เจดา กับใน
กรุงเทพพระมหานครเพียง ๓ นาที กับ ๒๐ วินาที ได้ทรงพิจารณา
ละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ว่าพระอาทิตย์จะจับหมดดวง และเห็น บน
หน้าแผ่นดินไปไกลถึง ๓๓๐ คอ ๑๕๐ ที่คามจดหัวอกของเมืองประจวบ
คีรีวันช ครองเกาะจานเข้าไปเป็นท่ามกลางทิศ หมดดวง *
ข้างบนถ้งเมืองปราณบุรี ดงไปข้างใต้ถ้งเมืองชุมพร * ได้ทราบ
การเป็นแน่ตั้งนแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม ให้จัดการจ้างคนในหัวเมืองเพชรบุรี

เมืองปราณบุรี เมืองประจวบคีรีขันธ์ เมืองกำเนิดนพคุณ เมือง
ประทิว แลนายงานหลายนาย ให้จัดการทำค่ายหอดวงแดพลับพลา
ที่ประทับแรมที่ตำบลหัวากอ ตรงเกาะจานเข้าไปได้คั้งของวาพลง
ไปทาง ๒๔ เค้น แล้วโปรดให้แต่งคำประกาศศัพพ์แจกให้ทราบ
ทั่วกัน

* ในครั้งนั้นพวคนักปราชญ์ฝรั่งเสด็จได้ ทราบว่า ดัรียปราคา จะ มีใน
พระราชอาณาจักรแผ่นดินสยาม มีหนังสือมาถึง กงสุล ฝรั่งเสด็จ
ที่อยู่ใน พระนครให้ กราบทูล ขอ พระราชทาน อนุญาตที่จะ เข้า มาดู
ดัรียปราคา ก็โปรด พระราชทาน ตามประสงค์ พวก ฝรั่งเสด็จมา
เที่ยวค้นหาที่จะเป็นหลายตำบล ค้นลงไปถึงเมือง สมพรก็ไม่ได้
ตำบลซึ่งจะ ให้ตรงที่กลางกลาง พระอาทิตย์ ครั้นเมื่อท่านสมุห
พระกลาโหมกระการให้ ตั้ง ทำค่ายหอดวง ที่ ตำบลหัวากอตรง เกาะจาน
เข้าไป พวคนักปราชญ์ฝรั่งเสด็จจึงมาขอตั้ง โรงที่จะคนั้นแห่ง ๓ ตำบล
ลงไปข้าง ใต้พลับพลาที่ค่ายหอดวงทาง ๑๘ เค้น ตั้งเครื่องกลดงใหญ่
น้อยหลายอย่าง ประมาณ ๕๐ คันเศษ. *

* ครั้น ณ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมง ๕๐ นาที
เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช* ออกจากท่า
น้ำแคววัดินบุรี ไซ้จักรไปถึงเมืองสมุทรปราการเวลาเที่ยงแล้ว ๑๕
นาที ทอดสมออยู่ ๒ ชั่วโมงเศษ เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๕ นาทีไซ้
จักรออกจากที่ทอดสมอแล้วข้ามสันดอนคกหน้าถ้ำ ๓ วา เย็น ๕ โมง
๔๓ นาทีแล้ว ยังส่งทุบ ๓ นัด เรือสยามบุปผาศิมภักขิงรับ ๑๒ นัด จน

ถึงเวลา ๖ โมง ๓๒ นาที.

(รุ่งขึ้นวันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้ารุ่งแล้วถึงเรา
ด้ามร้อยยอก ใช้จักรไปเวลา ๔ โมงเช้าถึงเกาะหลัก เวลาเที่ยง
ถึงททอดส้มหน้าค่ายหลวงตำบลหว้ากอ ทศกรรณหน้าถ้ำ ๘ คอก
อยู่ โคดองฉวางเหนือเกาะจาน) แต่อา กาศมืดคลุ้ม มีแต่เมฆ
คลุม ไปทุกทิศทุกแห่งไม่เห็น แดดแต่ เดือนดาวเฉย พระอาทิตย์
พระจันทร์เห็นบ้างบาง ๆ บาทนาฬิกาหนึ่งบ้างกึ่งบาทบ้าง แต่ททอด
เรือหน้าค่ายหลวง ทศกรรณหน้าถ้ำก่อนคนคนใหญ่ เรือโคดองอยู่
เสมอ เรือพระที่นั่งทอดส้มอยู่ที่หน้าค่ายหลวงประมาณ ๖ ชั่วโมง
(ครั้น เวลาบ่ายสาม พระบรมราชโองการ คำว่าสั่ง ให้ถอยเรือพระที่นั่ง
กลับไปที่ทอดประทับแรม อยู่ที่อำเภอเมือง อินทร์บุรี บึงตมไม่มี
คนคนใหญ่ เห็นที่พลับพลาไปทางประมาณ ๒๐๐ เส้นเศษ ทอด
ประทับแรมอยู่ ๒ วัน)

ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เวลาเย็น เสด็จพระราชดำ
เนิน ขึ้นจากเรือพระที่นั่งอรรคราช วรเศรษณัง ทรงมา พระที่นั่ง คง
แต่อำเภอเมืองลงไปถึง พลับพลา ค่ายหลวง ตำบลหว้ากอ เวลาบ่าย
เรือพระที่นั่ง ถอยลงไปทอดอยู่ที่หน้าค่ายหลวงห่างฝั่งประมาณ ๒๐
เส้นเศษ เรืออัครเสนาบดี เรือสยามบุตติกัมภ์ และเรืออื่น ๆ
ก็ทอดล้อมวงอยู่รอบนอกพร้อมกัน

(รุ่งขึ้น ณ วันอังคาร เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ
ได้พระฤกษ์ยก เสาธงแดงดำ ชักธงพระจอมเกล้า ชนทพลับพลา

ค่ายหลวง รมตั้งให้ประ โคม แล้วทรงจุดบั้งใหญ่ด้วยพระหัตถ์
ส่งตรง สดับกันกับทหาร บั้งใหญ่น้ำยตะหนักครบ ๒๓ นัตทั้ง ๒ ข้าง
บั้งเรือสยามปลัดก็มีไต่ยงอีก ๒๓ นัต รวมเป็น ๖๓ นัต เวลา
บ่าย ๓ โมง พวกนักปราชญ์ ฝรั่งเศสมา เผ่าที่ พลับพลา ๘ นาย
พระราชทานทองคำบางสะพานทุกนาย*

วัน ๙ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง พวกอหิ-
เชอร์ในเรือรบ ๑๒ นายขึ้นมาเผ่าที่พลับพลา พระราชทานทองคำ
บางสะพานทุกนาย

วัน ๑๐ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า ๖ โมง นาย
เรือรบฝรั่งเศสชื่อ เรือดำน้ำพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
กรมขุนพิทักษ์ประสาธน์ให้เด็กลงไปเที่ยวในเรือรบ ไปรดเกล้าฯ
ให้พลเหตุเจ้าท้าวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ลงไปด้วย กับคนจัดการ
รับเด็กลงเหมือนอย่างรับกษัตริย์ในประเทศยุโรป มีทหารทอดกรับ
แตรขึ้นเพลง แล้วยิงบั้งใหญ่รับ ๒๓ นัต (ทหารประจวบนี้บั้งคนถูก
ชน ตากกระซอก เขาแชน ชาก คายคน ๑) ครั้น เวลา ก่อนเที่ยงทรง
วัดแค้น ส้อมแผ่นที่ คางคาง หลวง ครั้น เวลา บ่าย ๕ โมงเศษ
เสด็จพระราช ดำเนินไปที่โรง นักปราชญ์ ฝรั่งเศส มาตั้งอยู่ เวลา
จวนค่ำเสด็จกลับ

วัน ๑๑ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ
มีงัดเคอร์ ฮาดบาดเคอร์ ผู้ว่าราชการแทนกงสุลอังกฤษขึ้นไปเผ่า
ที่พลับพลา ไปรดให้ยิงบั้งรับ ๒๓ นัต

* ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง เว
เจ้าพระยามาถึงที่ค่ายหลวง ได้ทรงรับหนังสือข่าวต่าง ๆ หลาย
ฉบับ กับของที่ตั้งไปจศชอมาแต่เมืองดอนคอนสำหรับแจกในการ
พระราชพิธีโสกันต์อีกมาก. ๕

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ เชอร์แตร้ออด เจ้า
เมืองตังกไปรับมาด้วยเรือกลไฟ ๓ ลำ ถึงหัวค่ำเวลา ๓ โมงเช้า
โปรดให้หลวงพิเศษพจนการ^๒ เป็นข้าหลวงไปเยี่ยมเยี่ยม.

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ เจ้าเมืองตังกไปรับ^๓
มาเผ่าที่พลับพลาค่ายหลวง โปรดให้ยังมีงศ์ตรี^๔ ๑๓ นัด ให้
พระราชทานทองคำบางสะพาน ตั้งแก่เจ้าเมืองตังกโปรดแถมของของพิ
เชอร์ทชนมาเผ่าทุกคน แล้วให้ไปเยี่ยมเรือนพัก ซึ่งทำไว้รับเขา.

รุ่งขึ้น ณ วันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า
เจ้าพนักงาน เตรียม กล้องใหญ่ น้อย เครื่อง ทรงทอด พระนคร
ดูริยปราสาท เวลาเช้า ๕ โมง ๓ นาที เสด็จออกทรงกล้อง แต่ทั้งฟ้า
เป็นเมฆฝนคลุมไปในด้านตะวันออกไม่เห็นอะไรเลย ค่ำเวลา ๕ โมง
๑๖ นาที เมฆจึงจางสว่างออกไปเห็นดวงพระอาทิตย์ไว้ ๆ แลดู
พอรู้ว่าจันแล้ว จึงประโคมเสกสร้างมูรธาภิเศก ครั้นเวลา ๕ โมง
๕๐ นาที แดงแดงอ่อนลงมา ท้องฟ้าตรงดวงพระอาทิตย์สว่างไม่
มีเมฆเลย ท้องแสดเห็นดาวใหญ่ด้านตะวันตก แลดาวอื่น ๆ มาก

๑ คือ เสร็จมีการโสกันต์สมเด็จพระเจ้าทิศากรมพระจักรพรรดิพงษ์

๒ ชื่อหวาด มุนีนาค ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระอาชรรักษาขนาดก๊ก.

หลายดวง เวลา ๕ โมง ๓๖ นาที ๒๐ วินาที จับต้นดวง เวลาหนึ่ง
มีดเบน เหมือน ถดงกัน เวลาพดบค่ำ คนที่ นั่งใกล้ ๆ ก็แอดไม่
จักหน้ากัน พระราชทานเงินแจกพระราชวงศ์ ค่านองศ์ แด่ราช
การผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งคามเด็จพระราชดำเนินออกไปทั่วกัน.
รุ่งขึ้น ณ วันพุธ เดือน ๓๐ ขึ้น ๒ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ
เจ้าเมืองสังคบุรีขอถ่ายพระรูป แล้วโปรดให้มีละครข้างในให้พอก
อังกฤษแถมฝรั่งเศสดู ให้พากรรยาเจ้าเมืองสังคบุรีเข้าไปข้างใน
ได้พระราชทานทองแดงแก่ศพระเจ้าลูกเธอฝ่ายในทุกพระองค์ เวลา
บ่าย ๓ โมง ๓๕ นาที เสด็จลงเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช พก
ทหารปืนใหญ่ยิงสลุดตั้งเสด็จ ๒๓ นัด ทหารที่ยกบนมัสักันดูกร
ดากพงออกมากระซึกเขาแรนชาติไปข้างหนึ่ง ตายในทัน เรือ
พระที่นั่งออกจากท่าชดหน้าค่ายหลวง ใช้จักรมากรุงเทมมหานคร.

เรื่อง เซอร์ แฮร์ ออก เจ้าเมืองสิงคโปร์
ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ในรัชกาลก่อน
ที่ตำบลหวาน

เมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๘ (ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๓)

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม (คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระองค์นั้นทรงทอดสายสัมพันธ์กับ คือว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในวิชาศาสตร์ ทรงไม่พระราชหฤทัยอย่างยิ่งในเรื่องสุริยปราคาอัน ได้ทรงกำหนดใจว่าจะปรากฏขึ้นในวันที่ ๑๘ สิงหาคม และโดยที่เห็นศูนย์ของอุปราคาจะผ่านใกล้ที่สุด ณ ตำบลหวาน เป็นหมู่บ้านอยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม ทางฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมมลายู ทรงเห็นจิตฉัตร (แฉกคิศจุต) ๓๓ องศา ๓๗ ฉัตรทิศเหนือ และเห็นจักรฉัตร (ฉองคิศจุต) ๘๘ องศา ๓๘ ฉัตรทิศตะวันออก อยู่เกือบขีดเชิงเขาหลวงสูง ๔๒๓๖ ฟุต อันเป็นที่บนพินโลกซึ่ง อุปราคาจะปรากฏหมดดวงนานที่สุดด้วย พระองค์คงพระราชหฤทัยจะเสด็จพระราชดำเนินไปยังที่นั้น และทรงเลือกสรร สถานที่ประทับในที่ ใกล้แถบนั้น เพื่อทอดพระเนตรซึ่ง อันจะได้ปรากฏขึ้นในโลกนี้ จึงเสด็จพร้อมด้วย พระบรมวงศานุวงศ์

ข้าทูลละอองธุลีพระบาททูลมาตามสมควร โดยเสด็จเป็นพระราชบริพาร
เสด็จพระราชดำเนินยังหัวงาน ในต้นเดือนสิงหาคม ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งที่ประทับ (ค่ายหลวง) ที่ริมฝั่งทะเลออกไปทาง
ทิศใต้ ๒-๓ ไมล์ ทรงเห็นศูนย์แห่งวิถีดวงอาทิตย์ และทรง
พระกรุณา โปรดพระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้วิบูลย์ มาตั้งรังเสด็จ
ส่งพวกตรวจการวิทยาศาสตร์อื่นได้จัดส่งมาจากกรุงปารีส มาเผ้า
ยังที่นั้น เพื่อดูอุปราคาให้ไกลที่สุดและซึ่งอุปราคาจะจับอยู่นานที่
สุดด้วย

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามยัง ทรงพระกรุณาฯ เพื่อแนะนำ
นายฮอดมาสเตอร์ ผู้รั้งตำแหน่งกงสุลของพระนางเจ้ากรุงนคร
บริเตนประจำกรุงสยามว่า บางที่ท่านเซอร์แฮร์ริสออกผู้ว่าราชการ
ประเทศฝรั่งเศสจะรักดีเต็มใจขอเอาโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวเสด็จ ประทับอยู่ใน ระหว่างที่ไม่ได้ห่างไกลจากเมืองสิงคโปร์
นัก มาเผ้าที่ตำบลหัวงานจะได้ดูอุปราคาได้เหมาะที่สุด และกระทำ
ความคุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการด้วย แลยังทรงพระกรุณาฯ พระราชดำรัสเพิ่มเติมว่า
ผู้พระราชประสงค์ ใครทรงพบปะเซอร์แฮร์ริส และจะทรงคบอันมี
เพื่อให้ ได้ รับความดีพร้อมแก่ เกียรติยศ ทุก อย่าง ก็ ในขณะนั้น
มีเรื่องที่เซอร์แฮร์ริสจะคงไปพบกับรายาเมืองปาหังและเมืองตรัง
ทางฝ่ายตะวันออก แห่อม น้อยอยู่ ด้วย ครั้นทราบข่าวก็
ระบะทาง ของคน ยาวออกไป ออกหน้าอกจะสามารถดู อุปราคา ได้ รัช

เจน และ ได้เฝ้า กระทำ ความ คุ้น เคย กับ สมเด็จพระเจ้า แผ่นดิน เดิม และ
พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ กรุง สยาม เซอร์ แฮร์ริส จึ่ง ตอบ
ไป ยัง กง สุล ทนต์ ขอ ให้ นำ ความ ขอรบ มั่ง คม ทุก พระบาท สมเด็จพระ
พระเจ้า อยู่ หิว ว่า ท่าน รัง ด้ ก เป็น เกียรติ ยศ ใน การ ที่ ทรง พระ มหา กรุ ณา
โปรด เกล้า ฯ ให้ เชิญ ยัง นัก จึ่ง ขึ้นไป เฝ้า ตาม พระ ราช ประ สงค์ ค
การ ที่ เซอร์ แฮร์ริส ขอ ด จะ ไป หิว งาน ครั้ง นี้ เมื่อ ตา ที่ จะ จัด เด ว ียม

ตรวจ การ วิชา ศาสตร์ ใน สิ่ง ที่ จะ ปรากฏ ขึ้น ใน โลก นี้ เนื่อง ด้วย อุป -
ราค าน น้อย นัก ได้ อาศัย ความ ช่วยเหลือ ของ นาย พัน ศรี เม ก น แ น รี
นาย ช่าง ประจำ เมือง (โค โล เนียด อิน ธิ เนีย ร์) จึ่ง จัด หา ได้ เครื่อง
มือ ต่าง ๆ เท่า ที่ พอ จะ หา ได้ โดย ตั้งใจ ว่า จะ ไม่ ให้ เสีย โอกาส ที่ จะ
ใช้ เครื่อง มือ เหล่านี้ ให้ เป็น ประโยชน์

ครั้น ถึง วันที่ ๒๒ สิง ห าคม เวลา ค่ำ ท่าน เจ้า เมือง ลง เรือ "ไป โพ"
เป็น เรือ ราชการ ประจำ หิว เมือง ประเทศ ราช ออก จาก เมือง สิง ก โป ร์
พร้อม ด้วย นาย พัน ศรี เม ก น แ น รี กรม ท หาร บัน โท ญ์ ห อง นาย รัช ย
เอก ม อ ย เส ง กรม ท หาร ช่าง ห อง นาย ห ฟ เ ป ดา เด รา น ู การ
ด ่วน ท วี และ นาย รัช ย โท ร ท ค ัม มิ น ด์ นาย ท หาร คน ด ิน ท คุณ
หญิง ฮ อ ร์ ค ได้ ตาม ท่าน เจ้า เมือง มา ด้วย ตั้งแต่ ออก จาก เมือง สิง ก โป ร์
มา แล้ว ไม่ มี คน ด อน นับ ว่า ได้ เดิน ทาง มา ระ ด อก ใน คืน วันที่ ๒๕
สิง ห าคม เรือ กล ไฟ ท่าน เจ้า เมือง ขึ้นไป ถึง ได้ ทอด สม อ ได้ หิว งาน
ลง มา ประมาณ ๕๕ ไมล์ เข้า อน รัง ร น จ ง เด อน ขึ้นไป ตาม ด หิว งาน
พ เรือ ห อง (ฝรั่ง เศ ศ) ดำรง แ จะ เรือ เฟ ร ด อง เรือ ห อง สยาม

เอ็มพรกษัตริย์ (ขงย๋สอโยธินยา) เรือสยามดัดปรุเตอร์ (สยาม-
 ปลัดแก้ว) เรือเจ้าพญา (ถ้าไม่ใช่เรือหลวง เป็นเรือค้าขายของ
 พระยาพิสดมภ์เจ้าสุวรรณ) เรือพระที่นั่ง (อรรถราชวรเศร) เรือเป็น
 ขนาดเล็กและเรืออื่น ๆ อีกหลายลำ เรือหลวง (อังกฤษ) ๕๓๓
 ไลต์ ในบังคับบัญชาของนายนาวาเอก เอชบี และเรือกราบหอบ-
 เปอร์ ในบังคับบัญชาของนายเรือเอก พิลาปอด ก็ได้มาถึงในเช้า
 รุ่งขึ้น นายนาวาเอก เอชบี ซึ่งเดินทางจะไปเมืองฮ่องกงได้รับคำ
 ชักชวนของท่านเจ้าเมือง จึงแปรทางมาประสงค์ให้มารับเรือรบอังกฤษ
 มาอยู่ด้วย ในโอกาสนั้น เพื่อชักชวนแสดงความยินดีขอต้อนรับ
 สถานที่ซึ่งสร้างไว้เป็นที่พักอาศัยเป็นห้อง ๆ ริมหาดคอนหนึ่ง
 ซึ่งเป็นที่ป่าไม้อยู่ก่อน มาแล้ว โถง โคนสร้างในคราวนี้แล้วปลูก
 พลับ พตาแดงทำเนียบเป็นอันมากสำหรับข้าราชการต่าง ๆ ในราช
 ดำหนัก แดแรก เมืองชาวยุโรปพักอาศัย (สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ประทับในค่ายหลวง คำหนักที่ประทับทำด้วยไม้ชั่วคราวเป็นคำ-
 หนัก ๓ ชั้น ด้วยธรรมเนียมไทยผู้มั่งคั่ง จะอยู่ในที่สูงกว่าไม่
 ได้ หรือในด่อนพระเจ้าแผ่นดินจะอยู่ในที่เสมอกันกับใคร ๆ ก็ไม่ได้
 ทำเนียบแห่งอื่นปลูกเป็นเรือนอันเดียว แต่ยกพนใน ประคนสูงพ้น
 จากพื้นดินสัก ๓ ฟุตทุกหลัง) ทำเนียบเหล่านี้สร้างด้วยไม้ไผ่ทำ
 แทบทั้งหมด มุงด้วยจากบ้าง ใบตองแห้งบ้างตามนิยมของประเทศ
 ทำเนียบหมู่หนึ่งกมรัวทำด้วยกิ่งไม้ อย่าง เรียบ ร้อยล้อมรอบมิดชิด มอง
 ไม่เห็น และในบริเวณ หรือตาม ทำเนียบมีโรงที่อยู่ สำหรับคนใช้

และบริวารเป็นอันมาก

ท่านเจ้าเมืองกับคณะที่มากด้วยมี นายพันตรี แมกแพ้ว นาย
ร้อยเอก มวยเดี้ย กรมทหารช่างหลวง นายร้อยโท คัมมีนส์
นายทหาร คนสนิท นายนาวาเอก เติชัย นายเรือเอก ขอสโหม
กับนายทหารราชนาวีอังกฤษอื่น ๆ อีกหลายนาย รัฐบาลเวลาดำ
วนท์ ๓๗ วัน มีทหารกองมณฑลใหญ่เข้ามาซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
โปรดให้มาจากกรุงเทพฯ ดังข้างส่งด้วย นายอดบาสเคอร์ ผู้รั้ง
กงสุลของพระนางเจ้ากรุงศรีอยุธยา กับคณะ
พวกกงสุลและข้าราชการสยาม บางคน ก็พากัน มาต้อนรับ พาไปยัง ที่พัก
ของท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภิต (สมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ช่วง มุนนาท) หรืออย่างที่เรียกกันว่า
อัครมหาเสนาบดี ตามธรรมเนียมของชาวสยาม แรกเมื่อ
ต้องไปหาเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศก่อน ภายหลังจึงไปเยี่ยม
อัครมหาเสนาบดี ถ้าผู้นั้นยศศักดิ์ เพียงพอกัน ก็จะได้เข้า วนเฝ้า
พระเจ้าแผ่นดิน แต่โดย เหตุที่ เสนาบดี กระทรวง ต่าง ประเทศ
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๒ กรมขุนวรจักร ๑๓ ๑) พักอยู่ห่างจาก
ที่พักกลาโหมไปไกล และ ด้วย ความ เชื้อเชื้อของ ท่าน กลาโหมท่านได้
จัดการต้อนรับ เซอร์แฮร์ริสตัน เสียพร้อมกันทั้งสองท่านในเวลา
เดียวกัน บ้านที่พักของท่านสมเด็จพระกลาโหม

ท่านกลาโหมผู้นั้นมีอายุประมาณ ๕๕ ปี (ตามความจริง
๖๐ ปี) รูปทรงออกจะเตี้ย ดวงตาคมมีสง่า อุปนิสัยใจคอของ

พระ อัยยาศัยของ พระเจ้าแผ่นดิน ไม่ทรง จักทำสิ่งไรก่อนที่ท่าน
ลงความเห็นฟ้องด้วย ท่านก็ได้รักษาราชการบ้านเมืองอย่างพอ
พองามและด้วยความปรีชา ดำรง คอยเอาใจใส่ในเรื่องต่าง ๆ
ทั้งต้นท้เป็นไปใหม่ประเทศอื่น ๆ โดยละเอียด ท่านเป็นผู้รักใคร่
ชาว อังกฤษ อย่าง ประจักษ์แจ้ง พุทธศาสนา นั้นได้คิดของแหว่งมาก
มักเรีย มารยาทสุภาพ และคงไปมาในท้ชอกความเห็น ของท่าน
และแสดงวิริยะชอกขยง ในเรื่องทำกิจธุระของมหารณ

ท่าน กลาโหม เสนาบดี กระจ่าง ค่าง ประเทศ ชอก นาคอิน รม
ท่านเจ้าเมืองกับพวกในคณะ ณฑภาคทางจะเข้าไปบริเวณบ้านและ
นำเข้าไปในบ้าน จักหาท้ให้พวกท้มา เที่ยงนาราและเควของคัม
ท่านเสนาบดี กับผู้ว่า ราชการได้ ด้นท้กัน อยู่นาน ระหว่าง นั้นกระ
เควมีการท้ พระเจ้า แผ่นดินจะ เด็ดชอก รมเจ้าเมือง กับพวก ท้มาจาก
เมืองดังคโปร์ มีดเควร์ ชัดบาดเควร์ ผู้แทนกงสุตเป็นผู้พูดภาษา
ไทยได้ คดองนั้น เป็นด่าม แต่โดย มาก ท่าน กลาโหม คอบ เซอร์
แสรชอด โดยไม่ต้องไ้หมาย ชัดบาดเควร์ช่วย เสนาบดีกระจ่าง
ทางประเทศ นั้นได้เข้า ด้นท้หา ด้วยน้อย เรื่องที่ ด้นท้หาทวีคณเดย
ไปถึงเรื่อง ชากูรมัน ท่านกลาโหม นำเอา คิวอย่างมันต์ในเคว
มันมอนคดคอกม และมันท้บรจุท้ยอย่าง โทมอื่น ๆ ชอกมาแสดงให้
เห็นวาทควงานเองเป็นผู้ชำนาญในเรื่องกตโกรของชากูเรเหล่านนี้คด

(ในคณนเป็นครั้งแรกที่เราได้สังเกตเห็นการคชธรรมนิยมอย่าง
เคร่งครคชของชาวสยาม ในเรื่องผู้ท้มอศคากวจะช้นอยคคท้นาผู้

ความนี้ ได้จดไว้เมื่อ วันที่ ๑๑๑๑ ปี ๑๑๑๑

มันส์ตั้งกว่าไม่ได้ เพราะมันน้อยทั้งหมด นงหรือ หมอบน้อยกับพณและ
คนใช้ เมื่อถึง ถาดหน้า เครื่องดื่มเข้า มาเอง ต้องเรียบ เดินไปบน
พณด้วยเข้า (กลานเข้า) เป็นการแปลกอยู่ที่ได้เห็นกริยาอาการของ
ชาวสยาม เปลี่ยนไต่ทันที เวลาเมื่ออยู่ภายนอก ยังไม่ทราบว่าท่าน
ผู้ใดอยู่ข้างในก็เดินไปมากันตามสบายใจ แค่มองเห็นท่านกลานใหม่
เข้า พวกมันน้อยก็ขอมตัวลงทำคุกเข่าทันที ประชานมือไว้ตรงหน้า
และก้มหน้า ลงกับพณ หมอบน้อยตามบรรดาศักดิ์ของคนน้อย คือ
เมื่อท่านพูดด้วย จึงตอบด้วยความเคารพและกราบกรานเช่นเดียว
กัน แม้เมื่อจะออกไปโดยธรรมดาต้องถูกชนเดินจะขยักตัวให้ตรงก็ไม่
ได้ ต้องระวังตัวให้ขอบนอยู่เสมอ)

เมื่อเจ้าเมืองสิงคโปร์ รือ อยู่สักหน่อย ก็ได้รับคำบอก
พระเจ้าแผ่นดิน เด็ดจ้อออกคอย คอยรับอยู่ แล้วพวกเราก็อากันไป
ยังพลับพลาอันเป็นพระราชวังชั่วคราว

ตรงปากทางจะเข้าไปในบริเวณพระราชฐาน มีกองทหาร
เกียรติยศเข้าแถวกระทำคำนับ และเมื่อเข้าไปในพระราชฐาน มี
เจ้าพนักงาน ผู้ใหญ่ สองสาม นาย ออก มารับ แล้ว พร้อมกับ ด้วย
ท่าน กลานใหม่ และ เสนาบดี กระ ทรวง ต่าง ประเทศ และ ใน พวก คณะ
ได้นำหน้าเราเข้าไปยังท้องพระโรง ห้องนี้เห็นจะยาวราว ๘๐ ฟุต
และกว้าง ๓๐ ฟุต เป็นค้ำทางตะวันออกของวัง (พลับพลา)
มีพระทวารสองข้าง กับทั้งมีพระทวารที่ตรงกลาง ทางด้านยาว
ซึ่งเป็น ทางที่ ได้นำเราเข้าไป ออกของ ห้อง เมื่อเข้าไปข้างในเห็น

ห้องพระโรงทั้งหมดเต็มไปด้วย (ข้าราชการ) ชาวสยามหมอบ
อัญมพน มือ (ประธาน) ตรงไปทางพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสด็จ
ประทับอยู่บนพระ เก้าอี้บนตงอยู่บน ราชบัลลังก์ ยกขึ้นตั้งจากพื้น
ราว ๓ ฟุต และ โถง รัชกับ พระทวารทาง ที่จะเข้าไปข้าง ใน ของ องค์
(พลับพลา) ที่ยกพนกับราวคกทรงทั้งเก้าและผนังห้องห้องพระโรง
ลาดด้วยผ้าสีแดง และทงเบ้องพระหัตถ์ ขวาทอง พระบาท ด้มเสด็จ
พระเจ้าแผ่นดิน มีโต๊ะเล็ก เต็มไปด้วย หีบทอง และ ภาชนะบรรจุ
พระ ศีร์ พระโอสถ พระสุธารต์ และสิ่ง เครื่อง ราช ประ โภคต่าง ๆ ทาง
ในระหว่าง พระทวารหน้า และ ที่ประทับ กันไว้เป็น ช่องว่าง สำหรับ แยก
เมืองเผ่าและ ๒ ซ่างช่องนี้ในระยะประมาณครึ่งทาง ตามเส้นทางเดิม
ใหญ่ทั้งสองท่านหมอบเผ่าอยู่ ตามแบบประเพณีของ พระราชฐาน
ตำแหน่งที่เผ่าของแคว เมืองอยู่ในแถวระหว่างข้าราชการ เก้าอี้ เพราะ
ไม่ยอม อนุญาต ให้ใคร เข้าใกล้ รัชพระเจ้าแผ่นดิน ยัง ไม่ กว่าข้าราชการ
ชั้นผู้ใหญ่ของพระองค์ ด้วยประเพณี เป็นดังนี้ พวกเราจึง
หยุดอยู่ทนน แต่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดคอกพระหัตถ์
ทนต์ให้ เซอร์แฮร์รอก เข้าไปเผ่าถึงที่ประทับ และเมื่อพระราช
ทานพระราชหัตถ์มาด้มด้แล้ว รับสั่ง ให้พวกของเซอร์ แฮร์รอก
เข้าเผ่าถวายนวดอกไป เจ้าพนักงาน ผู้หนึ่งเรียกว่าต้นของพระ โอบุ
ของพระเจ้าแผ่นดิน ก็ดำเนิน เรือง กราบทูล เบิก ด้วย เสียง ดังถึง
เรื่องราวและ ความประสงค์ ของ ท่านผู้ ข้าราชการ ที่มาเผ่า แต่คือ
มาด้กักรั พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งจำพอแล้ว และครดีเป็นภาษา

อังกฤษว่า พระองค์ ทรง พอพระ ราชเหตุที่ยก ได้ทรง ค้อน รับผู้ว่า
ราชการ เมือง ดิงค ไปร์ และ รับตั้ง ถึงทาง พระราช ไมครอนหมอย
อย่างสนิทสนมในระหว่างประเทศของพระองค์และ ประเทศเคเรคมวีเดน
และนัพระราชเหตุยหวังว่าพระราชไมครนคงถาวรชยต่อไป

เมื่อจบกระ แงพระราชดำรัสแล้ว พระเจ้าแผ่นดิน เด็คจึง
จากพระที่นั่ง ประทับยังพระทอกแห่งหนึ่ง (คือเกย) ซึ่งยก
ขึ้นไว้นอกพระราชสถานหน้าพระทวารทางเข้า ทรงพระกรุณาโปรด
ให้ร่าง ถ้ายรูปที่ เราพา มาด้วย ทั้งถ้อง ถ้ายรูป ครน เสร็จการ
เฝ้า ๆ แล้ว เมื่อจะกราบบังคมทูลดามา ก็มิพชอย่างเดียวกัน
กับเมื่อเขาเฝ้า แล้วพระเจ้าแผ่นดิน ทรงแดง พระราชประสงค์จะ
ให้ท่านผู้ว่าราชการเข้าเฝ้าเป็นพิเศษ ในตอนเย็นวันนั้นด้วย

ครั้นเฝ้าแล้ว เรากมายังท่าเหมยซึ่งได้จัดเตรียม ไว้สำหรับ
พวกเราพัก ได้พบคุณหญิง ฮอด และ นายเปตา ซึ่งชนบท
มาภายหลังเรา ในเวลาไม่ ช้านักคอย อยู่ท่าเหมยแล้ว ท่าเหมยที่
พักยาวประมาณ ๑๕๐ ฟุต และ กว้าง ๕๐ ฟุต เป็น ๒ ห้องโถง
หลังใหญ่ในห้อง ๑ห้องยกมพบ อาจจุคนในเวลาเดียวกันได้ ๕๐ หรือ
๕๐ คน และ ๒ ช่างยกพบนสูงประมาณ ๓ ฟุต ทำเป็นห้องเล็ก ๆ
เป็นแถว เบ็ดเสร็จด้วยกัน ๑๒ ห้อง ถ้าหับ เมนท พกอาศัย
ของพวกผู้ว่าราชการ มุมสี่เป็นสถานทีเล็ก ๆ หลังหนึ่ง มีห้อง
นอน ๒ ห้อง และห้องแดงคอง ๒ ห้อง มระเบียง เป็น ห้องนั่งเล่น
ถ้าหับรับ แรกได้สบาย เรือนคอน นกผ่า และยก พนด้วยไม้จริง

นอนหน้าตาคอยไม่หลับซีกหงส์

เมื่อผู้ว่าราชการมาถึง พระภานุสมบัติบริวารข้าราชการ
สยามกับนายเจ้าพวยม (ที่จริงเป็นคนเดียวกัน) ซึ่งรับหน้าที่จัด
อาหารเลี้ยงแขกเมือง มากอวยรับ ร้อง และแจ้ง ให้ท่าน เจ้าเมือง
ทราบ ว่า ถ้าต้องการ โต๊ะสำหรับเลี้ยงมาก น้อย ก็คนสุดแต่จะ
เชิญมา จะได้จัดหามาให้ตามเวลาที่กำหนดไว้ และแสดงความ
หวังว่า คงไม่มีอะไรขาดเหลือ ในการปฏิบัติเพื่อ ให้ท่านเจ้า เมือง และ
พวกได้รับความสบาย แล้ว นำเอา พื่อกรวดฝรั่ง เศ็ด เข้ามาให้รู้จัก
พร้อมด้วยชาวฮินดี ๓ คนและลูกมือชาว เมือง อีกหลายคน ซึ่งได้
รับ คำสั่ง ให้คอย ระวัง ปฏิบัติ ความ ประสงค์ทุก อย่าง ของ พวกแรก
เมือง ที่ มา และการเลี้ยงก็จัดหามาเลี้ยงอย่างฟุ่มเฟือย บริบูรณ์
บรรดาของอร่อยที่อาจจะหา มาถึงแถบ ประเทศ แถงนี้ได้พยายามสืบ
เสาะหา มาจาก เมือง สิงคโปร์ และ กรุง เทพ ฯ และ การทำ ก็มิช้า
ก็ทำอย่าง ประณีต มีทั้งเหล้า และน้ำองุ่น ต่าง ๆ น่าแฉงกับบริวาร
อาจจะ กล่าว ได้ว่า ไม่มี อะไร ที่ต้อง การออก นายนาจวเอก เอคัย
กับ นาย ทหาร เวช อีก หลาย นาย นาย ฮัตมาต์ เคอร์ และ นาง
ฮัตมาต์ เคอร์ นางแคมม์เบต ภรรยาหม้อในสถานกงสุลกับทั้ง
พวกคนระงงสุดก็ได้มาเข้าพวกด้วย อย่าง สนิทสนม กับ พวกเรา แท้
จริง พวกที่ มา ไม่มีใคร ได้ นัก คาด ว่า จะ ได้ พบ ที่ พัก อาศัย อัน อุดม
เช่น ในบ้านแห่งประเทศสยามเลย

อันที่จริงไปจนถึงนั้นเป็นเวลาจัดเตรียมการที่จะดูปราสาท ในวันรุ่ง

๙
ชน และท่านเจ้าเมืองได้รับ เข็มจาก ท่านกตยา โหม และข้าราชการ
การสยามผู้ใหญ่ในแผ่นดิน ในเวลานั้นเมื่อเวลาค่ำประมาณ ๘ ค.ท.
ท่านเจ้าเมืองกับ พวกที่มา ด้วยทั้ง ชายหญิง ทั้ง หมด ได้รับเชิญ ให้ไป
ที่ค่ายหลวง เมื่อไปถึงตรงทางที่จะเข้าไปในท้องพระโรง พระ
เจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณา โปรดเสด็จออกมาทรงต้อนรับ และทรง
พาเข้าไปในพระ ห้องที่เผ่าไรโอรานแห่ง ๑ ทรงแนะนำให้รู้จักกับ
ข้าราชการฝ่ายในและพระองค์เจ้าหญิงซึ่งยังทรงพระเยาว์

ในขณะนั้นเสด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระมเหสี พระมเหสี
พระองค์ ก่อน ได้สิ้นพระชนม์ เสียเมื่อ ค.ศ. ๑๗๖๒ และแม่พระ
เจ้าแผ่นดินจะมีบาทบริจาริกา เป็นอันมาก ก็ยัง ไม่มีใครที่ ได้ทรง
ยกย่องตั้งขึ้น ในตำแหน่ง พระมเหสี ส่วนพระราชกุมาร และพระ
ราชกุมารีมีจำนวนในระหว่ง ๖๐ หรือ ๘๐ พระองค์ ททรงพระชนม์
พรรษาแก่กว่าทั้งหมด ๕ พระองค์ คือ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า
ยงเยาว์ดิถีชน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทักษิณธรา และพระ
เจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าโสมมาวดี มีพระชนมายุในราว ๑๖ พรรษา
ทุกพระองค์ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
มีพระชนมายุราว ๑๕ พรรษา ย่อมเป็นที่เข้าใจกันว่า พระองค์
จักได้เป็นผู้สืบราชสมบัติ ด้วยเวลานั้นไม่มีพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ แต่
ก็ยังไม่มีแน่ที่เชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะในกรุงสยามแม่จะถือกันว่า
พระราชโอรสผู้เป็นมกุฎราชกุมารเป็นทายาทที่จะสืบพระราชวงศ์ถัด
แต่ไร้วางตำแหน่งจักตกแก่พระราชโอรสพระองค์ ใหญ่เสมอไปหาไม่มีได้

พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชอำนาจที่ทรงแต่งตั้งใครเป็น
รัชทายาทของพระองค์ก็ได้ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ทรงกระทำ
ไปโดยขัดกับความนิยมของข้าราชการผู้เป็นมุขมนตรีก็ไม่ได้ มีตัวอย่าง
เช่นครั้งพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ดองแล้วมา (หมายถึงรัชกาลที่ ๓)
มีพระราชประสงค์จะให้พระราชบุตรของพระองค์เป็นผู้รับราชสมบัติ
แต่พวกสกุลใหญ่ของท่านผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทั้ง ๒ (คือ สมเด็จ
เจ้าพระยามรณมहाปราชญ์วงศ์และสมเด็จเจ้าพระยามรณมहाพิไชย-
ญาติ) ได้ขัดคัดการที่จะทรงตั้งแต่นั้น และพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบัน
นั้นอันเป็นรัชทายาทแท้ของพระราชบิดาของพระองค์ก็ได้ (ซึ่งรับราช
สมบัติ) แทนที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลก่อนได้ทรงมุ่งหมายไว้ โดย
มิได้เกิดการจลาจลอย่างไร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬา
วรางกูรเป็นพระราชกุมารที่ทรงพระมีปัญญาเฉลียวฉลาดคิ่งนัก พระรูป
ทรงสูงและท่วงท่าก้ำหาญเกินแก่พระชนมายุ ตั้งแต่นั้นพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์หญิง ๓ พระองค์ ที่มีพระชนมายุสูงกว่าก็ทรง พระโสม
สุภกัญฉน์ เสียดแต่เสียดหมายมากถ้าไม่ยอมพระทนต์ (ให้ท่าน) ตาม
ธรรมเนียมของ ชาวสยามแล้ว คงสมว่าเป็น สตรีที่ทรง กตยาณ เดิศ
ฉกฉกแต่เพียง พระกิริยามารยาทก็น่าชมและครัดภาษาอังกฤษได้
ทุก พระ องค์ แท้จริง พระราช โอรสพระ ราชธิดา โดย มากครัด
ภาษา อังกฤษได้ เพราะพระเจ้าแผ่นดิน ทรงจัดหา พระพี่เลี้ยงเป็น
ชาวอังกฤษไว้

เมื่อได้ทรงแนะนำให้ ท่านเจ้า เมือง กับพวก ผู้หญิงรู้จักกับฝ่าย

ในแล้ว โปรดให้พวกเรานั่งลงรอบโต๊ะที่กลางห้อง พระราช
 ทาน เอย น้าชากา แพ้และ รนมหวาน เมื่ออยู่ได้สัก ครึ่ง นาฬิกา
 พวกเราก็ดังจากห้อง (ซึ่งอยู่บนชั้นตงของวัง พลับพลา) กลับ
 ออกมายังห้องพระโรงซึ่งมีการเค้นรำ (ระบำ) วิธออกจะคล้าย
 คังกัมเค้นรำจ (นฤคย์) ในอินเดีย ผู้เค้นรำเป็นสตรีรุ่น ๆ ของ
 หาดวงหลายคนแต่งตัวอย่างวิจิตร และได้รับความฝึกฝนพิเศษสำหรับ
 การนี้ คนครใช้เครื่องของสยาม มีขลุ่ยกลองกระจับมีชนิดหนึ่ง
 อย่างกระจับมีค้ำ (เห็นจะเป็นจะเข้) และเครื่องดนตรีทำด้วยไม้แผ่น
 แบน ๆ คัดด้วยไม้เป็นปุ่มเรียงคังฟังกัเพราะดี (ระนาด) ประมาณ ๓๐
 ด.ท. พระเจ้านั้นเห็นทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานโอภาสให้พวก
 เรากลับมายังคณตาดกลับมา

รุ่งเช้าวันที่ ๓๔ ถึงหกคน เป็นวันที่จะมีผู้ยอปราคา แต่ว่า
 มีเมฆ ปรากฏ เป็นก้อน หนามา ทางทิศ ตะวันตก เฉียงใต้ และเป็น
 อย่างนี้เรื่อยมาไม่ ขาดจน ๘ นาฬิกา ก็มีฝนตก ลงมา ประปราย
 ดวงอาทิตย์ ซึ่งขึ้น อยู่ถึง เวลานั้นพบบมัว ทึบเขย และอากาศ ก็ออก
 จะปรวนแปรมาก จนนึกกันว่ามีความหวังน้อย ใน ที่อากาศอาจจะ
 เปลี่ยนไปอย่างใด อย่างหนึ่งได้ ก่อนเที่ยง แต่อย่างไรก็ดี ต้อง
 มาประมาณ นาฬิกา ๑ ก็มีลมพัด มาทาง ทิศตะวันตก เฉียงใต้ แรงขึ้น
 ถึงเวลา ๓๐ นาฬิกา ๕ นาที จึงได้เห็นเมฆเกิดขึ้น ออกจากกัน
 ที่ละน้อย ๆ ไปทางด้าน ตะวันตก ต่อมาไม่ช้า อากาศ ทาง ด้านหน
 เวลแจ่มกระจ่างขึ้น และถึงเวลา ๓๐ นาฬิกา ๑๕ นาที

อาทิตย์ซึ่ง แคร่แรกบดบัง หหมดดวง กัดสว่างจ้า แคร่ขณะนั้น อุปราคา
จับรอบทางตะวันตกไปเกือบ ส่วนหนึ่ง ของขนาด กว้างแห่ง ดวงอาทิตย์
แล้ว เพราะฉะนั้นเราไม่สามารถจะจดเวลาแท้ที่อุปราคาเริ่มจับ ซึ่ง
คาดไว้ว่าจะจับในเวลา ๓๐ นาทีกับ ๕ นาที อากาศแค่นั้นมาก็ค่อย
ปรกติ เมฆที่ตมมาต่ำหรือเมฆฝน (นิมบัส) ก็สูญหายไปหมด และ
อากาศค่อนข้างดีที่สุดในท้องฟ้าแจ่มสว่าง แต่เห็นเมฆบางตอนที่
เห็นรอบฟ้าขึ้นมา ๓๐ องศา เป็นชนิดมีต้นฐานปุยขาวและเป็นก้อน
โต (เพอร์ริคลูมัส) เพราะฉะนั้นแสดงให้เห็นเป็นที่พอใจว่า อย่าง
น้อยอากาศก็จะแจ่มชยอกนาน

เครื่องมือที่พวกเราพอจะหาเข้ามาได้ คือ กล้องส่องดูไกล
ชนิดของกันแค้น มีปากช่องกว้าง ๕ นิ้วครึ่งกล้อง กล้องส่อง
ดูไกลที่ฉายกลับมีปากช่องกว้าง ๓ นิ้วครึ่งมีแรงฉายดูได้ไกลกว้างขวาง
หนึ่งกล้อง เครื่องกำหนดความหนาแน่นเบาของอากาศ (พาริเมตร)
สำหรับเราอย่างประณีต หนึ่งเครื่อง เครื่องอินนิรียด์ พาริเมตร
อย่างดีที่สุด ๒ เครื่อง เครื่องวัดความหนาแน่นขนาดต่าง ๆ กัน ๓
เครื่อง และนาฬิกาอย่างเดินเที่ยงตรง ๓ เรือน

หน้าที่ซึ่งจะให้ในขณะส่วนฝ่ายอังกฤษ คือ นายพันตรีแมก-
แมร์ กรมทหารปืนใหญ่หลวง เป็นผู้ตรวจจุดของอุปราคาใน
เวลาใกล้จะหมดดวง หรือถ้าสามารถก็ให้สำรวจหาสิ่งปรากฏขึ้นใน
ท้องฟ้า ตามที่เรียกว่า เมตต์เบกส์ จะมีหรือไม่ และให้พรรณนา
เรื่องสำหรับคราวประชุมของสมาคมดาราศาสตร์ นายร้อยเอกมอย-

ฝ่าย กรมทหาร ช่างหลวง มีหน้าที่ สำหรับ จดเวลา และ หน้าที่กะ
วัดด้วยเครื่องวัด อากาศตลอดเวลาอุปราภา ท่านเจ้าเมืองเฮงต้อง
กดของดู โกลดองคา ครอบจุตั้น ฐานและ ตำแหน่งของ รัศมีที่เป็น
ตัวพุ่ง ออกมาจากดวงอาทิตย์ อย่าง ใดอย่าง หนึ่ง ซึ่งอาจ เห็นด้วยคา
ได้และเวลาที่ปรากฏเห็น ส่วนพวก ในคณะ นอกนั้นรับ ชูระสังเกตุ
คุณค่าง ๆ อันจักปรากฏขึ้นเนื่องด้วยอุปราภา ในทางอากาศทาง ทะเล
และประเทศที่ใกล้เคียง

โอกาสครั้งแรกที่สุดที่ได้กำหนด คือ สังเกตดูจุดดำในดวง
อาทิตย์ซึ่ง ได้สังเกตเห็นในเวลา ๓๐ นาทีภา ๔๕ นาที ทั้งแสดง
ไว้ในแผนที่แล้ว การกะจุดเครื่องวัดอากาศซึ่งได้เริ่มจดเป็น ระยะเวลา
๓ ชั่วโมงภา เริ่มตั้งแต่เวลาพระอาทิตย์ขึ้น ก็ได้จดทุก ๆ ชั่วโมง
๓๐ นาทีตั้งแต่เวลาสุริยอุปราภาจบครั้งแรก ก็ได้ตั้งกล้องไว้ก่อนหน้า
กับหม้อ ดองพื๊ด ประจำ ร.ร.ด. 'เศตโตโต' ให้เป็นผู้จดขนาด
ความหนาวร้อนของอากาศนำทะเลตลอดเวลาอุปราภา

* เวลา ๓๐ นาทีภา ๑๖ นาที หรือก่อนอุปราภาจะจบหมดดวง
๒๐ นาที สังเกตเห็นได้ ชัดมากถึงความเปลี่ยนแปลง แห่ง สีของฟ้า
ในด้านทิศใต้ ซึ่งเดิม เป็นสีน้ำเงิน ใส ได้เปลี่ยน เป็นสีม่วงแก่
แดงแปรเป็น สีตะกวดแก่ และมีเมฆชนิดมี ต้น ฐานเป็น ก้อนใหญ่
ซึ่งแตกออกจากกันหลายก้อนในทางนั้น ดอยเด่นอยู่ข้างบน คือ
มาตัก คุรุณะเงา มีด ของ ดวงจันทร์ คอย บด บัง ดวงอาทิตย์ หรือ ใน
เวลา ๓๓ นาทีภา ๒๐ นาที ท้องฟ้าทั้ง หมดดำ คดาง และวัดดู

ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ใกล้กับปรากฏรูปมัวลง ทะเลก็เปลี่ยนจากสีเขียวเข้ม
มัวลงแก่ และเรือกำปั่นซึ่งทอดชอยู่ห่างจากฝั่งในระยะ ๓ ไมล์ก็เห็น
ไม่ได้ชัด เครื่องวัดอากาศในบัตนดตลงได้ ๖ องศาจากขนาด
ความหนาวเย็นของอากาศ รูดักอากาศเย็นอย่างประจักษ์ด้วย
กันทุกคน เวลา ๓๓ นาฬิกา ๒๕ นาที มีความมืดจัด วัตถุที่อยู่
บนบกแต่ไกลแทบสังเกตเห็นไม่ได้ ต้นไม้ในทึบก็มืดเป็นอัน
ดำ ดวงดาวก็ปรากฏรบนทางสูงสุดของขอบฟ้าทางโน้นทางนี้เรือ
กำปั่นในทะเลก็หาย ไปมองไม่เห็น ในเวลา ดวงอาทิตย์ มืดหมด
ซึ่งปรากฏในเวลา ๓๓ นาฬิกา ๓๐ นาที มีความมืดมาจนรูปหน้า
คนซึ่งอยู่ในระยะ ๒-๓ ฟีกก็สังเกตเห็นไม่ได้ และการคาดคะเนระยะ
ทางว่าไกลใกล้เพียงไรก็ดูเหมือนหมดไปทีเดียว เครื่องวัดอากาศก็มอง
ดูไม่เห็น นอกจากมีแสงไฟส่องให้ใกล้ ท้องฟ้ามืดราวเหมือน
ในเวลาสนธยาอย่างจัดแห่งราตรี *

นายพันตรี แมกแนร์ ได้คอยสังเกตอย่างละเอียดรอบพระ
จันทร์ คอยดำเินใน มณฑล ดวงอาทิตย์จน มืด หมดดวง และไม่
สังเกตเห็นว่ารอบดวงจันทร์ หรือรอบดวงอาทิตย์จะ หลุดเด่น ออกเป็น
ดวงสว่างเล็ก ๆ อย่างที่ นายเบตตี ได้พรรณนาไว้ เวลา ๓๐
นาฬิกา ๒๗ นาที ๓๐ วินาที นายพันเอก แมกแนร์ ได้เห็นรัศมี
เป็นลำพุ่งออกมาจากรอบดวงจันทร์ ๒ แห่งเข้าไปยังรอบดวงอาทิตย์
อย่างชัด ดังได้แสดงไว้ ในแผนที่ แคร์รัสมิเป็นลำพุ่งออกมา
ปรากฏอยู่ไม่นานกว่า ๒ หรือ ๓ วินาที แสงอาทิตย์ซึ่งเป็นรูปแห่ง

แฉก ๆ เล็ก ๆ ก็เห็นเป็นเส้นเดี่ยวตลอดเรื่อยไปจนแสงสว่างของดวง
อาทิตย์ครึ่งหลังที่มืดได้หมดไป

การสังเกตใน ตอนนั้น อย่าง ที่ได้ ตกลง กันมา แรก แรก แล้ว
ท่านเจ้าเมืองเป็นผู้รับพระ ท่านได้สังเกตเห็นเหมือนดวงอาทิตย์มืด
หมดดวง มีรัศมีสว่างปรากฏขึ้น โดยรอบดวงจันทร์ มีรัศมีเป็นลำ
พุ่งออกมา ด้วยเป็น สีแดงจัด สว่าง อยู่ เสมอ ตรงที่ (ก) ตั้งแจ้ง
ไว้ในแผนที่คือท้ายนั้น แทนอยู่ใน เส้นศูนย์ของ ดวงจันทร์ เมื่อดูจาก
ทิศใต้ ตรง (ข) มีแสงเป็นเส้นตั้งคล้ายคลึงกัน ในเบื้องสุดนั้น
ไม่ประจักษ์ รัศมีเหมือนอย่าง (ก) นั้น รัศมี ที่เป็น ลำพุ่งออก
มาเหล่านี้ ดูเหมือนจะ พุ่ง ออก มาจาก ดวงจันทร์ เข้าไป ใน รัศมีที่
ล้อมรอบ เวลา ๓๑ นาที ๓๒ นาที คือ ต้องมาอีกนาที ๑
รัศมีที่เป็น ลำพุ่ง ออกมาที่ (ก) ลดขนาด ความยาว ลงบ้าง เล็กน้อย
แต่ออกจะดำจัดที่ (ข) มีปรกติ คือกว่าแต่ ดูเหมือน จะปรากฏ ชูยนาน
กว่า แต่สังเกตไม่เห็นแปรสี ถึงตอนนั้นสังเกตเห็นวามแดงดำคล้ำ
พุ่งออก มา จาก มณฑล ดวงจันทร์ หายแห่ง แม้ไปใน ระยะ ที่ อ่างไกล
มาก แต่ดูเหมือนเป็นอะไรก็ไรก็คล้ายกับเงา ฉายเข้าไป
ในระยะที่ว่าง ได้สังเกตเห็นดังเหล่านี้ซึ่งหนังสือตลอดเวลาอยู่ปรากฏ
ก็เพราะด้วย มีเวลา ปรากฏ ชูยนาน เท่านั้น คือที่ (ข) เวลา ๓๑
นาที ๓๒ นาที ความยาวที่ (ก) ลดลง เบื้องสุดของ (ข)
ก็กำหนดได้ชัดขึ้น (ข) มีอาการเปลี่ยนแปลงก็แค่น้อย เวลา ๓๑
นาที ๓๓ นาที (ก) สูญหายไป (ข) ถึง ความ เต็มเบี่ยม

เป็นที่สุด ก็เริ่มตกหายไป ในระหว่างระยะเวลา นั้น (๒) ถ้าจะเปลี่ยน
 ไปบ้าง ก็คือทวารหนักน้อย เวลา ๓๐ นาที ๓๕ นาที (๒)
 ยังคง ดกตอย ลงอีก และ ตั้งแต่ ดูเหมือนว่า เข้าไป คิดถึง อยู่กับ
 ดวงจันทร์ อันเป็นรูปที่สังเกตเห็นในเวลา (๓) หายไป (๒)
 ยังอยู่อย่างเดิม ตรง (๓) รศมีทเป็นดำพุ่งออกมาซึ่งคู่มากับ (๓)
 อย่างชัด ตรงที่เส้นศูนย์ใต้แตกออกคล้าย (๓) มาก แต่ความ
 ยาวออกจะน้อยและเป็นด่าง แท้จริงขนาดความสว่างของดวง
 ดึกและความแปรดี ซึ่งมีปรากฏอยู่ที่ (๓) เวลา ๓๓ นาที
 ๓๕ นาที (๒) ยังคงดกตอยลงอีก และที่เข้าไปฝังอยู่ในดวง
 จันทร์ก็ออกดกตอย (๒) ดกตอยแต่มีดงน้อย ส่วน (๓) ดูเหมือน
 จะทวารหนักแต่จางน้อย และไม่ถึงขนาดอย่างที่สุดของ (๓) ดึก
 เวลาเคียว ดั้งของ (๒) ดูไม่แปร คล้าย (๓) มากกว่า (๓)
 ตลอดไป ระหว่างนี้ นายฮัดมาสเตอร์ รังกงผู้ประจำกรุงสยาม
ก็ได้เฝ้าตรวจดูดวงอาทิตย์ด้วยกล้องดูไกล ๒ คา นัดที่ใดสังเกต
ไว้ เมื่อเทียบกัน ดูเหมือนจะ ตรงกัน ในชื่อใหญ่ ทถาน เจ้าเมืองได้
สังเกตไว้ แต่นายฮัดมาสเตอร์ คิดว่า รศมีทเป็นดำพุ่งออกมา
 (๒) ไม่ต่างเรื่องเท่ากับ (๓) เมื่อเห็นในตอนแรก มีเหตุของ
 ประจักษ์แจ้งมาก นายฮัดมาสเตอร์ เห็นอวรัมขอบปรากฏชัดเกิน
 กวาร์สีทเป็นดำพุ่งออกมาอื่น ๆ แต่ดูเหมือนจะพุ่งออกมาจากดวง
 จันทร์คล้ายกับเขาสีควสัน ๆ ที่บนนี้ นายแคนเนดี แห่งสถานกงสุล
 ซึ่งเป็นผู้สังเกตดูปรากฏด้วยเหมือนกัน ยืนยันว่าสังเกตตรวจดู

เหล่านี้เกือบทุกอย่าง แต่นายเคนเนดี ตั้งเกตุว่า (ก) เมื่อปรากฏใน
ตอนแรกเป็นตั้งเขยวจิต ซึ่งคอยเปลี่ยนเบ็ดเนื้อคนอย่างอื่น ลักษณะ
อันนี้ นายพันตรี แมกแนวี และผู้อื่นก็ได้สังเกตเห็นด้วย

* เป็นที่น่าเสียใจมากที่สุดว่า ไม่มีเครื่อง ไปลา วิธ โคลป หรือ เครื่อง
อย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับ พิสูจน์ แสงสว่าง ที่ฉายพุ่ง ลงมาถึง พิภพ ใน
ระหว่างอุปราคาหมดดวง อาศัยแค่กล้องส่องชนิดแก้วสามเหลี่ยม
อย่าง ขรรคมคา จึงสังเกตได้ว่า แสงสว่าง ในเวลา ๓๐ นาทีแรกที่
ฉายเข้ามา ในกระจก สามเหลี่ยม ของ กล้อง ต้อง เป็นสีแดง ส้มเงินและ
สีเขียว ระหว่างอุปราคัจมหมดดวงเป็นสีแดงอย่างเดียว สีจำปา
(โอเรนจ์) และสีเหลืองก็อาจสว่างเห็นได้บ้าง แต่บางทีก็ไม่ควร
จะยึดถือตามความสังเกต *

อุปราคัจมหมดดวงในเวลานั้นเวลาได้ ๒ นาทีกับ ๔๕ วินาที
แล้ว ทันใดนั้นก็มัวแสงสว่างจืดจาง แปลบออกมาจากดวงอาทิตย์
เหมือนแสงสว่างเรืองอย่างจืด วิสัสมทอยู่ รอบดวงและวิสัสมทบนด้า
พุ่งออกมาก่อขึ้นคราญไปทันที

การที่ดวงอาทิตย์กลับปรากฏขึ้นอีก ก็ได้คอยสังเกตดูอย่าง
ถี่ถ้วนโดย ไรต์กล้อง ส่องขนาดใหญ่ แต่ถึงพิจารณาจะเขียดที่สุด
ก็ไม่สามารถ พบเห็นอะไรแปลกพิเศษ ในดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ใน
เวลานั้น

เรามีความเสียใจไม่สามารถสำรวจวิถีของเงาแห่งอุปราคา เพราะ
แม้จะไปทางด้านตะวันตกก็เห็น ที่ขอบฟ้า เพียงเล็กน้อย แม้กระนั้น

ทางด้านตะวันออกอากาศจะได้ โปร่งและแจ่ม และเป็นการแปลกที่
ไม่สังเกตเห็น

เห็นอุปราคาเริ่มคลาย และคลายไปจนโมกขวิสุทธิ ใน
เวลา ๓ นาที ๒๗ นาที กับ ๔๕ นาที

ในเย็นวันนั้น พวกเราพากันมีความแปลกใจด้วยได้รับข่าว
อย่างมาจันที่นั่นว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
มา ทรงเยี่ยม ทอด ทาน เจ้าเมือง ท่าน กงสุล ซึ่งคิด เหมือนจะได้
รับ ข่าวเรื่องมี พระราช ประสงค์ ในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใน
เวลาอันน้อยอย่างเดียวกับ เซอร์ แอร์ ฮอด และคงจะดังมากเหมือน
กับ พวกเรา ในข้อที่ ทรงประ พุติ แปรจาก ธรรมเนียม ประเพณีของ
ชาวสยาม ก็ เข้ามาอยู่ด้วยกับผู้มีราชการ เพื่อกอรับเสด็จ ไม่น
เวลา จะจัด เครื่องการ อย่างไร ได้ และพวก เราจำเป็น ต้องแต่ง
ตัวอยู่อย่างธรรมดา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาถึงเวลา
๕ ๓.๓. ทรงพระเถาหรือแทนต้นมีคนหาม ๘ คน (พระราชยาน)
เสด็จประทับไว้ที่พระบาททางข้างหน้า (ซัดสมาธิ) มีพระเจ้าลูกยาเธอ
เล็กๆ ๒ พระองค์ประทับสองข้าง แตรวง ๓ วง และกองทหารเกียรติยศ
๓ กอง มีปืนใหญ่ภูเขา ๒ มอกนำเสด็จ สองข้างมีเจ้านายหลาย
พระองค์ทรงพระดำเนินด้วยพระบาทตามเสด็จ กับมีพระเจ้าลูกเธอโดย
เสด็จด้วยรถหลายพระองค์ มีข้าราชการและบริวารเป็นอันมาก ที่ทรง
ทางจะเข้าทำเนียบ ได้จัดตั้งพระเถาไว้ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวเสด็จเลยเข้าไปในทำเนียบทีเดียว เสด็จพระราชดำเนินไปยัง

ห้องของผู้อำนวยการคอนมูนเวียนชัมบง และเด็จจประทับในที่ระหว่าง
เชอร์ แอร์ กับคนหญิงออก ข้าราชการในด้านกักห้ามอบเผ้ากั้นอยู่บน
พนักเก้าอี้ เว้นแต่ท่านกตาโหม่น (เอกเซนก) ตะแคงอย่างเคาะอยู่
ณ ชัมบงโคข้างล่างที่จะขึ้นไปยังพนักเรือนทักได้

พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชหฤทัยยินดี ด้วยทรงคำนวนเวลา
อุปปราภาได้ถูกต้องแน่นอน มีริมตั่งต้นทนายอยู่นาน ครัดเป็นภาษา
อังกฤษ ทรงแต่งตั้งความหวังพระราชหฤทัยว่าท่านเจ้าเมืองคงพอ
ใจในการที่นำคราวนี้ และการที่ต้อนรับจะบริบูรณ์ทุกอย่าง ส่วน
พระเจ้าอุกยาเธอเล็ก ๆ นั้นถ้าจะวนเพ็ดนด้วยทอดพระเนตรดมครูปถ่าย
เมื่อเด็จจประทับอยู่ครั้งนาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เด็จจ
พระราชดำเนินกลับ ได้มีริมตั่งให้พวกเราไปเฝ้าในเย็นวันนั้นเพื่อ
ละครออกครึ่งหนึ่ง

ครั้นเวลาค่ำประมาณ ๑๐ นาฬิกา ท่านเจ้าเมืองกับพวกใน
ถนนแจ้งพากันไปยัง พลับพลา พระเจ้าแผ่นดิน เเด็จจออก อยู่แล้ว
ประทับทอดพระเนตรละคร ชนิดหนึ่ง ซึ่งตั่งครุ่น ๆ แคงตัวอย่าง
ดุจดลามากเป็นผู้เล่น คำนวนนายทหารเรือรบฝรั่งเศส และพวก
ฝรั่งเศสผู้มาตรวจดูเรืออุปปราภาเผ้าด้วยหลายนาย กับทั้งชาวยุโรป
ที่รับราชการในรัฐบาลสยามด้วยหลายคน มีกัปตันบุรุษ เจ้าพนักงาน
ประจำตำแหน่งเจ้าท่ากรุงเทพฯ กัปตัน วัดรอนด์ ผู้บังคับการเรือ
รบหลวง อิมแปร์กนเบ็ด (ยงยศไชยธนิยา) ส่วนเครื่องแบบคล้าย
ตั่งกับราชนาวี (อังกฤษ) มาก ละครที่เล่นวันนั้นดูเหมือนพระเจ้า

แผ่นดินพอพระราชหฤทัยมาก เงินจ้บระบายนิดหนึ่ง ว่าจะให้เข้ากับ
 จักรวรรดิของประเทศซึ่งได้ก่อกำเนิดแล้ว นอกจากคนนครวง
 พระเจ้าแผ่นดินยังมีเครื่องอย่างคแบบยุโรปองหน่ง และท่านกลาโหม
 กมองหน่ง ซึ่งท่านมีความเชื่อเพื่อจัดส่งมาเงิน ในเวลาพวกเรากิน
 อาหารตอนเย็น ในฉันทันที่เรามาถึง และได้เงินเพลงเห็นว่ามีเพลง
 รัมโบอย่างน่าชมเชยที่สุด เมื่อละครได้สักครู่ พระเจ้าแผ่นดิน
 มรับสั่งให้เรียกผู้เป็นศิวละครเงินต่าง ๆ เข้ามาใกล้ แล้วทรงอธิบาย
 ถึงลักษณะของเรื่องประทาน เซอร์ แฮร์ ฮอด ทรงแจ้งว่าผู้เงิน
 เป็นใครด้วยทุกคราวไป เป็นการแปลก อยุ่ที่ใครทราบจากผู้เงินนั้น
 โดยมากเป็นธิดาของผู้อารการหัวเมืองต่าง ๆ และเป็นธิดาข้าราชการ
 ของพระเจ้า แผ่นดิน ^(๓) ธรรมเนียมเมืองไทยคเหมือนบุตรหญิงเรา
ไม่ถักอกันความราคาข้างฉดระไรนัก และจะยินดีที่จะปล้ด้อยปล้ดไปให้
 พัน เตี้ยได้ โดยเขาเข้า ไปฝากไว้ใน พระบรมมหาราชวัง พระเจ้า
 แผ่นดิน ไปรดการมหรสพเหล่านั้น ในฉิววิรัตเหมือนพระองค์ ทรง
 รำนช้านาญจริง ๆ และเราได้ทราบจำ บางคราวพระองค์ทรงดำราญ
 พระราชหฤทัย เสด็จประทับทอดพระเนตรอยู่จนคักคัน ในคราว
 พระบาท สมเด็จพระเจ้า อยุ่หัวทรง รมว่า พระองค์ มีความ เห็นคเห็นอย

๓ ตัวละครที่เซอร์แฮร์ฮอดกล่าวถึงนี้ เช่นละครชั้นเด็กในเวลานั้น หัวเป็นธิดาข้าราชการหัวเมือง คือเจ้าจอมมารคางแสงรัชกาลที่ ๑ ธิดาพระยาไชยวิชิต (ช่วง) วันนั้นแต่งเป็นนางโอรสเอก หัวเป็นธิดาข้าราชการ คือ เจ้าจอมมารคางทับทิมรัชกาลที่ ๑ ธิดาพระยาบ้านเรอภักดี (คิต) วันนั้นแต่งเป็นนางเอก

ด้วยวราภิกษุที่ใด ทรงกระทำให้เมื่อดอน ถดางวัน ทักขัตพระเนตร อุปปราศ
และพระวราทาน โอกาสให้เรากลับถวายบังคมดามาแต่หัวค่ำ

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๓๗ สิงหาคม มีพระบรมราชโองการ ให้พอก
เราไปยังพลับพลา ได้พยายามถวายพระบรมรูปและรูปพอกในคณะ
ผู้อาราธนาไว้ก่อน เพื่อเป็นเกียรติในการที่ไดมาน แต่เครื่อง
ถวายชำระ ความพยายาม แห่งคน ฉายรูป ของเรา ในคราว นั้นจึงไม่
สำเร็จประโยชน์เหมือนคราวอื่น ๆ

แล้วพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ เซอร์
แฮร์ริสกับคุณหญิงฮอด เข้าไปถวายอาราธนาฝ่ายใน พระเจ้าแผ่นดิน
เสด็จทรงนำไป นายนาจาเชก เซคย์ และนายพันตรี แมกแนร์
หนัก โปรดให้เขาไปช่วย เมื่อเขาไปถึง ช่าง ในได้พบ ประเถดผู้เป็น
ประธานฝ่ายใน แต่งกายด้วยผ้าทองอย่างงามมาก ประดับเครื่อง
อาภรณ์ แดงพราวตา พระองค์ เจ้าหญิงททรวง พระเจริญ เป็นผู้ที่ทรง
เสวยเครื่องคัม และพระเจ้าแผ่นดิน ได้มีพระราชดำรัสเป็นภาษาอัง
กฤษกับท่านเจ้าเมืองชยูนาน ได้ทรงแสดงความพอ พระราช ฤทธิ
บุญ ๆ ดังที่ได้ทรงกระทำความคุ้นเคยกับ เซอร์ แฮร์ริสกับคุณหญิง
ฮอด ทรงหวังว่าพระราชไมตรีอย่างสนิทสนมในระหว่าง ๒ ประเทศ
จะดำรงอยู่สืบไป แล้วทรงอธิบายตอบรับที่ เซอร์ แฮร์ริสออก กราบ
ทูลถามถึงเรื่องพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองแห่งกรุงสยามว่าด้วยอย่างไร และ
เหตุไร จึงตั้งแต่ง ชนไว้ ขณะเมื่อท่านเจ้าเมือง เจ้าพระ เจ้าแผ่นดิน
ชยูนาน พระเจ้าอดุทธของพระองค์เจ้าหญิงและพระองค์เจ้าชายได้ทรง

ต้อนรับพวกที่ไปกับท่านเจ้าเมืองที่ในท้องพระโรง ทรงแจกการ์ดและ
พระรูปถ่ายแก่พวกเหล่านั้น และทรงแสดงความหวังในทีพระเจ้า-
แผ่นดินคงจะได้ตั้งประพาศเมืองดังโคปรี

เมื่อพวกเรากลับมายังคมนา มา พระเจ้าแผ่นดินได้ทรง
ประทาน พระหัตถ์ ให้สมณผู้ตั้งหมด และเมื่อท่านเจ้าเมืองทอดถัก
ทรง แดง ความหวังพระ หฤทัยว่า เซอร์ แฮรี่ จะสามารถมาเผ่าถึง ใน
กรุงเทพ ฯ ดังวันหนึ่ง และมีรับสั่งถามว่า ถ้าพระองค์จะตั้ง
เมืองดังโคปรี ท่านเจ้าเมืองจะมีความยินดีต้อนรับเสด็จฤๅไม่ ท่าน
เจ้าเมืองกราบทูลสนองว่า ในสิ่งใดจะทำให้มี ความปลื้มใจยิ่งกว่า
ที่จะได้รับพระ ราชทาน เกียรติยศ ในที่พระบาท สมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวจะ
เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยือนเมืองดังโคปรี

ครั้นพวกเรากลับจากวัง (พลับพลา) มา พระเจ้าแผ่นดินก็
เสด็จลงเรือพระที่นั่ง กลับกรุงเทพพระมหานคร ขณะเมื่อพระเจ้า
แผ่นดินเสด็จ ท่าง ออกจาก มังทะเลแดง บรรดา ข้าราชการ การสยาม
คณะ กงสุลและ ชาวยุโรปอื่น ๆ ต่างก็ลงเรือ ไฟต่าง ๆ ที่จัด ให้ไว้
ไว้ตาม เสด็จ พระบาท สมเด็จพระ เจ้า อยู่หัวมา ยัง พระนคร กรุงเทพ ฯ
เรือ สดุด โดด และเรือ กราฟ หอปเปอร์ ก็ออก ไปเมืองยั้ง กง เรือ
เฟรดอง ไปเมืองไซ่ง่อน เรือสารภี ใช้เป็นเรือสำหรับบรรทุกพวก
นักดาราศาสตร์และเครื่อง มิชชันนารีศาสตร์ เรือไปโท มีท่านเจ้า
เมืองกับพวก ก็ออกจากอ่าว ไปในเวลา ก่อนมืดหนึ่ง และถึง
ทะเลซึ่ง ในเวลา ก่อนหน้านั้น ๒-๓ นาทีก็มาถึงโดยด้วยฝั่งชน ก็ค้น

ผู้สถาปนาแห่งความเปลี่ยนแปลงอำนาจในเวียด

ถ้าจะบรรยายเรื่องนเดีย โดยมีได้ชมถึงการที่พระเจ้าแผ่นดินสยามและข้าราชการของพระองค์ ได้ระดมรวบรวมหนี้มเก่า อันเป็นเครื่องลวงความเจริญ เพื่อพระราชทาน เกียรติยศ แก่ท่านเจ้าเมืองในกรุงรัตนโกสินทร์ (อังกฤษ) ผู้ที่คุ้นเคย กับไทย และรวบรวมหนี้มของไทย ได้สังเกตเห็นว่า ที่ในราชสำนักจะได้เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างหมดจด เช่นทรงรับ แรกเมืองกรุงนี้ แรกก่อนนามได้เคยปรากฏ เป็นต้นว่า เบ็ดพระราช มนเทียร พระราชทานโอกาสให้ แรกเมือง เข้าไปได้ ไม่ห้าม หวง และโปรดให้พบปะกับฝ่ายใน ให้ออก มารับ แรก เมือง โดย เบ็ดเมฆ ส่วนเจ้านาย ในราชสำนัก ที่ทรงพระ เยาว์ ก็ทรงยอม ให้ส่งมา คม กับ แรกเมือง ชาว อังกฤษ ได้อย่างกริยาเป็นฉันทมิตรสันถวไมตรี เรื่องราวของคณะทูต ต่าง ๆ และจดหมายเหตุดอง ผู้ที่ได้อะมาเยี่ยมเยือน กรุงสยาม แรกก่อน มีแต่บันทึก เรื่อง ร้องทุกข์ ทูลขอ รัชชวง ไม่ยอมให้ กระทำ ความคืบเคย พูลจากบรรพต่านัก แต่มีการหวง ห้ามตาม ขนบธรรมเนียมและพิธีของชาวสยาม มากมาย นาย ครอ ฟอรัค กัด วิทยาลัย และ เรือ ขอนแบริงกิด ก็ได้กล่าวความเหล่านี้ไว้ และท่านเหล่านั้น ได้เล่า เรื่องราวอย่าง ยืดยาวว่า ขนบธรรมเนียม กัดกันต่าง ๆ เช่นนั้น มียุ ทงไป จนกระทั่ง ความ อด ของแก่ พวก ใน คณะ ของท่าน มาก มาย แต่เรื่องเห็นกรรมเขาเผ่ากิดต้องถูกห้ามปราม แต่ในคราวนี้ใหม่ การแสดง ให้ แรกเมือง รัชชกษาย เช่นนั้นโดย พระเจ้า แผ่นดินสยาม

ขุนนางของพระองค์กลับตีมาคม กับแรก เมืองอย่างยอม ให้อัฒระ เท่ากับ
เป็นผู้เดิมอกัน และครุเหมือนจะมุ่งให้คล้ายตามธรรมเนียมของแรก
ทมาหา การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ในชนชาติที่ไม่เคยยอมเปลี่ยนแปลง
ดังนี้ ดูเป็นเครื่องหมายว่าความไม่ยอมเขียนออกจากพระองค์เมือง
นั้น ยังอาจมีทางจะได้รับความคิดออกไปตามชาติทมาความเจริญ เพราะ
ความคุ้นเคยกับประเทศที่ความเจริญเข้าไปในวันหนึ่ง

ชาวสยามโดย ปกติ เป็น คน มี อธิษาศัยสังขม เสงี่ยม และนำคน
หา ทั้งเฉลียวฉลาดและว่องไว แต่ชอบเด่นมากกว่าทำการ
งาน ไม่เป็นผู้ชอบความวิจิตรจะเห็นชอบในการเปลี่ยนแปลงและ
กล่าวกันว่า นิสัยใจคอของชาวสยามเกลียดชังความไม่สุจริต ชาว
สยามมีรูปพรรณต้นฐานเคย พวกผู้หญิงโดยมากดูเหมือนหาทสูง
กว่า ๕ ฟุตขึ้นไปโดยยาก เครื่องนุ่งห่มผู้ชายใช้เสื้อกระบอกหลวมๆ
(ที่จริงนิยมเสื้อทศับ) มีแขนและตัวยาวลงมาถึงเข่า และรัดคอกจนถึง
คอ (ไม่เม็ดแบะคอเสื้อ) กับมีนุ่งเป็นผ้าทอของพื้นเมืองยาวประมาณ
๓ หลาและกว้าง ๓ หลา พันรอบเอวแล้วมีวนเข้ามาไว้ในหว่างขา
(โจงกระเบน) ใต้เพื่อให้รูปอย่างกางเกง (นิกเกอร์บอเกอร์) น่อง
และเท้าปล่อยไว้ให้เปลือย (ไม่สวมถุงน่องรองเท้า) แต่ผู้มีบรรดา
ศักดิ์ ถ้าจะออกนอกบ้านมักใช้สวมรองเท้าฝารองเท้าแตะ พวกผู้หญิง
แต่งตัวคล้ายพวกผู้ชายมาก ถ้าไม่ใช้เสื้อกระบอกก็พันใช้ผ้าห่มคลุม
พาดบ่า (สไบเฉียง) เป็นเครื่องคลุมร่างกายได้บางส่วนเท่านั้น ทั้ง
ผู้หญิงผู้ชายใช้ โทนศีรษะเหล็กข้อไว้แต่เบ้องบนเป็นกระเปาะ (มหมมหาดไทย

หมื่น) ประมาณขนาดเท่ากับแปรงไม้ธรรมดา ซึ่งถูก
แปดอยู่ เขากล่าวกันว่า ผู้ชายและผู้หญิงโง่ชนิดกัน แต่ฝ่ายเรา
ตั้งเกิดไม่ออก เงินแต่ละเป็นด้วยผู้ชายประจักษ์ในเรื่อง โทณมากกว่า
เด็กเล็ก ๆ เขามองไว้จนอายุได้ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ขวบ ก็โทณเสีย ในการ
โทณผู้มีพรใหญ่โต และถ้าเป็นเจ้ากรมการกรมโทณอย่างเอ็กเกริก
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงฯ ให้ เซอร์ แฮร์ซอด คือเจ้าชายพระองค์
หนึ่ง ซึ่งพระองค์มีรับสั่งจะโตโทณ (โตกัน) ในมีหน้า (๑) และ
ทรงเชิญให้ หิด เอกษเดนต์ มากรุ่งเทพ ฯ เพื่ออุพระราชพิธี ซึ่ง
ทรงรับรองแก่ หิด เอกษเดนต์ ว่าจะเป็นการใหญ่หน้ามาก

ประเพณีแปลกของกรุงสยามอย่างหนึ่ง คือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ตั้งพระองค์พร้อมกัน แต่ในเวลานั้นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ เพราะ
พระองค์หลงใหลเจ้าจ้าวรรคเดียวเมื่อปี (ค.ศ.) ๑๘๖๖ เหตุแดงสงคราม
ของกรมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ นิดเหมือนไม่ใคร่เข้าใจกันโดยมาก จึง
เห็นควรจะนำพระบรมราชารมย์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ ทรงพระ
กรุณาพระราชทานเมื่อ เซอร์ แฮร์ซอด กราบทูลถามนมนมากด่างไว้
ด้วย ความว่าพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ เสนอซึ่งคนทงหลายเข้าใจกันว่า
ตั้งในราชสำนัก ถัดจากพระเจ้าแผ่นดิน ที่ได้พร้อมกัน ถวายราชสมบัติ
เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเจ้าจ้าวรรคเดียว ถ้าพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ อยู่ในขณะ
นั้น ข้าราชการกรมกตถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ และตั้ง
เจ้านายองค์มหัศจรรย์ตั้งขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒

๑. คือสมเด็จพระเจ้าที่กรมพระจักรพรรดิพงษ์

ถ้าพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ เด็ดจกองค์ พระเจ้าแผ่นดินที่ ๑ จะ
 ทรงคนผู้ใดเป็นแทนได้ แต่ไม่ใคร่จะเป็นธรรมเนียมที่จะองค์ทำ
 เช่นนั้น มักปล่อยให้ว่างอยู่จนพระเจ้าแผ่นดินที่ ๑ เด็ดจ
 ดงรโรค อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ นั้นเหมือนแต่พระเจ้า
 ราชฤทธิของพระเจ้าแผ่นดินที่ ๑ จะพระราชทานอย่างไร แต่
 เติมนัดเหมือนพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ มีอำนาจมากกว่า ในชั้นหลังที่
 ดวงมาน ความ ประสงค์ ทดงแบบ ธรรมเนียม มีพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ ๒ นี้ แลจริงคือจะมีองค์ ความแตกร้าง ในเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเด็ดจ
ดงรโรค เพราะการรับ ราชสมบัติองค์เป็นทาง ทายาท ในพระราช
วงศ์ และการเลือกผู้ ซึ่งจะเป็น พระเจ้าแผ่นดิน ถ้ายกความพร้อม
เพียงของชนนางผู้ใหญ่ทั้งปวง จึงเห็น ได้ชัดความเลือกพระเจ้า
แผ่นดินแล้ว ถ้าถึงรัชทายาทได้ด้วย ก็จะมี ใครมของทางน้อย
ที่จะเกิดการวิวาท อันจะเป็นภัยต่อสันติสุขของบ้านเมืองของประเทศ

กระแสรบสังรัชกาลที่ ๕

เรื่องสุริยอุปราชา เมื่อมีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓

คณบดีของกรมขุนวรจักรธรานุภาพ

หม่อมอนุจักรพงษ์ สิงหนัก ในพระองค์เจ้าปรีดา

ให้ขอพระสมุด ๑ เมื่อนัก ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓

มีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสิงหนัก ในพระบาท
สมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร
ให้จดหมายเหตุที่บังเกิดขึ้น เมื่อเจ็ดสุริยอุปราชาเป็นในฉัน ๓๖ คำ
มีมะโรงฉันฤกษ์ดี ใจให้ท่านทงปวงทราบดังนี้ :-

ที่ชายหลวงหว้ากอ เป็นที่ทรงพระราชดำริว่าจะเป็นที่ก่อ
จะเห็น เป็นกลางคราวสุริยอุปราชา ต้นดวง แล้ว มีพระบรมราช
โองการดำรัสสั่ง ให้ไปคงแคงใจเป็นที่ประทับนอนพักกำหนด สอง
คืน ๑๘ ของคำ ๕๐ ดิบตา ๒๐ พัดพิศ คิดมาแต่ที่กรุงศรีอยุธยา เป็น
ที่ที่ตะวันออกกรุงเทพฯ ๑ ไปเพียง ๕๘ ดิบตาก็มี ๕๐ พัดพิศ เวลาฝึกกัน
กับกรุงเทพฯ ๑ ๓ นาทีกมี ๑๖ ฉันทักเศษเล็กน้อย มีฉันทักสิบทุก
เห็น ๑๑ ของคำ ๕๐ ดิบตา ๕๐ พัดพิศเป็นวัง ไต่กรุงเทพฯ ๑ ดงไป
๒ ของคำ ๓ ดิบตา ๒๘ พัดพิศ

ทักทายหลวงหว้ากอ ทรงพยากรณ์ว่า จะจับทีศพายุในเวลา

๔๐ นาที ภายใน ๖ นาที แตะเที่ยงคืน แต่เกิดเมฆฝน ค่ำมืดมืดมืด

เดี่ยวหมดไม่เห็นเลยเมื่อแรกจับ อยู่มาจนเวลา ๔๐ นาที ภายใน

๔๖ นาที เมฆจึงจางออกไปเห็นดวงพระอาทิตย์โร ๆ แดกพอรู้ว่า

จับแล้วตั้งดวงหนึ่ง ยังเหลือตั้งดวงดวงดวงพระอาทิตย์ เมื่อนั้น

จึงได้ประ โคมตรงมูรธาภิเศก ในระหว่างนั้นเมฆซา ค่ำมืดดวง

พระอาทิตย์ เห็นบ้างในระหว่าง ๆ ไม่เห็นบ้าง คราดคือท่อนทอง

ไม่หันไปทิศไหน เดินตรงไปทิศเดียว เมื่อเวลาสี่รุ่งพระมูรธาภิเศก

แจ้งนาฬิกาได้ ๓๓ นาที ภายใน ๕ นาที แตะเที่ยงคืน จึงได้ทรงประเคน

สังฆารัมพระสังฆ รมสังฆาวยงออกกึ่งนาฬิกาจึงจะสิ้นดวง ให้รมฉันทเกิด

คราดก็ตรงเข้าไปแตะทีศพายุ เหลือข้างทิศธาตุนิยม เมื่อเวลา

๔๐ นาที ภายใน ๒๕ นาที แตะไม่ร้อน แดงร้อนร้อนมาก คนร้อง

ก่นจาเหมือนเดือนหงาย ครบถึง ๔๐ นาที ดวงพระอาทิตย์เหลือน้อย

ถ้าจะคิดดวงพระอาทิตย์แบ่งตั้ง ๔๖ ดวง จะเหลืออยู่ในถึงดวง ๓

เหมือนทองฟ้าตรงดวงพระอาทิตย์ ไปจนร่างตะวันตก เป็น คันตม

สว่างไหม้เมฆเลยทีเดียว คนร้องว่าหมดแล้ว เห็นดาวแดง

ขึ้นมาก แทะจรวงยังไม่หมด ไปหมดคือ ๓๓ นาฬิกา ๓๖ นาที

๒๖ ๖ นาที

เมื่อดวงพระอาทิตย์เหลือน้อย ๓ ในกลองก็เห็นเป็นเส้นรอบ

โอบวงมุกน้อย เพราะศคด้วยกลองทกลามงด้วยกระຈด แต่ศคด้วยศค

เปลืองรอบนทรคตมเขามา ศเหมือน ดวงดาว แครศเล็กเข้าไป

การทรง นโคตรอง ปฏินญา การฉลอง การ บูชาแก่เทวดา รักษา
 พระราชวังแฉพระนคร แฉเทวดาเจ้าบ้าน ขอให้ท้องฟ้าสว่างในระหว่าง
 บาทนาฬิกาเที่ยง เทวดาอารักษ์ทั้งในกรุง ๆ นอกกรุง ๆ ดูเหมือน
 ช่วยทำให้เจ้าเรจดังพระราชประสงค์ คงรอบใจเทวดาที่ฟังพระราช
 ปฏินญา ทำให้สมพระราชประสงค์เป็น อัครบริษั เทวดาได้เครื่อง
 ตั้งเวร ดังคราว เด็ด น้อยคอก ยังรับ ฮาดำทำ ให้เจ้า เรจ พระ ราช
 ประสงค์ได้ เห็นด้วยในพระราชดำริ ก็ท่านผู้เป็นพระราชองศา
 นวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยหน้าฝ่ายใน ได้รับพระราชทาน
 เบี้ยหวัดตามยศถาบรรดาศักดิ์ แฉพระราชอาณาเขตฐานานุกรมเป็ร้อย
 เล้า ก็ได้รับนิตยภัตมากกว่าเพชฌกานอื่นอีก แต่ไม่มีใครคิดฉลอง
 พระเศพระคุณเอาใจใส่ให้ ละเอียดกำหนด ให้แน่ ให้สมพระราช
 ประสงค์บ้างเลย

ที่กรุงเทพ ๆ ทรงคำ นวณกะการ แล้วเป็นแน่ จำเห็น จะจับ
 ทิศพายัพ เวลา ๓๐ นาทีกากับ ๓ นาทีเศษ แล้วควาจะค่อยเร็วไป
 ทิศประจิม ทิศหริต จนทิศทักษิณ จะจับมากที่สุดแห่งข้างทิศทักษิณ
 เหลือข้างทิศอุดร น้อยเป็นที่ตั้งดวงพระอาทิตย์แบ่ง ๓๒ ส่วน จะ
 จับเขียดัก ๓๒ ส่วนเศษ จะเหลืออยู่ตั้งสี่ส่วนหย่อน ๆ เมื่อเวลา
 ค่ำ ๓๓ นาทีกากับ ๔๔ นาทีเป็นที่สุด แล้วควาจะเร็วแต่ทักษิณไป
 อกาณเณย ภายออกหลุดทิศอกาณเณย เวลาบ่าย ๓ โมงกับ ๓๒ นาที
 การนเป็นแฉการทรงคำ นวณไม่ได้เห็น แต่จะเป็นก็คงจะ ไม่กลาด
 กำหนดคนนัก แต่ผู้อยู่วัฒนาพระนครรักษาพระราชวัง ใจสักปรก

เหมือนเหมือนนักไม่ละการ ใจโพธิ์ ถึงพูดด้วยก็ไม่พอใจฟังไม่เอาใจใส่
พอใจ พูดถึง แค่เวลา จับว่า จับโมง นนบาทน ถุกของ โหร นาย
นาย โนนเท่านั้น แล้วก็มีง แต่จะเอาเงินแจก ๆ จะเอกรเนก ทำยศคน
ผู้ใหญ่โตส่งไม่เอาใจ ได้การละเอียดถามใครก็ไม่ได้อความ

อนึ่งเมื่อแรกจับน ถึงพอใจพูดกันว่า จับบาทน โมงนนักพูด
โง่ ๆ เรอะ ๆ ด้วยเหตุต้องประการ ประการหนึ่ง คือนาฬิกาที่ไม่
ได้ตรวจตรา ถึงจะควา ด้วยเครื่อง มือแล้ว คำวอน ส้อมสวน ให้ถก
ต้องกับเวลาพระอาทิตย์ เป็นแต่เห็นว่าสว่างแล้วก็ยารัง นมถั่ว
เป็นต้นจน ไม่ได้เขียนรับคำวอนก่อนเวลาจับนไม่ชอบกลเคย
เป็น แต่ไว้ ให้หวั่น แอโพธิ์ หลวง ขาวนาฬิกา สมมุติว่า เป็นผู้
แคชชิ่ง เป็นแคชชิ่งของพระสงฆ์แต่ ๆ ชาววัดมักพูดกัน พนักงาน
นาฬิกาหลวงนั้น เขาชอบทวาทศย์ พันพันคนทรา เขาเอา
พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทั้ง กลางวัน กลางคืน เขาผิดกัน ตนอยู่
ไม่หลับ นมเม็ดในวันนาฬิกาว่า กบาทคอกบาทไม่คลาดเลย ใคร
จะดูเขาได้ นาฬิกาในพระราชวังแน่กว่าที่ไหน ๆ หมด พระสงฆ์
ผู้ใหญ่ ๆ มักพูดกันอย่างนี้ ถึงพวกโหรนแคชชิ่ง นาย ๆ บวชแล้วก็
มาหลาย ๆ มี ใจหายบคายได้เดินเขย อย่างนี้ เหมือนกับชาววัด
สำหรับจะมานั่งรับนงอ ชมยศคนก็อยากอวดยศ ทำบหนึ่งซึ่งได้
ไว้ตัวเป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า ๆ ไม่เอาใจใส่ในการเป็นวิสัยของความ
รู้วิทยา เป็นการละเอียดการประหลาด ควรเป็นที่ตั้งเกศจดหมาย
เหตุไว้เป็นศิวอย่างสืบไปภายหน้า ก็เพราะนาฬิกาคงไม่แน่นอนอย่างว่ามาน

อย่างหนึ่ง เบณฑใหม่ตจจากจรงอกอย่างหนึ่งเพราะตจวงพระอาทิตย์
ดวยการตหยามคายนก คอตงฐนหน้าตจบัง เขากระจกฉายตจบัง
บ่งหน้าตจบัง เขากระจกเงาตจบัง จนตจบังได้ตจบังเห็นตจบัง
เกรงมอหยามคายนกปรกอย่างน แรกจบบแต่นอยกไม่เห็น โตม
พระบรมราช โองการทรงดำรัสด้วยนัยว่าแต่ครั้งหลังๆ มามีผู้ตั้งปริยา
ด้วยแฉับดำหรือจักแตก มีกระจกเชียวกระจกแดงต่าง ๆ กัน กตจง
ตจมมีกระจกเชียวกระจกแดงเหลืองต่าง ๆ บังคางบัง เห็นฉับแต่
บอกรกไทร ๆ ก็เอามือบังหน้าตจบัง เกียงฉ่างไม่จับช้ายุหลาย ๆ นาที
จิงยอมให้พระโคมฉับ ตจมแต่นไปการหยาม ๆ ไพร ๆ ตจปรก
อย่างใจราวจักคนมาแก้จักเชนน ให้พอกไทรคตจออกตจตจ จุงเขาใจ
ได้การให้ตจเชยตตามพนักงานตจตจ อยารับเบยหวัดตจตจ เปตจ ให้
ตจออกเขาจคหมายเหตุตจใจสำหรับกรมสำหรับตจตจตจไปทุกนายทุกคน

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุตถยถักษณณมัต

ท้าวสมศักดิ์ (เนย)

ท้าวโสภานีวงศ์ (ฉม)

ท้าวอินทรสุริยา

ท้าวทรงกันดาล (ศรี)

ท้าวพัฒน์ โภธา

ท้าวศรีดีคยานุรักษ์

ท้าวรักษามณเฑียร

เจ้าพระยายมราช (แก้ว)

พระยาด้หารา๑เศ๑โร๑ไช๑ย (พิ๑ณ)
พระยา๑รา๑ษ๑ตุ๑ภา๑ว๑ดี (ป๑าน)
พระยา๑ภ๑ษ๑ม๑ณ๑ฤ๑ทธิ (เด๑ย)
พระยา๑พิ๑ไช๑ย๑ด๑ง๑คร๑าม
พระยา๑รา๑ษ๑ส๑ม๑ภา๑รา๑กร
พระยา๑พร๑ะ๑ก๑ฤ๑ณ๑ร๑ักษ๑
พระยา๑รา๑ษ๑ว๑ง๑ส๑ร๑ัก
พระยา๑ปร๑ะ๑จ๑ก๑ษ๑ว๑โร๑ไ๑ด๑ย
พระยา๑ฤ๑ทธิ๑ไ๑กร๑เก๑ร๑ย๑ง๑หา๑ญ
พระยา๑จ๑า๑น๑ด๑ม๑บ๑ดี (ธ๑ณ๑)
พระยา๑เว๑ย๑ง๑ใน
พระยา๑ไ๑ม๑ด๑ย๑ส๑ม๑บ๑ดี (เช๑ียม)
พระยา๑ภ๑ก๑ด๑ง๑คร๑าม
พระยา๑เท๑พ๑ม๑ณ๑เท๑ย๑ร
พระ๑วิ๑ช๑ค๑ม๑น๑ค๑ร
พระ๑ม๑หา๑บุ๑ร๑ม๑ย
พระ๑ก๑ด๑ยา๑ภ๑ก๑ดี
จ๑ม๑น๑ม๑หา๑ด๑เ๑ก
พระ๑พิ๑ไช๑ย๑ส๑ร๑เศ๑ษ
พระ๑ชน๑ระ๑น๑เช๑ด
พระ๑ศ๑ร๑ย๑ศ๑ปร๑ะ๑เท๑ศ๑ม๑น๑ค๑ร

พระพิเศษสงคราม

พระพิพากษานานาประเทศ

พระศรีเดณา

หลวงพิพิธมณฑลไชย

หลวงนังคตกิจบรรหาร

หลวงประชาฤทธิญาไชย

หลวงวิสูตรสมบัติ

ขุนอักษรสมบัติ เด่มยนครา

ขุนชนกภัท

ตมิ่งดีทริธาธา

ขุนรัตนอักษร เด่มยนครา

นายหัตถ์น้ำเรือ (ชา)

รายนามข้างบนนี้ ในคณดมบที่ได้นำมาปรากฏว่า เกียดข้อง
แก่เรื่องทีประกาศอย่างไรไม่ ตันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นผู้ที่ได้มากัดเขา
จดหมายเหตุไปตามกระแสรับสั่ง ผู้เป็นต้นรับสั่งจึงจดนามลงไว้

จดหมายเหตุ

เรื่อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ

บานแพนงเดิม

ฉันทฤทธิสมบัติ เดือน สาม แรม ค่ำ สองค่ำ จุฬศักราช พ้น สองร้อย
สามสิบสาม มีมะแหม่ ครุศักดิ์ ข้าพระพุทธเจ้า พระยาราชสุภาวดี
ศรีสังเขปนารายณ์ สมุหเทศาภิบาล ศรีสุเรนทรสามศักร พระสุรสิง
กลาง ได้เรียบเรียงเรื่องราวในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอาน-
กฤษ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงแคว้นทรงพระประชวร จนถึงวัน
สวรรคต ถากถางนามมาจะถึงสมัยแล้ว แต่ก่อนก็ได้ตั้งใจว่า จะ
เรียบเรียงให้มีความหมายเหตุ แต่จะให้เจ้าคุณเสนาบดีได้กล่าวก่อเป็นคำ
เทศน์ ได้สำหรับเมื่อทำบุญฉลองพระเดชพระคุณในเพ็ญเดือนสิบเอ็ด
กึ่งหาได้เรียบเรียงจนได้ไม่ บัดนี้ถากถางมานาน ที่ได้เห็นและ
จำไว้ได้เกือบจะสิ้นเพื่อน จะแต่งไปก็ระชาด ๆ เหลือ ๆ พดงพาด
บ้าง ครั้งนี้จะไปอาศัยความหมายเหตุในกรมพระอาลักษณ์ ก็จะได้แต่
ความข้างหน้า ความข้างในไม่มีผู้ใดจะจำได้ ด้วยไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น
ผู้ที่ได้ยินได้เห็นจำได้ มีน้อยคือ ด้วยความคิด วิเศษ เป็นข้อจักรยท
พระองค์รักษาพระสติกับทุกขเวทนาในพระสุริยร่างกาย มีได้ปล่อย
ให้กระเด็น กระสาย กระอน กระฉวยไป ตั้งแต่ ทรงพระ ประชวรจน
สวรรคต พระองค์ทรงปรารถนาไว้ประการใด ก็ได้ตั้งพระราช
ประสงค์ทุกประการ ความอันจะไม่ เรียบเรียงลงไว้ ก็ละศูนย์ไป

ชนภายหน้าและชาติของ ๆ ที่ความภักดีจะไม่ได้นั้นได้ ^๕ อนึ่ง
แต่ก่อน พระองค์ก็ได้ ทรง เที่ยง เฝ้าฯ แสงหา ทาง ศาสนาที่เป็น ดัชนีมา
ปฏิบัติ พระองค์ก็ได้ออกจกคตมาฝึกหัดเจ้าเรียนศึกษาทุก ๆ ศาสนา
มี ยะโฮวา และ เยซู มะหะหมัด เป็นต้น พระองค์ก็ได้อบรม
หาศาสนาไหนจะดีจะเป็นที่คบทุกขได้ ในภพนี้และภพหน้า พระองค์ได้
ทรงศึกษาเสาะแสวงหาในพวกฆราวาส และฝรั่งอังกฤษ ก็ไม่
ได้มีใจเชื่อเลยทุกศาสนา พบแต่เรื่องศาสนาที่ บังคับเกณฑ์กัน
ให้เชื่อให้หมกมุ่น ไม่ได้มีใจเชื่อสิ่งใดในศาสนาอื่น ๆ ได้แต่วิชา
และภาษาต่าง ๆ มาไว้เป็นเครื่องประดับคตโลกเท่านั้น ศักดิ์ธรรมที่
จะเป็นเครื่องคตทุกขเจตนาในอุฎาโลกนี้จจะตาย ในศาสนาอื่นมิได้
พบประเดย พระองค์จึงได้ทรงยกย่องว่าศาสนาพระสมณโคตมมีใจเชื่อ
ประเสริฐกว่าศาสนาอื่นในโลกนี้ พระองค์จึงทรงพระอดสาหะพาก-
เพียรฝึกหัดวิชาวิชาญาณในการพระพุทธศาสนาได้แล้ว จึงได้ยกย่อง
* เป็นพวกธรรมยูกินกนากายพวกหนึ่ง จักรทางศาสนาของพระองค์
ได้แต่ตั้งร้านกว้างขวางออกไปเป็นอันมาก ชนทั้งหลายที่ได้นั้นได้ฟัง
กยณคตนั้นออกคตตามแต่ใจเป็นอันมาก เมื่อพระองค์ได้จกอุฎา
มาจากราชการแผ่นดิน ก็เพื่อจะให้การศึกษาแก่คตชน คนทั้งหลาย
ที่ไม่รู้การ ในพระอริยาศัย ก็จะได้คตใจว่าพระองค์จะมีเมือหนาย
ในการศาสนาเสาะแสวงหรือ จึงได้ตั้งคตชนนั้นเสีย แค่ว่าจริงนั้น
พระองค์มิได้ มีความเมือหนายเลย คงแต่ได้ เสวยดีวิราชสมบัตินมา
ได้ทรงนำเพียรทานการพระราชกุศลที่ใหญ่ยิ่งกว่าคตอื่น เหตุไรเล่า

เพราะเป็นรองที่พระองค์ได้ทรงประพฤติกฎปฏิบัติมาช้านานแล้ว เป็น
หนทางที่เกษม เมื่อพระองค์ทรงพระชนมมัยนั้น พระองค์ได้
ตั้งสอนชนทั้งหลายให้ทางที่จิตใจได้เมื่อเข้าของแค้น คือเวลาจะใกล้
ตาย หรือทุกข์ภัยดังใดมา ดังนี้ปัญญาเราแล้วก็จะไล่เขาได้สำหรับ
เป็นเครื่องดับทุกข์ คือ อมัจจุร ทุภัง อหัตตา ความที่พระองค์ได้
ทรงเผื่อแผ่ใจแก่สมณพราหมณาจารย์ ข้าราชการใหญ่ผู้น้อย และ
อาณาประชาราษฎร์ ด้วยทางคิด โลกภูมิ ทางศีลธรรมภูมิ ด้วย
ด้วยรศดัมมคติภูมิ โลกยดัมมคติภูมิ ที่ผู้คนแผ่เมตตาจิตทอดถึงกันไป
ไม่ว่าไพร่กระฎุมพี ผู้ตั้งใจ ตั้งแต่ความปรารถนาของคนทั้งหลาย
ปรารถนาดีพระวราชทานดีให้ ปรารถนาดีกับพระวราชทานชั่วให้ จน
รวมเสียงข้าราชการก็หาได้ทรงคิดว่าเป็นข้ากับเจ้า เป็นเราเป็นเรา
เสียงข้าราชการเหมือนอย่างบิดาเจียงบุตร ผู้ใดทำผิดถึงโทษตามผิด
ผู้ใดทำชอบก็โปรดพระวราชทานตามชอบ ได้ทรงผ่อนผันผ่อนยาแก่
คนทั้งหลายทุกประการ ชนทั้งหลายจึงได้นิยมกันนับถือรักใคร่ใน
พระองค์เป็นอันมาก กับคนพระองค์ด้วยรศดองดัมมคติภูมิไปแล้ว ชน
ทั้งหลายมีความนับถือ ปรารถนาจะใคร่ตั้งนับครัมภ์พิธีการปฏิหาริย์
ของพระองค์ตั้งแต่ทรงพระประสูติจนด้วยรศดองดัมมคติภูมิ อยากจะใคร่ได้ยิน
ได้ฟัง ครั้นจะไม่เรียบเรียงเรื่องราวลงไว้ ความดั่งเช่นของพระองค์
ก็จะเสื่อมสูญไป ครั้นจะเรียบเรียงลงไว้แล้ว เกิดออกจะมีผล
ด้วยเกี่ยวในการแผ่ดิน จะท้าวคนใด จะเรียบเรียงไปตามพระ
พระแต่ที่รับสั่งไว้โดยไร จะเรียบเรียงตามไปอย่างนั้น ก็เกิดออกจะ

เหล็ดเกินที่คำหนักคำเบา และคำสูงคำต่ำ ครั้นจะเรียงไปพอสมควร
ตามกรมองราชการ ต้องก็ดัดอัยคักความ ยาวบนสั้นคือ ชาติถ้อย
ชาติความอยู่ฉะนี้ ต้องขอรับพระราชทานโทษ ใต้โปรดพระราชทาน
อภัยให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า ผู้จะได้เรียบเรียงร้อยกรองความที่จริง
ตามพระกระแสพระราชดำริอย่างไร ก็จะต้องเรียบเรียงลงไว้ให้แน
นอน ไว้สำหรับเป็นเครื่องประดับมัญญารทงหลายค่อไป ภายหน้า
ว่าพระองค์เป็นผู้ดีมีมาปฏิบัต จะได้เป็นที่กระทำดีการบูชาค่อไป
ภายหน้า

จดหมายเหตุ

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประหาร

สมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระประหารตั้งแต่ ณ วันพุธ เดือนสิบ ขึ้นเก้าค่ำ
จุดศักราชพันสองร้อยสามสิบ มีมะโรง สมฤทธิศก ทรงพระประหาร
เป็นใช้ พระองค์จะมีขวัญส่งท่านหน้าเป็นคราว ๆ พระเสโทชุ่มซาบ
ออกมากกว่าที่เคยทรงพระประหารใช้แต่ก่อน ๆ เสด็จพระโสดงช้าง
ที่ตามเคย พระอาการก็ทาลอยไม่ ไม่ได้เสด็จออกจากราชการ ครั้น
ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบ ขึ้นสิบสามค่ำ เวลาทุ่มเศษ ทรงจับขึ้นไป
จนถึงเวลาสองยามเศษ ครั้นรุ่งแจ้งจับแล้วรีบตั้งให้หาพระเจ้าันอง
ยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ กับพระยาบุรุษรัตนราชพัสดกเข้า
ไปเฝ้าในที่ทรงพระประหาร จึงรีบตั้งให้ประทุมหมอดวงทมซื่อ
ประกอบพระโสดงถวาย กรมขุนวรจักรธรานุภาพกับพระบรมราช
โองการออกมา ตั้งให้หมอดวงทิพจักษุ ประกอบพระโสดงเข้าไปตั้งถวาย
ณ วันพุธ เดือนสิบ แรมแปดค่ำ เรือกลไฟเจ้าพระยาเข้ามาถึง
กรุงเทพฯ เวลาบ่ายสี่โมงเศษ โปรดเกล้าฯ ให้ขุนศรีสยามกิจเข้า
มาแต่เมืองสิงคโปร์ จะทรงเดือนที่ขุนศรีสยามกิจให้เม่นหลวงศรี

สยามก็ ไว้ซึ่งกรุงสยามเมืองสิงคโปร์ โปรดให้เข้าไปรับสัญญา
บัตรคือพระหัตถ์ในที่ทรงพระประสูติ แต่สัญญาบัตรนั้น ให้พระเจ้า
ลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอนุภทรณประทีปพระราชธัญญากรแทน ด้วย
ทรงพระกำลังน้อย คำรับพระองค์ไม่ค่อยจะได้ แต่ทรงพระอุกสาหะ
เช่นพระนามให้เป็นสำคัญ แล้วรับตั้งให้หลวงศรีสยามภักโไว้ซึ่งกรุง
กลับไปเมืองสิงคโปร์ด้วยเรือเจ้าพระยา

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนสิบ แรมสิบสามค่ำ เวลาเช้าสามโมง
เศษเป็นวันประสูติธำ พระบรมราชวงศ์ของเจ้า และท่านเสนาบดี
ข้าราชการ ที่เป็น ผู้ใหญ่ พร้อม กันรับ พระราชทาน นำพระพิพัฒน์ ดัทยา
บนพระที่นั่งอนันตสมาคม บุตรข้าราชการผู้น้อย รับพระราชทานนำ
พระพิพัฒน์ดัทยาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเข้ามาถวายบังคม
พร้อมกัน ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

ท่านเจ้าพระยาศรีธัญวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม จึงว่ากับ
พระบรมราชวงศ์ว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรมากจน
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุนพิศณุโลกประชานาถ ซึ่งเป็นพระราช
โอรสผู้ใหญ่ ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาทหนึ่งเพิกเฉยเสีย
ท่านเจ้าพระยาศรีธัญวงศ์จึงมีพระประสงค์ตั้งให้ด้อมวง ตั้งกอง
บึงกันพิศณุโลกรักษาพระบรมมหาราชวังและที่คำหนักส่วนภูหลวง มี
ใหญ่โตที่มีควรกับตำแหน่งของตัวเข้าไปเป็นอริราช จึงตั้งให้พระยา
ศีหราชฤทธิไกรคายน้า และเจ้ากรมปลัดกรมพระตำราวงนอกซ้าย
ขวา ทหารอย่างยุโรปประจำของด้อมวง และข้าราชการที่มี

ตำแหน่งก็ให้ไปรักษาอยู่ทุกแห่งทุกตำบล

ณ วันอังคาร เดือนสิบ แรมสิบห้า เวลาเช้าโมงเศษ
พระอาการมากขึ้น ให้ทรงเรือมกระหายน้ำ พระกระยาเสวยก็ถอยลง
พระอาการแปรไปทางอุจจาระธาตุ พระบรมวงศานุวงศ์ ท่าน
เสนาบดีปรึกษาพร้อมกันว่า หดวงทิพจักชุก ฉวย พระโธสถ มาก
หลายวันแล้ว พระอาการหากตายไม่ จึงให้ประชุมหมอดวงว่า
ผู้ใดจะรับผลของพระเศพระคุณได้ หมอทองปวงถั่งอยู่ พระเจ้า
นงเยาว์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท จึงรับเข้าถวายพระโธสถถอง
พระเศพระคุณ ครั้นพระโธสถฉวยหลายเวลา พระอาการก็ยังไม่ถอย

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด รัชห้าค่ำ เวลาบ่ายเที่ยงแล้ว
ไปพระมิ่งคนคกเป็นพระโธหิตล้มเหลวบ้าง พระอาการ กำเริบมาก
ขึ้น จึงรับสั่งให้หาพระยาบุรุษรัตนราชพัสดก พระประเสริฐศาสตร์
ดำรง เข้าไปเฝ้าในที่ จึงรับสั่งว่า พระโรคมากอยู่แล้ว ถ้าเห็น
พระอาการเหลื่อมมือ เหลือกำลังบัญชาแพทย์ ก็ให้ความมิ่งคนคก
แต่โดยจริง ขยำให้หมักไว้ ก็จะได้ทรงทอดพระธุระเสวยจำรักษา
ไม่หายแล้ว แล้วรับสั่งแก่พระประเสริฐศาสตร์ ดำรงว่า จะรักษาได้
หรือไม่ได้ พระประเสริฐศาสตร์ดำรงกราบทูลพระกรุณาว่า จะ
รับผลของพระเศพระคุณสักดีเท่าเวลา จึง โปรดให้พระ ประเสริฐ
ศาสตร์ดำรงเข้าถวายพระโธสถค่อไป ครั้นเวลาค่ำประมาณทุ่มเศษ
ไปพระมิ่งคนคก ไร่มี่พระ โธหิตเจ็ชอยู่ทุก ๆ ครึ่ง ก็รับสั่งว่า

พระโรคทรงเห็นจะไม่หาย

ครั้น ณ วันอังคาร เดือนสี่ค่ำ ขึ้นหกค่ำ รัชชังให้หาพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหลวงเทอดศรีวชิรมิตร กรมหลวงองค์ราชธิดาทิ
ทานเจ้าพระยาศรีธัญวงศ์ ทัดมเหษรภคอาโหม เข้าไปเฝ้าในททรง
พระประชวร จึงมีพระราชดำรัสราชานุญาตส่งรพภิกการพระมกร
มอบให้ปรักษากัน อย่าให้ราษฎรได้ความเค็ดวอื่น รุ่งขึ้น ณ วันพร
เดือนสี่ค่ำ ขึ้นเจ็ดค่ำ พระราชทานพระราชหัตถเตธา ให้พระองค์
เจ้าได้มาวคักรรัตนราชวธา เชิญเสวยมังพระทิ นังอนนค ด้มากม
พระราชทานให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวง กรมขุนและท่านเสนาบดี
อาน ความในพระราชหัตถเตธามาว พระราชดำรัสทรงเห็นว่า ซึ่ง
จะด้มพระราชดำรัสของคัคือไปภายหน้า พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้า
ลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ก็ด้ ให้ปรักษากันจงพร้อม แด้วแต่
จะเห็นท่านผู้ใดทมิปราชวจะรักษาแผ่นดินด้

ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ค่ำ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ เวลาบ่ายแฉ้ว
มีพระบรมราชโองการให้หาพระยาบรมรัตนราชพัลลภเข้าเฝ้า จึง
รัชชังว่า ทรงพระประชวรทรงเห็นจะเหล็ดมอหมอลองแฉ้ว ถ้า
เพ็ดยงพดาง ท่านผู้ความด้วามภักคและข้าหลวงเดิมจะด้ยใจ
ว่ารักษาพยาบาลไม่เต็มมือ จึงพระราชทานพระบรมราชวโรกาส
อนุญาตให้ว่า ผู้ใดมอหมอยักให้ถวยเถ็ด ขณะนั้นพระวโร
ศวรราชบริบคิ เจ้ากรมพระคลังโพธิชัย ซึ่งเป็นข้าหลวงเดิม รัชชอง
พระเศษพระคุณประกอบ พระโสดถไฟลัดกับเถ็ดอ เจ้าด้วยเจษมนค ถวย

ครั้นเสวยแล้วพระอาการก็เสื่อมคงอยู่มิได้คณน้อยถอยลงไป ก็ทอด
พระอาลัยในพระสรีรร่างกาย แล้วก็ทรงพระอดสำหระแลงจึงพระทัย
เสวยพระกระยาหารต่าง ๆ จะเสวยได้มากน้อยเท่าใด ก็รับสั่งให้
ออกมามอบกับขุนนาง จะได้อใจว่าเสวยพระกระยาหารได้ ครั้น
เวลาค่ำห่มเสนา จึงรับสั่งให้หาพระยาบวรรัตนราชพิพัฒน์ฯ ไปเฝ้า
บนพระที่ แล้วรับสั่งว่าคงเจากับข้ากัใจเเนื่อใจ แต่ได้เสวยตุนาแค
เด็กรักเหมือนลูก ครั้นเจ้ากับข้าจะแยกกันอยู่แยกกันไป ตัวเจ้า
แต่ก่อนรักษาคงไม่โตโตเป็นทรงเกยจุมหลกมูใหญ่ คือไปภายหลัง
ไม่มีชำแล้ว แต่ทำอย่างนี้จะรักษาคงไปไม่ได้ ให้ถอบใจรักษาคง
เสียใหม่ จะทำการสิ่งใดให้เขาเสี่ยงมูใหญ่เป็นที่ตั้งจึงจะดี เจ้า
ขยักอศิวว่า มึงมีศรีสุข ข้าจะลาเด็กเจ้า เหมือนกับสมเด็จพระศรี
สุริเยนทรธำเด็กข้ากับหามน ว่าลูกเต้าได้ทรัพย์เงินทองก็เพราะ
มีตำนารตาไม้อไรหรือ การคือไปข้างหน้าไม่มีตัวชำแล้ว เจ้าอุคค้ำห
รักษาคงให้จงดี พระยาบวรรัตนราชพิพัฒน์กราบถวายบังคมแล้ว
กราบทูลพระ กรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้า วัมราชกรร ฉลองพระเศ
พระคุณมา แต่อายุ ๓๓ ปี ก็มีได้มีความซื่อใหญ่ให้เคอง ได้มาละของ ๑
แต่ครั้งนมมูกดาวว่าข้าพระพุทธเจ้าคบคิดกับคนคัมฉิ่นเถื่อนชาย ความ
เรื่องนงหาโตพิจารณาไม ก็เบนนขุนเคอง ได้มาละของ ๑ มาช้านาน
กัรักเป็นที่สุดตงในครั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะขอทำสัตย์ดำนานถวาย
จำเพาะพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ถ้าข้าพระพุทธเจ้า
คบคิดกับเจกคัมฉิ่นเถื่อนชายฉิ่นเถื่อน เป็นคตเหี้ยจวังคูกดาวแล้ว

ให้พฤษเทวดา อารักษ์เทวดา อากาศเทวดา พระเดื่อเมือง พระ
ทรงเมือง และเทวดาที่รักษาพระมหาเศวตฉัตร จงบันดาดังหาว
มณญูหรือคร่ำพระพุทธรเจ้าให้ตายในสามวันเจ็ดวัน อย่าให้ได้รับราชการ
ตลอดพระเศวตพระคุณคือไม่ออกเลย จงรีบตั้งคอบว่า ข้าราชการ
เจ้าจะคิดอย่างไรจะรอดอย่างไร ข้าเองเจ้ามาแต่เด็กแค่น้อย ข้าเห็น
เป็นภัยแก่ตัวเจ้า ข้าช่วยรักษาภัยให้เจ้าดอก ที่ข้าสอนเจ้าเมื่อตะก
ไม่ไรหรือ แด่จงบตั้งว่า เมื่อเจ้าไปเมืองดอนคอน เมื่อกลับมา
เจ้ามาได้ทำตามมาให้ข้าเต็มหนึ่งราคาห้าสิบชั่ง ข้าจะไม่มัวตัวขี้รักษา
ของเจ้าแล้ว ข้าขอคนตามอันให้แก่เจ้าเอาไปรักษาไว้ ถ้าท่าน
พระองค์ใดมาเป็นเจ้า เจ้าจะได้เอาตามเล่นนถวายท่าน ท่านจะได้รูป
ของเจ้าคือไป

ณ วันอังคาร เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบสามค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ
มีพระบรมราชโองการว่า ให้พระยามบูรวิกรมราชพลัดออกไปกราบให้
ว่าข้าให้เรียนคุณศรีสุริยวงศ์ ข้าเป็นคนตกมากวากตก แลดูถูก
กึ่งเด็กเล็กอยู่ โทษ ๆ คุณศรีสุริยวงศ์ก็โอปถมภ์บำรุงข้ามา ถ้า
ข้าไม่มัวตัวแล้ว ขอให้คุณศรีสุริยวงศ์ โอปถมภ์ บำรุง ลูกข้า เหมือนอย่าง
ตัวข้า ขออย่าให้มียกชนตราเป็นทกตชวาทด้วยการแผ่นดิน ถ้าจะ
มีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นช้อใหญ่ ขอแค่ช้อไว้ ให้เป็นแค่โทษ
เนรเทศ ถ้าโทษช้อเหี้ยแล้ว ก็ตามแต่การจะเป็นไป ถ้าไม่ถึง
ช้อเหี้ยแล้วขออย่าให้ ต้องเป็นไปเลย จงออกไป กราบเรียน เที่ยงวัน
ในเจดามัน พระองค์เจ้า อุณากรรณ เผ่าอยู่ ทนทด้วย ก็ตาม มากับ

พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ ๆ ก็กราบเรียนตามพระกระแสรับสั่งทุก
ประการ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ได้ฟังพระ
กระแสแล้ว จึงปรึกษากันกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิทว่า ที่คิด
จัดแจงการไว้แล้วนั้น จะต้องกราบทูลเดี๋ยวให้ทรงทราบ ถ้าไม่
กราบทูลให้ทรงทราบก็จะอุ่นใจพระทัยไป พระอาการไข้ก็จะกำเริบ
มากขึ้น จึงมีบัญชาสั่งแก่พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ ให้นำข้อความ
ขณกราบทูลพระกรุณาให้ทราบได้ มาละของ ๆ ว่าได้ปรึกษาพร้อมกัน
เห็นว่การนี้พระเจ้ายุ้ยหุดทรงพระประสงคร พระอาการก็มาก สมเด็จพระ
พระเจ้าเอกทัศเห็น กรมขุนพันธุพระธาดา ซึ่งเป็นพระราชโอรส
พระองค์ใหญ่ก็ประสงครอยู่ด้วย ไม่ควรประมาทถึงเพิกเฉยเสีย ท่าน
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ จึงให้ ล้อมวง คึงกองมืองกัน รักษา พระบรม
มหาราชวงศ์และที่พระ ค้ำหนักสวนกุหลาบ ได้สั่งให้ พระยาฤทธิ-
ไกร และพนักงานกรมพระตำรวจนอกซ้ายขวา ทหารอย่างยุโรป
ประจำของล้อมอง และข้าราชการที่ตำแหน่งก็ให้ไปรักษาอยู่ทุก
แห่งทุกหนาก ให้พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภกราบทูลตลอดของรับแจ้ง
ถวายให้ทรงทราบได้มาละของ ๆ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภก็เข้า
ไปกราบทูลตามพระประสงค์ดังทุกประการ พอสิ้นข้อความได้ทรง
ทราบ ก็พระกรุณาและพระอาการก็ประทุเรศประทุเรศขึ้น จึงรับสั่ง
ว่า แม้นุได้มาจา ขอน้ำให้พอกันที่ เสด็จนำแล้วก็ยังหาได้รับสั่ง
ประการใดไม่ ทรงนั่งอยู่ ก็พระอาการเหมือนหนึ่งว่าจะทรงครอง
ประมาณครู่หนึ่ง จึงรับสั่งว่าให้ไปกราบเรียนเดี๋ยวใหม่ ไม่ว่าจะอย่างนั้น

ตอกนำ *มิใช่จะให้ไปเรียน ฝากฝังให้ ลูกเต้าไต่ราช สมบัติ เป็นเจ้า
 แผ่นดิน ให้ไปฝากให้ ชั่วช่วยบำรุง รักษาตาม ขรรมนิยม ทบตาตั้ง—
 เพราะที่แก่บุตรดอก ด้วยว่าลูกเต้าเต้าก็ยังมีเด็กเล็กอยู่ จะเป็นเจ้าของ
 แผ่นดินแผ่นดินทรายเป็นไรได้ ขรรมนาคเด็กจะแบกจะยกของหนักก
 ใหญ่เกินกำลัง จะแบกจะยกไปได้แล้วแต่หรือ เกิดออกจะมีภัยไป
 ภายหน้า ให้ออกไปกรามเรียนเสียใหม่ในเดี๋ยวนี้ พระยาบุรุษรัตน
 ราชพิพัฒน์ก็ออกมากรามเรียนตามพระกระแสนับตั้งทุกประการ ท่าน
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมก็ทอนใจใหญ่หนึ่งอยู่ หาได้
 ว่าชานประการใดไม่ พระยาบุรุษฯ ก็กลับเข้าไปเฝ้า แล้วรับตั้ง
 ถามว่ากรามเรียนท่านแล้วหรือ ท่านว่ากระไร พระยาบุรุษฯ กราม
 ทอดพระกรุณาว่า ท่านหาได้ว่าประการใดไม่ เป็นแต่ท่านทอนใจ
 ใหญ่แล้วหนึ่งอยู่ จึงรับตั้งถามต่อไปว่า ท่านได้จัดแจงการไว้ตั้ง
 แน่แล้วหรือ พระยาบุรุษฯ กรามทูลพระกรุณาว่า ท่านได้จัดแจง
 การไว้ตั้งกรามทูลพระกรุณาหลายเวลาแล้ว แล้วจึงมีพระบรมราช
 โองการสั่งให้เจ้าพนักงาน เอาพระหีบ สำหรับ ทรงพระ ราชหัตถ์ เสด
 ทำด้วยงากรอบทองคำ มีเครื่องสำหรับเขียนหนังสือ ทำด้วยทองคำ
 พร้อมทุกสิ่ง ประดับด้วยเงินแล้วไปด้วยเพชรทับทิมมรกตราคาต้องร้อย
 ร้อยเศษ โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุห
 พระกลาโหม กับเงินด้วยพันชั่ง

ครั้น ณ วันพุธเดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบค่ำ เวลาเช้าสี่โมง มี
 พระบรมราชโองการให้พระยาบุรุษฯ ออกไปเชิญท่าน พระยาสุริยวงศ์

ด้วยฉันเข้าไปเฝ้าพร้อมด้วยพระยามรุข ๑ จึงรีบตั้งเรียกท่านพระยา
สุรวงศ์ด้วยฉันทน์ให้จนไปเฝ้าบน พระแท่นเคียง พระองค์ ททรงพระประ-
ชวร แดงจึงรีบตั้งถามว่า อากักรพอใหญ่เคยจนเป็นอย่างไร พระยา
สุรวงศ์ด้วยฉันทน์จึงกราบทูลพระกรุณาว่า สมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ
พระอาการคลายช่นมากแล้ว จึงรีบตั้งว่า พระยาสุรวงศ์ ด้วยฉันทน์
เป็นคนมีความชอบในราชการ แผ่นดินมา ก็ยังหาได้ เด่นยศถานา
ศักดิ์ให้ไม่ ข้าได้ตั้งให้เขาเอาตามไปให้ เจ้าได้ตามแล้วหรือยัง
พระยาสุรวงศ์ด้วยฉันทน์ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ยังมี ได้ รับพระราช
ทาน จึงรีบตั้งว่าแม่หนู โสมไปตั้ง ให้พนักงานให้เขาตามไปให้พระยา
สุรวงศ์ด้วยฉันทน์เสียซี แดงจึงรีบตั้งถามว่าการแผ่นดินเคยจนจัดแจ้ง
กันอย่างไร พระยาสุรวงศ์ด้วยฉันทน์กราบทูลพระกรุณาว่า บิดา
กระหม่อมฉันเห็นว่าพระอาการทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษาพระ
บรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกัน เห็นว่าสมเด็จพระ
เจ้าอุกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่
ควรจะมีสิทธิ์ราชสมบัติคือไป จะได้ทำนุบำรุง พระบรมวงศานุวงศ์
และข้าทูลละออง ๑ ผู้ใหญ่ผู้น้อยคือไปภายหลัง เห็นด้วยเกล้า ๑ ตั้ง
บิดากระหม่อมฉันจึงได้จัดการ ตั้ง ให้เจ้าพนักงาน ถ่อมวงศ์ คำหนักส่วน
ถูกตามมาหลายเจลาแล้ว จึงรีบตั้งว่าจะไม่ได้ ลูกข้ายังเป็นเด็ก
เล็กอยู่ จะว่าการแผ่นดินแผ่นดินทรายเป็นไรได้ จะทำการไปไม่คลอ
ฉันทน์

มีคำสอดเข้ามาว่า ทำไมจึงไม่ตั้งพระทัย รีบตั้งว่าไม่ได้เจ้า

เพราะทรงเห็นอย่างไม่มีพระทัย กัดจากรจะไม่แน

* จึงรีบตั้งตอไปว่า เจ้านายที่เบญจใหญ่ผู้น้อยทมิฬตบฏญากม
อยู่เป็นอันมาก ให้เจ๊กเอาเด็ก ลูกชายยังเด็กอยู่ อย่าให้มภัยแก่ลูก
ข้าเลย พระยาสุรสงคราม จึงมีความบังคมทูลพระกรุณาว่า ถ้าไม่ยก
สมเด็จพระเจ้าเอกทัศเจ้พระองค์นั้นขึ้นรับสร้ราชสมบัติ กัดจจะมเหศ
ไปข้างหน้า ด้วยนานาประเทศได้นิยมนับถือมาช้านาน ประการหนึ่ง
เองปเรือฝรั่งเส็ดกมกไมตรี ถวายพระ ราชดำذنและพระแสงองค์
ใหญ่องค์เล็กเข้ามาผูกพันเป็นชน ๆ ไว้แล้ว จะไม่ยกสมเด็จพระเจ้า
เอกทัศ เจ้ฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นพระ เจ้แผ่นดินต่อไป การภาย
หน้าก็จะเป็นปรกฏเรียบร้อยได้ อนึ่ง ทกวันพระนามกโต้งคง
ปรากฏอยู่ในประเทศยุโรป เป็นที่นับถือ กัดเห็นด้วยเกล้า ๆ ดังนั้น
จึงรีบตั้งว่าอย่างนั้นกตามใจเจ้เอ็ดซี ข้าจะขอแรงการแก้แค้น
กรุงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ๆ ทรงพระ ประชวร จอนจะذن แผ่นดิน
ครึ่งนั้น มื่อของเจ้กขงอยู่ พระนั่งเกล้า ๆ กมิได้รีบตั้ง ให้หาญ ของเจ้
เข้าไปเผ่าฝักมั่งตั้งเสียดวยการแผ่นดิน ท่านกหาแต่พอเจ้เข้าไป
เผ่าฝักมั่งตั้งเสียดวยการแผ่นดิน ครึ่งนซำก เขาแบบ เหมือนอย่าง
กาลครั้งโน้น ซำกหาได้ตั้งเสียดวยกับพอเจ้ไม่ ข้าจะขอฝักการแผ่นดิน
แก่เจ้ เมื่อเจ้จะซัดขวางอย่างไร เจ้จงไปปรึกษากับพอเจ้เอาเอง
เถิด โหน ๆ ซำกซำกได้เป็นลูกเจ้แล้ว ข้าขอฝักลูกซำกกับเจ้
ด้วย การทเจ้กคนซำกมความขมกแฉว แต่ช่วยกนรักษาไว้ให้
อย่าให้มเหศการณอันใด การเปิดดินแผ่นดินใหม่มกเกิดมรราชำพันกัน

อย่าให้เป็นเช่นอย่างพระเสนทานนคร ถ้าเกิดชนตงนหมักจะฮายเขา
พระยาสุรวงค์ก็ยัดฉันทกรามบังคมทูลพระกรุณาว่า กระทบมณีน
จะไปกิดกัณกับบิตารับฉดอง พระเศษ พระคน จะมิให้มิเหตุการณให้
เคื่อง โคฝ่าละของ ฯ ฐนโค จังรมตั้งวาธาโค ให้เงินกับพ่อเจ้าไฉพัน
รัง ให้ไปปรักษาหาหรือกัน ควรจะใช้ในการด้อมวงกงกำบังอย่างไร
กก็ตามเกิด ให้เจ้ารักถอกชาติเป็นลกเขยเจ้าให้มาก ๆ เรือไฟของเจ้า
ถ้าหนังสือว่าจจะชาย ฐาจะชชอเขา แต่ไม่ให้เขาเป็นเรือแผ่นดิน ให้
เป็นเรือฉดองกลางในลกฐา เมื่อมีธุระไปทางไหนจะได้ใช้ทั่ว ๆ กัน
ให้ไปเอาเงินที่ขายศรั แต่จรมตั้งว่าแม่หนูใหญ่จำ เขาเงินมาให้
พระยาสุรวงค์ค้าเรือไฟ แล้วให้พระยาสุรวงค์ไปกิดกัณกับแม่หนูใหญ่
เกิด

พระยาสุรวงค์ก็ยัดฉันทกรามบังคมทูลออกมาแล้ว จังไปรด
เกล้า ฯ แก่เจ้าพนักงานภูษามาตา ให้ไปเชิญหีบพระเศษของออกมาแล้ว
ครนรุ่งชอนฉนฉดัดคาเจตาเข้า สามโมงเศษจรมตั้ง ให้พระองค์เจ้าไฉมาอด
กับเจ้าพนักงาน ภูษา มาตา เชิญหีบ พระเศษออกมา จัดพระ ชำมรงค์
กับพระประคำเศษอง แก่ครนพระบาท สมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้า จุฬาโลก
พระประคำธำชน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ จะพระราชทานกรม
หมื่นอุดมรัตนราช บังเชิญให้เจ้าพนักงานหีบฉดไปหาไร้องคนไม่
แล้วไปรดให้ พระ องค์ เจ้าไฉมาอด กับ เจ้า พนักงาน เขา พระ ชำมรงค์
พระประคำไปมอบให้ ท่านเจ้าพระยา ศรั ฐีของศรั ๆ ใต้น้ำพระ ชำมรงค์
พระประคำไปถวายเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ × กรม

รุณพิศประสาธนาถ ฤ พระคำหนักดงนุกุหลาบ ครั้นเวลาค่ำสองทุ่ม
 เกษ รมิตั้งให้พระองค์เจ้าไธสมาวดีเชิญพระจามรงค์เพชรใหญ่ราคา
 ร้อยรู้งมาถวายทรงรับ พระจามรงค์แล้วยก พระหัตถ์ ประดำเนิน ฐันเหนือ
 พระนาค ทรงอธิษฐานบริจาคนุชาพระพุทธรูปศิวันจักรพรรดิ-
 พินดอมณีนัย แล้ววัดได้โปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุนทรโองการ จดหมาย
 รายสิ่งของ พระราชทาน เจ้านายจะได้เอา เก็บรักษาไว้ เป็นเครื่อง ระลึก
 ตามคุณจิราของท่านนั้น ๆ ดังนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า มหามาดา
 กรมขุนบารามประมัญชัย ได้พระราชทานคดัมภ์ทองคำลงยา ได้ทองคำ
 บางตะพานหนักห้าตำลึง สำหรับลงยันต์ด้วยพระดินสอดเพชร กับ
 นาฬิกาใหญ่เที่ยงอย่างตมหนึ่ง มีเข็มควงเดือนมัทมโม่ง กับพระ
 ประทุมทำด้วยศิลาของกหนึ่ง กรมขุนอรัญจักรรนาทได้พระราชทาน
 นาฬิกาใหญ่ มีแกวเดนมกรอม มีเข็มควงเดือนมัทมโม่งพร้อม มี
 ประอทกร้อนคันทนาถ แทนนาฬิกาตั้งอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม มี
 ขลุ่ยประโคม * โปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระแก้วนรกกใจในพระอุโบสถ
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม * พระเจ้าอุฎยาเธอที่ยังไม่มีวัง โปรดเกล้าฯ
 พระราชทานเงินของคลัง ๑๐ รัชทุกพระองค์ สำหรับจะได้ทำวัง

* วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ เวลาเช้าสองโมง
 รมิตั้งแก่พระยาบรุษฯ ว่า วันนี้เป็นวันตักฤกษ์ยาไปข้างไหนเลยให้คอย
 คุไฟ้อ ขำรเวลาคายของชำแล้ว ถ้าชำจะเป็นอย่างไรดงก็อย่า
 ใ้ดู่นวายนอกหนทางว่าอรหังพทไรเลย ใ้หนึ่งตแต่ในใจเกิดเป็น
 ขุรของชำเอง * ความดัดยจริงทมพระกระแด้รมิตั้งดงน เวลา

นพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภหาได้ลงใจตามเสด็จไม่ ด้วยเห็นพระ
อากรยังปรกติเรียบร้อยอยู่ หาได้เห็นสัญญาณใดสิ่งใดสิ่งหนึ่งใน
พระองค์ไม่ ครั้นเวลาสามโมงเศษ จึงรับสั่งให้หาพระราชโกษา
กรมพระยามาตาเข้าไปเฝ้า แล้วรับสั่งว่า เมื่อข้าไม่มีตัวแล้ว
เจ้าจะทำในสัตว์ร่างกายของข้า สิ่งไรไม่เป็นที่ชอบใจอยู่แต่ก่อนขอ
อย่าได้ทำ เป็นต้นว่า แหวนที่จะได้ปากนี้ เขาเชือกผูกแหวนแหวน
ห้อยไว้ริมปาก กัดมันจะกัดจนแหวนเข้าไป อย่างนั้นจงอย่าได้ทำแก่
ข้าเลย แต่อย่าให้เสียขรมเนียม แหวนที่จะได้ปากนั้นให้เขาเชือก
ผูกแหวนแหวนที่เขมกจัดคอกเสื่อเพชรที่ข้าได้จากรอไว้นานแล้ว เมื่อ
จะคายจะเอาจักไปด้วย ราคาก็ไม่มากนัก เพียงห้าสิบชั่งเศษ
แล้วจะได้ทำพระองค์ของพระองค์ด้วย เขมกจักจะกัดคนนั้น อย่าให้เอา
ของแผ่นดิน ให้เอาของเดิมของชาติสมเด็จพระศรีสุริเยนทรชอกรม
หลวงพิทักษมนตรีนั้น แหวนที่จะได้นั้นได้จกมอบไว้แล้ว ให้ไป
ถามพ่อกลางตึกเถิด ตั้งวางเครื่องต้นเอาสายที่ชาติทำใหม่ อย่าให้
เอาสายดำหรับแผ่นดิน ให้เอาของที่ชาติทำใหม่ การอื่น ๆ นอกนั้น
ก็ให้ไปปรึกษาพ่อกลางตึกเถิด แต่อย่าให้เกี้ยวข้องเป็นของแผ่นดิน
ของแผ่นดินนั้นเจ้าแผ่นดินใหม่ท่านจะได้ได้เสียบพระนคร เมื่อเอา
โกศลงเปิดองเครื่องให้คนดูในปาก พันมกให้เอาไว้ให้หมด จะได้
แจกถกที่ยังไม่ได้ให้พอกัน ถ้าพันไม้พอกันให้ทอดเอาเต็มมือ ถ้า
เต็มมือไม่พอให้ทอดเอาเต็มคนแบ่งมันกันไปกว่าจะพอ เงินก้อนนั้น
ของข้าหา ธรรมดาว่า จะ ทำดอง ในโกศ ขึ้นไว้ ออกตั้ง องค์หนึ่งกทาหาพัน

ไม่ เงินก้อนนั้น วางอยู่ที่หน้าข้างข้าง โนนหรือ อย่างไรไม่รู้ได้ เคย
ให้กับกรมหลวง. เพาะศรีด้านเชื้อพระรัตนสถานเสียเถิด ทองก็ได้
หาส่งมได้ว่าจะทำโกศของยาชนไว้ยกตั้งกองคหนึ่ง ทำก็ไม่ทัน ทอง
นั้นระคนปนกันอยู่กับทองอื่น ๆ ก็ให้เอาไปใช้ในกรมเบญจา หรือ
จะเอาไปใช้ในพระถดของพระองค์ก็ตาม แต่พระเบญจานั้นอย่าทำให้
ใหญ่โตไปเลย ให้มีด้วยการผู้คนข้างเขี้ยว ให้เขาอย่างเบญจาที่ห้า
ทำให้องหน้าห้องห้า มีค้อย่างอยู่แต่ถึงจะใช้ใครงอนนั้นก็ได้
ครั้นเช้าห้าโมงเศษ มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ตั้งพระยา
บุรุษ ๑ ให้ไปเชิญเสด็จพระเจ้า้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ท่านเจ้าพระยาภูธรา
ภักดิ์ ที่สมุหนายกให้เข้ามาเฝ้า เมื่อจะเข้ามาให้คอยเวลาทศรถหน้า
น้อยจึงให้เข้ามา พระยาบุรุษ ๑ ก็ไปกราบทอด กราบเรียนตามพระ
กระแสพระราชโองการ ครั้นเวลาเกือบจะใกล้เที่ยง พระวายุคถอย
พระอาการค้อยคลายส่งมายชน พระเจ้า้องยาเธอ กรมหลวงวงศา
ธิราชสนิท ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภักดิ์
เข้าไปเฝ้า รมตั้งเรียกพระนามและชื่อเรียงกันไป แล้วรมตั้งให้
เข้าไปเฝ้าใกล้พระแท่น ให้อินมือเข้าไปถวาย เขาพระหัตถ์มาทรง
จมนมือท่านทั้งสามแล้วรมตั้งลาว่า จินพระจันทร์เต็มดวง เป็นวัน
เพ็ญ อายุของฉันทะหมดจะครบในฉันทะแล้ว ท่านทั้งห้ายกกับฉันท
ได้ช่วย ท่าน บำรุง ประคับ ประคอง กันมา มนต์ กอดมาถึง ฉันทะแล้ว
ฉันทะจะรอดาทานทั้งหลาย ด้วยฉันทะออกอุทานวาจาไว้เมื่อมวชยุนั้น

ว่า วันใดเป็นวันเกิดอยากจะตายในวันนั้น วันฉันเกิดเป็นวันเพ็ญ
เดือนสิบเอ็ด วันมหาปวารณา เมื่อมีอะไรจะตายจะให้ตั้งขันธ์อาหาร
อันเดาศึกยกกลงไป จะขอตายในท่ามกลางตั้งขันธ์ เมื่อเวลาที่พระตั้ง
กระทำวัณขกรรมมหาปวารณา ก็กับฉันเห็นจะได้พร้อมตามความ
ที่ปรารถนาได้ เพราะเป็นภคินีพี่เลี้ยงแล้ว ฉันจะขอตาท่านทั้งทอด
ไปจากภพในอนันต์แล้ว ฉันขอฝากลูกของฉันด้วย อย่าให้มันภัย
อันตรายเป็นทุกข์ขางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดตั้งหนึ่งตั้งใด
เป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตใจให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่
พึ่งแก่ลูกของฉันต่อไปด้วยเถิด ท่านก็พากันโศกเศร้าพากันร้องไห้
ทั้งสาม จึงรับสั่งห้ามว่าอย่าร้องให้เลยจะ ความตายไม่เป็นของ
อิศรยยะไรดอก ทรงว่า ดีพี่เพ ดีขาวรา อนิจจา ดีพี่เพ รัชมา
อนัตตา ย่อมเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แต่ผิดกันที่ตายก่อนตายหลัง
แต่ก็ของตายเหมือนกันทั้งสิ้น ก็กับคนภาตมาตังคงฉันเจ้าแล้ว ฉัน
จึงได้อาตาท่าน ท่านเห็นว่าฉันจะพลัดพรากจากไป มีความอาลัย
รักใคร่ จึงได้ร้องให้ด้วยความเสียตาย ก็กับคนศวดฉันเป็นคนถึงเรา
ก่อนแล้ว ท่านทั้งทอดยกขันธ์จะต้องถึงเหมือนกัน ผิดกันแต่ถึงก่อน
ถึงหลัง คงจะต้องไปทางเดียวกันเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แล้ว
รับสั่งว่า คุณศรีสุริยวงศ์เจ้า ไรหนักหนักใหญ่ คนอื่น ๆ เราตากอัยยา
ค้าง แต่ตัวของฉันอาการใช้ก็มาก ทำไมตาจึงคิด เป็นเหตุด้วยอะไร
ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ก็หาได้กราบบังคมทูล
ประการใดไม่ จึงรับสั่งเรียกแม่หนูโสมมา ขอมาชาวชุมพามาชมตา

ให้พอ กรณ รัชพระนครแล้ว จึงได้ทอด พระนคร เห็นพระพักตร์
 พระเจ้าเชียงใหม่ กรณหลวงจงคำรราชันท์ และท่านเจ้าพระยาศรี
 ศรีวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย แล้วรับสั่งว่า ฉันจะรอดด้วย
 การแผ่นดิน ยังหาได้สมาทานศีล ๕ ประการไม่ ฉันเป็นคนมัวใจ
 จะรอดสมาทานศีล ๕ ประการ เสียก่อน แล้วจึงจะพูด ด้วยการแผ่นดิน
 จึงทรงคืนโมฆะสามพัน ทรงสมาทานศีล ๕ ประการจบแล้ว เสดย
 ครีตภาษาอังกฤษคือไปชักบีดาของหงายของคี่ แล้วรับสั่งว่า สมาทาน
 ศีลแล้วทำไมจึงพูดภาษาอังกฤษคือไปชักเด้า เพื่อจะด่าแดง ให้ท่าน
 หงายเห็นว่าดียังคงอยู่ ไม่ใช่ภาษาของตัวก็ยังไม่ทรงจำได้แม้ยัง
 อยู่ ดั่งดังดังยังคงอยู่ จะพูดด้วยการแผ่นดิน ท่านหงายจะได้สำคัญ
 ว่าไม่พินเพื่อนเดอะเดอะ ดังดังคงอยู่ ตัวท่านกับฉัน ได้ช่วยกันท่าน
 บำรุงแผ่นดินมา ได้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาจนสิ้นศกฉัน ถ้าสิ้นศก
 ฉันแล้ว รอท่านหงายจงช่วยกันท่านบำรุงการแผ่นดินคือไปให้
 เรียบร้อย สมณพราหมณ์อาณานิประเทศราชจะ ได้ฟังอยู่เย็นเป็น
 สุข แต่ต้องรับฎการของทุกขระของราชรัฐ ให้เหมือนฉันที่เคยรับมาแต่
 ก่อน * อนึ่งผู้ที่จะเป็นเจ้าแผ่นดินคือไปข้างหน้า ให้พร้อมกันเด็ก
 หาเอาเด็ก จะเป็นพสกคาม จะเป็นน้องกคาม จะเป็นลูกกคาม จะ
 เป็นหลานกคาม ดั่งแต่จะเห็นพร้อมกัน ท่านพระองค์โตมปรีชาญาณ
 ควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็ยกขึ้นเป็นเจ้าจะได้ท่านบำรุง แผ่นดินและ
 พระราชวงศ์และราชรัฐ ให้อยู่เย็นเป็นสุขคือไป อย่าเห็นเหิน
 ตามพระกระแด่พระเจ้าแผ่นดินก่อนเลย เอาแต่ความดีความเจริญ

ประจวบ จึงรับสั่งว่า อากากรมมากถงเพียงนถวด ยังมั่งคัก ไม่
พินเพื่อน ให้เอาสมถมา ข้าจะให้เรียนคาถาตาพระ ทรงแต่งเป็น
ภาษามคธจนจบ แจ้งอยู่ในพระคาถาทรงแต่งทุกประการแล้ว แต่
คำแปล ในพระคาถาทรง ตาพระและขอ สมถังมั่ง เผด็จ ไปที่ จักรว
ประดิษฐ์ว่า

ขอเผด็จพระสงฆ์จทราม เมื่อครั้งตัวฉันเป็นภิกษุอยู่ ฉัน
ได้ใจจากท่านเนื้อ ๆ ว่าเราเกิดแล้วออกจากกรรมมารดาแล้ว ในวัน
ปวารณา คือวันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ ถ้าเมื่อเราจะ
ตาย หากว่าบ่วงหนักถง พวกศิษย์นำไปถึงที่ประชุมสงฆ์ทำปวารณา
ในโรงอุโบสถ ยังประกอบด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วยกำลังเช่นไรเล่า
เราจะพึงทำปวารณา ตามจบกะสงฆ์แล้ว จึงตาย กับที่ เฉพาะหน้า
พระสงฆ์ การที่ได้ทำนั้นเป็นการดี เป็นการสมควรแก่เรา จาจา
อย่างนั้นฉันได้พูดเนื้อ ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ตัวฉันเป็นภคฤหัสถ์
จะทำอะไรได้อย่างที่ฉันได้ฉัน เพราะฉะนั้น จึงตั้งเครื่อง สักการบูชา
เหล่านั้นไปยังวิหาร บูชาธรรมน และบูชาพระสงฆ์ซึ่งทำ ปวารณา
กรรม ด้วยเครื่องสักการบูชาเหล่านั้น ทำให้เป็นของแทนตัวฉัน
ฉันมหาปวารณา คือฉันเพญฺรขึ้นสิบห้าค่ำฉัน ก็เป็นวันพฤหัสบดีเหมือน
วันฉันเกิด ความเจ็บไข้ของตัวฉันเจริญทุกวี่วัน ฉันคิดว่า
จะต้องตายลงในอนัน ฉันขอตาพระสงฆ์ ฉันขออภิชาติให้วัดคือ
พระผู้มีพระภาคผู้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ปรีณพพานแล้วนาน
ฉันขอนมัสการพระธรรมของพระผู้มีพระภาคนี้ ขอขอบน้อมพระอิริย-

ไม่เป็นของกระดัมกระด้าย ข้าพเจ้าก็กลัวอยู่อย่างนี้ ทำความไป
ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้ตรัส

ทรงแค้นพระศาสดาพระเจ้าแล้ว จึงรับสั่งแก่พระศรีสุนทร
โงหารว่า ให้เอาไปคลัดลอกให้อ่านออกง่าย ๆ แล้วให้ ไปตั้ง
มหาดเล็ก ให้จัดเครื่องหมัดการไป ตั้งที่ ใน พระอุโบสถวัด วรประดิษฐ์
เมื่อตั้งเสร็จกระทำอันกรรมปวงารณาพระเจ้า ให้จุตูปเทยขึ้น
แล้วจึงอ่านศาสดาพระเจ้าในท่ามกลางซึ่งมีแทนตัวข้า พระศรีสุนทร
โงหารก็กราบถวายบังคมดามาทำตามพระกรรมเสร็จตั้งทุกประการ

เมื่อพระศรีสุนทร โงหารเข้าไปเขียนหนังสือแก่พระศาสดาพระเจ้า
แล้วก็พอพอขำขัน ครั้นเจดาศอกทุ่มหกบาท จึงรับสั่งเรียกพระยา
บุรุษรัตนราชพิสดมภ์ ว่าพอเพ็งเอาโถมารองเมาให้พอที่ พระยา
บุรุษรัตนราชพิสดมภ์ จึงเชิญเอาโถพระมังคนั้นไปบนพระแท่นถวาย
ลงพระมังคนั้นแล้วก็พลกพระองค์ไปข้างทิศ ตะวันออก รับสั่ง บอกว่า
จะตายเดี๋ยวนี้แล้ว แล้วพลก พระองค์หันพระ พักศรีผู้เมองตะวันตก
ก็รับสั่งบอกอีกว่าจะตายเดี๋ยวนี้แล้ว แล้วก็ทรงภาวนาว่า อรหัง
สัมมาสัมพุทธโร ทรงอินหนึ่งไปแล้วมีอันธด้าดมีด้าดเป็นคราว ๆ
ยางแล้วมีอันธด้าเข้าที่ตะน้อย ๆ ทางพระ สุธเสียงมี ด้าเนียงตั้งไร ๆ
ทุกครั้ง ดั้นเข้าไรก็เบาตงทุกที คดชดไปจนยามหนึ่งก็คงครอกเบา ๆ
พอระ ชงยามหอ ภูคดทักในโย ยากาง ๆ นกคุด กร้อง ชนคุด หนึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยุ่หัว เด็ดจู้ สวรรคต เวลาเต็ม
ปฐมยาม ทำบรรทมเมื่อสวรรคต เหมือน กับทำพระ ไผ่ยาดัน ใน

วัดบวรนิเวศฯ พระสังวรร่างกายและพระหัตถ์ พระบาทจะได้กระดิก
กระเดียดเหมือนตามัญชงทั้งหลายนั้นหาบมิได้ แดงกมหมอกคอม
มัวเข้าไปในพระทนต์เวลานั้น / พระเจ้าเอกเชษฐและท่านช้าง ในทห้อม
ฉัสมกราบถวายบังคมขอยืน ณ บังลังตั้งเขยิบไปจนยามเศษ พระยา
บุรุษ รัตนราชพิดลภัง ทูลกับพระเจ้าเอกเชษฐและบอกกับ ท่านช้าง ในว่า
พระเจ้าอยู่หัวส่งวรยศแล้ว ราชการรักษาพระอาการ ททรงพระประ
ชวรอันแล้ว ราชการคือไปเป็นรองท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ ต้องเอา
ข้อความไปแจ้ง กราบเรียนแก่ท่านอธิบดีเสียก่อน แต่ขอให้คงไว้
อย่าเพอร้องให้เกรี้ยวกราดไป ด้วยพระสติหนักเป็นที่สุด จะหาผู้ใด
เสมอ เหมือนมิ ได้แล้ว พระเจ้าเอกเชษฐและท่านช้าง ในกรับความคำ
พระยาบุรุษรัตนราชพิดลภังตงมาจากพระทนต์ จะมิผู้ใดที่อยู่ชงดัง
จะได้รู้ ว่าส่งวรยศ แล้วแต่สักคนเคยงกม โดม พระยาบุรุษรัตนราช
พิดลภัง ไปกราบเรียนท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม
ท่านยังหาอยู่ไม่ ได้กราบทูลแต่สมเด็จพระนเรนมาทราบปรับภัย และ
กราบเรียน ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย เจ้านาย ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่
จัดการไปตามพนักงานทุก ๆ หน้าที่ พระยาบุรุษรัตนราชพิดลภัง กลับ
ไปเฝ้าพระบรมมหาราชวังบนพระแท่นอย่างเดิม เกือบจะใกล้ตีทุ่ม เห็น
ว่าอันกำหนดส่งวรยศแล้ว ก็กลัวเขาจะกราบถวายบังคม พระเจ้า
เอกเชษฐและท่าน ช้าง ในก็พากันร้องให้ เร่งแซ่ อนุพร้อม กันทั้ง ช้างหน้า
ช้าง ในคั้งแต่เวลาตีทุ่มจนสว่าง เสียงดังดังนั้นหอนโหวกไม่ในพระบรม
มหาราชวัง

มีค่ากลางข้อแตกต่าง ชนทั้งหลายทรงชายหญิงซึ่งร้องไห้มาก
ก็เพราะรักใคร่หมั่นอดความดีในพระองค์ด้วยประการใดประการหนึ่ง จึง
ไต่ร้องไห้เสว้าได้ดังพระองค์มาก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร ณ วัน
อาทิตย์ เดือน ๓๐ ๒๓ ๓๓ ค่ำ เวลาทุ่มเศษ ถึง ณ วันพฤหัสบดี
เดือน ๓๓ ๒๓ ๓๕ ค่ำ ถึงรโรคเวลายามหนึ่ง ดำรงอยู่ในศิริราช
ณ มืด ๓๘ พรรษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติ ณ วันพฤหัสบดี
เดือน ๓๓ ๒๓ ๓๕ ค่ำ มีชวด ๓๓๓ ศักราช ๓๓๖๖ ปี พระชนม์
ได้ ๖๕ พรรษา มีพระราชโอรสฝ่ายใน ๔๓ ฝ่ายหน้า ๓๕ รวม
๗๘ พระองค์^(๑)

ตั้งแต่สวรรคตแล้ว ต่อมาเจ้านครราชสีมา ท่านเจ้าพระยาศรี
ธรรมวงศ์ ทัตมหาราชเดโช จึงเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง ตั้งให้
จัดการรักษาพระที่นั่งทรงราชหน้าข้างใน ให้องครักษ์และกรมอาสา
แปลเหล่า กรมทหารอย่างยุโรปทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระ
ราชวังบวรฯ ตั้งกองจักษุของตั้งมองท่งนอกในเสว้าแล้ว จึงมีบัญชา
ตั้งให้ตั้งขบวนไปเชิญเสด็จกรมหมื่นบวรรัษฎายุพินิจ และพระราช

๑. จำนวนพระราชโอรสและพระราชธิดาที่กล่าวมานี้ลัดกับในพระราชพงศาวดารฉบับ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์และที่อื่นๆ ในที่นั้นๆ กล่าวไว้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวมีพระราชโอรสและพระราชธิดา เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าชาย ๔ สมเด็จพระ
พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิง ๒ พระองค์เจ้าชาย ๑๕ พระองค์เจ้าหญิง ๔๒ รวม ๗๒ พระองค์
ปรากฏพระนามโดยละเอียดในหนังสือเรื่อง "ราชสกุลวงศ์"

คณะฐานานุกรม ๒๕ องค์ อาราธนาประชุมในพระที่นั่งอนันต-
สมาคมตรงหน้าพระมหาเศวตฉัตร หนึ่งฝั่งเป็นประธานพร้อมด้วยพระ
บรมวงศานุวงศ์ ราชบุตรของขุ้ดพระบาทใหญ่ผู้้นชั้พร้อมกัน

ว่าพลเ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมเด็จพระกลาโหมจึงกล่าวข
ในท่ามกลางประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาทรงกุ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรยังมีพระชนม์อยู่ ได้ทรง
อนุญาตโปรดเกล้าฯ ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไป ให้พร้อม
เพียงปรึกษาหารือกัน ดั่งแต่จะเห็นพร้อมขอมกัน จะเป็นพระ
เจ้าน้องยาเธอ หรือพระเจ้าอภัยยาเธอ หรือพระเจ้าหลานเธอ พระ
องค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระสติปัญญาวิคุณมีรอบรู้สรรพสิ่ง
ปวง ควรจะปกครองสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็
สมเด็จพระองค์นั้นจะเป็นเจ้าเถิด มีได้ทรงรังเกียจก็จะให้ราชสมบัติ
แก่พระเจ้าอภัยยาเธอแทนได้ ตามแต่พระบรมวงศานุวงศ์จะถ่าน
เดนมบัติ บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว แผ่นดินว่างอยู่
ท่านทั้งหลายทั้งปวงแต่บรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นเจ้าเจ้านายท่าน
พระองค์ใด จะเป็นเจ้าเป็นทพแก่พระบรมวงศานุวงศ์และเดนมบัติ
อาณาประชาราษฎร์ อาจคืบยกเชิญได้ ก็ให้ว่าชนในท่ามกลางประชุม
นี้ อย่าได้หวั่นหวาดเกรงขาม

ขณะนั้นพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งมี
พระชนม์กว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงรับสั่งชนท่ามกลาง
ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ

ได้ทำบำรุงและชุบเลี้ยงมุขมนตรีใหญ่จนขึ้นเป็นอนมาก มีพระคุณ
เหลือล้น ไม่มีสิ่งไรจะทดแทนพระคุณนั้นได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพันธุศรีประดิษฐ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระ
องค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณท่าน
เมื่อเห็นวาทรงพระเยาว์อยู่ ก็ให้ช่วยกันทำบำรุงก่อกำจะทรงพระ
เจริญขึ้น แล้วท่านเจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์จึงกราบทูลพระบรมวงศา-
นวงศ์และมุขมนตรีทั้งหลายว่า ท่านกรมหลวงเทเวศร์วชิรทรครีดิ
ตังน ท่านทรงปวงจะเห็นควรหรือไม่ควรประการใดก็ให้อาณ แต่
บรรดาข้าราชการ ฝ่ายทหาร พลเรือน ทบามประชุม กราบเรียนด้วย
วาทกม ทากริยายยอมพร้อมกันกม ท่านเจ้าพระยาศรีสุรียงค
จึงอาณอกว่า แผ่นดินทดลองแล้วแต่ก่อน ๆ นามพระมหากษัตริย์แล้ว
ก็คองม่อปราชฝ่ายหน้า เป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ก็ทรงนจะ
ควรแก่ท่านผู้ใดที่จะเป็นอปราชฝ่ายหน้า

กรมหลวงเทเวศร์วชิรทรจึงกล่าวอาณอกว่า เห็นแต่กรมหม
นบวรวิชัยชาญควรจรับราชการ ในที่อุปราชได้ ด้วยได้ศึกษาวิชาการ
ทหารอย่างประเทศยุโรปชำนาญ และการช่างต่าง ๆ ก็ได้เรียนรู
คามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมา แต่ก่อน
และจะได้คนครองรักษาในกรมนี้ด้วย ขอให้ยกกรมหมนบวรวิชัย
ชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ เกิด

ท่านเจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์ได้กราบทูลพระบรมวงศา-
นวงศ์ ท่านเห็นว่า ก็เห็นพร้อมกัน แล้วท่านเจ้าพระยาศรีสุรียงคจึงว่า

มหาปราสาท ตามอย่างราชประเพณีพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
แตกออกมา

เรียบเรียงเรื่องราวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
มงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ขึ้นชื่อความแต่เพียงนี้.

จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

✕ จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยอุปราคาถึงหมดดวง
ที่ในประเทศสยามนี้ จนถึงถ้าวในตำราโหราศาสตร์บางฉบับ ซึ่ง
แต่งไว้แต่โบราณว่า มีหมดดวงแต่จันทร์อุปราคา แต่สุริยอุปราคา
นั้นหาที่ที่จะถึงหมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์ ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ
ทรงกำหนดทราบว่ามีมะโรงสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๓๑ จะเห็นสุริย-
อุปราคาหมดดวงในประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคารชนก ๓ เดือน ๓๐
และทาง โครจรของ ดวงอาทิตย์ จะให้เห็นสุริย อุปราคาหมดดวงได้
ที่ตามลหวัากอ แขวงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้ฝั่งแม่น้ำที่คง
สถานอากาศเย็นเดือนไม่ห่างนัก มีพระราชดำริสั่งแกลงแก่พวกไพร่
ไทยสมัยนั้น ถ้าใครมีใครเห็นพร้อมด้วย เพราะผลึกที่ถ้าวไว้ในตำรา
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมพระยาบวรรมภ์ภักษศรีเสด็จเมื่อภายหลัง ว่าแม้
พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อ แต่หากเกรงพระราช อธิษาศัยก็รับ
จะตามเสด็จไปคู่ด้วย จึงโปรด ๑ ให้ตั้งพลับพลาสถานสำหรับทอด
พระเนตรสุริยอุปราคาที่บ้านลหวัากอนนี้ แล้วเสด็จทรงเรือพระที่นั่ง

๑๒๖
 ๑๒๗
 ๑๒๘
 ๑๒๙
 ๑๓๐
 ๑๓๑
 ๑๓๒
 ๑๓๓
 ๑๓๔
 ๑๓๕
 ๑๓๖
 ๑๓๗
 ๑๓๘
 ๑๓๙
 ๑๔๐
 ๑๔๑
 ๑๔๒
 ๑๔๓
 ๑๔๔
 ๑๔๕
 ๑๔๖
 ๑๔๗
 ๑๔๘
 ๑๔๙
 ๑๕๐
 ๑๕๑
 ๑๕๒
 ๑๕๓
 ๑๕๔
 ๑๕๕
 ๑๕๖
 ๑๕๗
 ๑๕๘
 ๑๕๙
 ๑๖๐
 ๑๖๑
 ๑๖๒
 ๑๖๓
 ๑๖๔
 ๑๖๕
 ๑๖๖
 ๑๖๗
 ๑๖๘
 ๑๖๙
 ๑๗๐
 ๑๗๑
 ๑๗๒
 ๑๗๓
 ๑๗๔
 ๑๗๕
 ๑๗๖
 ๑๗๗
 ๑๗๘
 ๑๗๙
 ๑๘๐
 ๑๘๑
 ๑๘๒
 ๑๘๓
 ๑๘๔
 ๑๘๕
 ๑๘๖
 ๑๘๗
 ๑๘๘
 ๑๘๙
 ๑๙๐
 ๑๙๑
 ๑๙๒
 ๑๙๓
 ๑๙๔
 ๑๙๕
 ๑๙๖
 ๑๙๗
 ๑๙๘
 ๑๙๙
 ๒๐๐

ใช้จับ ตั้งแต่จับประจวบได้ไม่ช้า พระองค์ทรงทราบโดยพระอาการว่า
ประจวบครั้งนั้นเห็นจะเป็นที่สุดพระชนมายุสังขาร ได้มีรับสั่งแก่สมเด็จพระ
พระเจ้าอุกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณดประชา
นาถให้ทรงทราบ^(๑) มีพระราชดำรัสตั้งพระราชประสงค์และพระราชทาน
พระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณด
ประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธร
านุภาพ อธิบดีกรมหม่อมว่าพระอาการประจวบครั้งนั้นมากขยู่ ให้ประชุม
แพทย์ปรัักษากันตั้งพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบวรรมภ์ กัมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักร
ธรานุภาพ เสด็จเข้าไปอยู่ประจำกำกับหม่อมที่ในพระบรมมหาราชวัง

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
ประจวบเสด็จออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน
พิณดประชานาถ ก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรงพยาบาลสมเด็จพระ
บรมชนกนาถอยู่ได้วัน ๓ จึงมีพระอาการไข้ไม่ทรงสบาย แต่ถึง
เวลาที่ยังออกเสด็จเข้าไปเฝ้าพยาบาลอยู่ข้างที่ตามเคย คือถึงวันที่ ๒
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกพระหัตถ์อุ้มพระพักตร์
สมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ ๑ เห็นรอนฉิบปรกติที่ทรงทราบว่าเป็นประจวบ ใช้
ด้วย จึงตรัสสั่งให้เสด็จกลับไปพักรักษาพระองค์ที่พระตำหนักสวน
กุหลาบ อย่าให้ทรงเป็นกังวลถึงการที่จะเข้าไปเฝ้ารักษาพยาบาลเลย
ให้เร่งรักษาพระองค์ให้หาย สมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอ ๑ เสด็จกลับออก

(๑) ขอนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสแล้ว

มาถึงพระตำหนัก พระโรคไข้มากกำเริบมากขึ้น ประชวรไข้อยู่หลายวัน
พอพระอาการโรคค่อยคลาย ก็เกิดพระยอคมพชรชนกพระค้อ พระอาการ
กตมทรลดลงไปอีกจนถึง ประชวรเพียงหนัก อยู่นั้น หลายเวลา พระ
อาการจางคอยคลายจน แต่พระกำลังยังอ่อนเพลียมากนัก จึงต้อง
ปกมิตมิให้ทรงทราบพระอาการ ของสมเด็จพระบรมชนกนาถตลอดมา
จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต *

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร,
พระอาการทรุดลง โดยลำดับ (*) ครั้นถึงวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ

(*) จดหมายเหตุ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรมี
อยู่ ๒ ฉบับ เจ้าพระยาหมื่นทรศกัธริราช (เพ็ง เพ็ญกุล) ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระ
ชาบุรหัตนราชพิทักษ์ จางวางมหาดเล็ก อยู่ในตำแหน่งซึ่งได้เคยเสด็จรักษาพยาบาลข้างที่ แต่ง
ไว้ฉบับ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งไว้ในตอนท้ายพระราชนิพนธ์พงศาวดารรัชกาลที่ ๔ อีก
ฉบับ ๑ ความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวนั้นเข้าใจว่า ท่านคงถามมาจากเจ้าพระยา
หมื่นทรศกัธริราช ด้วยตัวท่านเองเป็นเวลาก่อนการ ไม่ได้เข้าใจ จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับ
ที่กล่าวนี้ความข้อสำคัญคลาดเคลื่อนกันอยู่บ้าง แต่ต้องถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม
หลวงสมรรัตนศิริขันธ์ เวลานั้นปรากฏพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมมา
วดี เป็นผู้อยู่ประจักษ์รักษาพยาบาลข้างที่เป็นนิจพระองค์ ๑ ว่าเป็นผู้เชิญกระแสรบตั้งออก
มาข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเนื่องๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระราชนิพนธ์พงศาวดาร
ฉบับนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงพิราลัย เจ้าพระยาหมื่นทรศกัธริราชก็ถึงอสัญกรรม
ไปเสียแล้ว จะถามข้อสงสัยในจดหมายเหตุของท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึง
กราบทูลถามกรมหลวงสมรรัตนฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ในที่เริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความ
ตามที่กรมหลวงสมรรัตนฯ คริสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำได้ความชัดเจนขึ้นสงสัย สมควร
จะจดไว้ให้ปรากฏ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือนี้ ตามที่ได้ทราบจากกรมหลวง
สมรรัตนฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของ
เจ้าพระยาหมื่นทรศกัธริราช

เกล้าเจ้าชายห้อมรับสั่งให้หาพระเจ้าน้อยยาเชอ กรมหลวงเทพเคศร์
วรินทร์ ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์
อื่นๆ พระองค์ ๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่
ในราชการพระองค์ ๓ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อัครมหาเสนาบดีคหบดี
พระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๓ เข้าไปเฝ้า
พร้อมกันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการปกครอง
พระราชอาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓ ปรีกษาหาโรคกันบังคับบัญชาการ
ต่างพระองค์ ในเวลาทรงพระประชวร อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัด
ผันแปรเป็นเหตุให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้รับความเดือดร้อน

และในอนึ่งการ เดือน ๓๓ วัน ๖ ค่ำนี้ มีรับสั่งให้ภูษามาตา
เชิญหีบพระเครื่องมาถวายแล้ว ทรงเลือกพระประจำของสาย ๓ อันเป็น
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก^(๑) กับพระชำมรงค์เพชร
องค์ ๓ ให้พระราชโกษา^(๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าหญิงโสมมาวดี ไปพระราชทานเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ
กรมขุนพิณศุภชานวต พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดีเสด็จออกมาทุกกรม

(๑) พระประจำของตามนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสวรรคต
จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรคพร ซึ่งได้ขึ้นกรมหมื่นอุดมรัตนราช
ในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหยิบผิดสาย กรมหมื่นอุดม ไม่ได้ไป จึง
ถือว่าเป็นของศิริมงคลสำหรับแต่ผู้มีบุญญาภิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๔ เป็นพระยา เป็นบิดาพระยาอุทธรธรรม (หุ่น วัชรโธ)

หอดวงวงศาธิราชธิดา และบอกให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่
ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมให้ทราบตามกระแสรับสั่ง กรม
หอดวงวงศาธิราชธิดา และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนัก
สดงกุหลาบ ด้วยเวลานั้นมีความไม่ให้สมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอฯ ทรง
ทราบว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวรพระอาการมาก เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จึงแนะนำพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดดี ให้ทูลสมเด็จพระเจ้าดุกยา
เธอฯ ว่าของท่ง ๒ ดังนั้น พระราชทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้
ทรงทราบว่าพระอาการที่ประชวรค่อยคลายขึ้น เมื่อพระองค์เจ้าหญิง
โสมมาดดีไปทูล สมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอฯ ตำรับถามว่า ของขวัญเหตุ
ใดจึงพระราชทานพระประจำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ด้วย แต่ก็ไม่มีผู้ใดทูลตอบว่าอะไร เมื่อถวายสิ่งของแล้วต่างก็กลับ
มาในเวลานั้นเห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิง
โสมมาดดีได้เดี๋ย ออกไปทูลพระเนตร เห็นการที่จัดตั้ง กองด้อมวงแก้ว
กลับเข้าไปข้างในก็ทรงทราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว ครั้นเมื่อกลับมาถึงพระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับ
กรมหอดวงวงศาธิราชธิดาปรึกษากันว่า ควรจะทราบทูลพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบถึงการที่จัดไว้ จึงตั้งพระองค์เจ้า
หญิงโสมมาดดีเข้าไปกราบบังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดีปรึกษา
กันเห็นว่า พระอาการที่ทรงพระประชวรมากอยู่ ไม่ควรจะประมาทแก่
เหตุการณ์ ได้ตั้งให้จัดการรักษาของด้อมวงรักษาพระบรมมหาราชวังให้
กวดขัน และได้ตั้งกองด้อมวงรักษาสมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอฯ ทพระ

กำหนดส่งมอบตามด้วย(*) เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาดัดกรบาททอดความ
นให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่า ได้เห็นผู้คนล้อมวงที่ดงนอกตลาดจริงหรือ
และมีผู้หลักผู้ใหญ่ใครดูแลการล้อมวงอยู่ที่นั่น เมื่อได้ทรงทราบแล้วจึง
ดำรัสสั่งให้พระองค์เจ้าหญิงได้มาดัด กลับออกไปทอดกรมหลวงวงศาฯ
และแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ว่า การที่จะสืบสนองพระองค์นั้น ขอ
ให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อยมั่นคงของพระราชอาณาจักร เป็น
ประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัยมักใหญ่ใฝ่สูงอย่างไรดอก ผู้
ที่จะรับราชสมบัติจะเป็นน้องชายเขาก็ได้ หลานเขาก็ได้ ขอแต่ให้ได้รับ
เย็นเป็นสุขแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ พระธิดา
ยังทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองได้และหรือ
ขอให้คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาดัดเชิญพระกระแสดออกมา
ทอดกรมหลวงวงศาฯ และเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ท่านทั้งสองนั้นจึงเชิญ
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนบารามประมักษ์มาปรึกษาอีกพระองค์หนึ่ง แล้ว
สั่งให้เข้าไปกราบบังคมทูลว่า ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระ
เจ้าลูกยาเธอฯ สมควรจะรับราชสมบัติสืบสนองพระองค์ ราชการบ้าน
เมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปรกติ ขอซึ่งทรงพระปรีดิกด้อย่างทรงพระเยาว์
นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนบารามประมักษ์ รับจะสืบสนองพระเดชพระคุณ

(*) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ในเวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประจวบหนัก เป็นการแสดงว่าเจ้านายพระองค์นั้นจะเป็นผู้รับราชสมบัติ
เคศตั้งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้วก่อน

กราบบังคมทูล ๑ ให้ทรงทราบ เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงพระปรี๊ดตกอุบววย พระ
 อากาจรทศหนักไปจึงบิตความเสีย ครั้น ณ วันพุธเดือน ๓๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 จึงโปรด ๑ ให้พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึง
 ดำรัสถามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ กรมขุนพิศณุประสาธนาถ ซึ่ง
 รับผิดชอบเรียกว่า "พ่อใหญ่" นั้น สมพระชนม์เสียแล้วหรือยังมีพระชนม์
 อยู่ (*) ขอให้ทราบทุกแต่โดยสัตย์จริง ถ้าสมพระชนม์เสียแล้วก็จะ
 ได้หมัดห้อง พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีกราบบังคมทูลว่า ว่าสมเด็จพระ
 เจ้าลูกยาเธอ นั้น เติมประจวบไซ้ ครั้นไร้อภัยกลายเป็นพระยอคมพิช
 ษณทศพระค้อพระอากาจรมาอยู่คราวหนึ่ง แต่เดี๋ยวนี้คอย คลายจนแล้ว
 เป็นความสัตย์จริงดังนี้ มีพระวราชดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นให้ไปทูลสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอ ๑ ว่าถ้าพระอากาจรคอยกลายเป็นพระยอคมพิช
 ษณทศจนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ถ้ารอไปจนถึงวันแรมค่ำ ๓ ก็จะได้แต่ตรงพระ
 บรมศพไม่ทันตั้งเสียอันใด พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญพระกระแสร
 ออกมาทูลกรมหลวงวงศา ๑ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านทั้งสอง
 ปรีษากันเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ พระกำลังยังอ่อนนัก ถ้าเชิญ
 เสด็จเข้าไปเฝ้าในเวลานั้น คงจะทรงพระโคกาศตรแรงกล้ามากดังพระ
 โรคจะกอดกับกำเรียบขึ้น เห็นควรจะระงับรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าลูกยา
 เธอ ๑ มีภัยอันตรายจะตกว่า จึงพร้อมกันห้ามเสียไม่ให้ไปทูลให้ทราบ

(*) ข้าพเจ้าเคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่าทรงกัน

พระราชประสงค์ และให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าสมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ พระอาการก็ชยคตายแล้วแต่พระกำลังยังน้อยนัก เสด็จมาปรึกษาเห็นว่าอย่างไรจะเชิญเสด็จมาเข้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๓๓ รัตน ๑๔ ค่ำนั้น จึงมีรับสั่งให้หาพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์(*) ราชวงศาตเด็กเข้าไปเฝ้าพร้อมด้วยพระยาบุรุษฯ ตำรวจตามพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ ๑ เดือนเป็นอย่างไรบ้าง พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์กราบบังคมทูลว่าพระอาการก็ชยคตายแล้ว ครั้นตามข้อไปว่าการแผ่นดินเดือนจตุลคนอย่างไร พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์กราบบังคมทูล ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้บิดาเห็นว่าอาการที่ทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษากับพระราชองค์และข้าราชการผู้ใหญ่ เห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพันธุประชาตเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับสืบราชสมบัติสืบต้นของพระองค์ต่อไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงได้สั่งให้เจ้าพนักงานตงกองตั้งมองที่พระตำหนักตั้งนอกหลตามหลายเวลามาแล้ว มีพระราชดำรัสว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอ ๑ พระชันษายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชาราชการแผ่นดินอย่างไรได้ เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงพระสติปัญญาก็มีอยู่มาก พระองค์ใดควรจะว่าราชการแผ่นดินได้ จะ

(*) พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่พระสมุหกลาโหม เวลานั้นบิดาของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ คือ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เป็นอธิบดีบริจาริกาในสมบัตสมเด็จพระเจ้าดุกยาเซอเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพันธุประชาต

เลือกพระองค์นั้นดีกว่า อย่าให้เกิดเป็นภัยอันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าลูก
ยาเธอฯ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ พระยาสุรสงครามด้วยฉันทนกราบบังคมทูล
ว่า ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ครอบครองสมบัติ น่ากลัวจะ
มีเหตุร้ายไปภายหน้า ด้วยคนทั้งหลายตลอดจนชาวนานาประเทศก็นิยม
นับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์
รัชทายาท แม้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์
เป็นรัชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ
กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์เป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายหน้าเห็นจะ
ไม่ปรกติเรียบร้อยได้ มีพระราชดำรัสว่าเมื่อเห็นพร้อมกันเช่นนั้นก็
ใจ แล้วทรงสั่งแจงต่อไปถึงกรมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวกับกรมตำรวจให้หาสมเด็จพระยามหามหาประยูรวงศ์เข้าไปทรง
ฝากฝังตั้งเสวยราชการแผ่นดิน ฝังให้หาแต่เจ้าพระยาศรีสุรสงคราม
เป็นจางวางมหาดเล็กเข้าไปทรงตั้ง ครั้นพระองค์ทรงประพฤติกตาม
แบบอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีดำรัสฝังให้
หาเจ้าพระยาศรีสุรสงครามตั้งเสวย ให้พระยาสุรสงครามเป็นผู้
ฝัง เมื่อจะชกชว้างอย่างใดก็จงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสุรสงครามเป็น
มีตาเถิด โทษ ๆ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ก็ได้เป็นเชย การที่ปรึกษา
เห็นพร้อมกันว่าจะให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ครอบครองสมบัติต่อไป
ขอทรงฝากฝังให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้โตอย่าให้มีเหตุการณเกิดขึ้นได้ การ
เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ถ้าไม่ระวังให้ดีอาจเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน ต้องระวัง

อย่าให้หมื่นเทศเช่นพระเสนหามนตรี (*) ถ้าเกิดเหตุเช่นนั้นจะอายเขา
พระยาสุรสงครามจงดมนกรมบังคมทูลว่า รั้วอำจะไปคิดอ่านกับเจ้าพระยา
ศรีสุรียวงศ์ผู้มิตาสนองพระเศวตพระคุณเมให้เกิดเหตุการณ์เช่นได้

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ วัน ๑๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ค่ำวันตั้ง
ให้พระยาบุรุษฯ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าอินทราชา กรมหลวงวงศา-
ธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภรา
ภักษ์ที่สมุหนายก เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรมมหาราชวัง พระราชดำรัสว่าเห็น
จะเสด็จสวรรคตในอนันต์ ท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ทำนุบำรุงประคัม
ประคองกันมา บัดนี้ถวญจะถึงพระองค์แล้วขอตาท่านทั้งหลายในวัน
ขอฝากพระราชโอรสจิดาอย่าให้ม้วยอนันตราช หรือเป็นก๊กคางว้าง ในการ
แผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งไรเป็นชั้ยใหญ่ ขอแต่ขจัดไว้ให้เป็นแต่
โทษเนรเทศ ขอให้ท่านทั้ง ๓ จงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสจิดาคือไม่คัว
เกิด ท่านทั้ง ๓ เมื่อได้ฟังกภาพกนร้องไห้สะอึกสะอื้นชวดย จึงดำรัสห้าม
ว่าอย่าร้องไห้ ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ช่อมมัยยอมเป็นเหมือน

(*) เหตุเรื่องพระเสนหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยาอัคร (น้อยกลาง) ถึง
อสัญกรรมในรัชกาลที่ ๔ พระเสนหามนตรี (หนพ้อม) ผู้เป็นบุตรใหญ่อายุยังเยาว์
ยังไม่ได้นบวช มีผู้ซึ่งเป็นเชื้อวงศ์เจ้าพระยาอัคร (น้อย) คิดปรารถนาจะเป็นพระยาอัคร
ศรีธรรมราชหลายคน แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงดำริจะ
โปรดฯ ให้พระเสนหามนตรีเป็นพระยาอัครฯ จึงทรงออกคำสั่งพระยาอัครไว้ ครั้นพระ
เสนหามนตรีมีอายุครบอุปสมบทเข้ามาบวชอยู่วัดโฆสิตยวิหาร เมื่อปีเถาะ พ.ศ.
๒๔๐๐ ครั้นวันหนึ่งพระเสนหามนตรีไหวพระอยู่ใ้กุญ มีผู้รับเอาบันชิ่งเข้าไปทางช่อง
ฝา บังเอิญบันชิ่งออกเมื่อขณะพระเสนหามนตรีกราบพระ กระสุนปืนข้ามไปจึงไม่ถก
การได้ส่วนต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้รับ พอพระเสนหามนตรีอาสึกษาบท ก็ทรงสั่งให้เป็นพระ
ยาอัครฯ พระยาอัคร (หนพ้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี
เมื่อในรัชกาลที่ ๕

จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินตั้งพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษา
 กันเดือกเดี๋ยงเดี๋ยงเดี๋ยง จะเป็นผู้เจ้าของยาเรอกตาม พระเจ้าอุทยา
 เรอหรือพระเจ้าหลานเรอกตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์
 ไคมีปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จึงยกย่องพระองค์นั้น
 จะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์อันวงศ์ข้าราชการและอาณา
 ประชากรอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้หันเหินเอาตามเห็นว่าจะ
 ชอบพระราชหฤทัยเป็นประมาณเลย เอาแต่ความดีความเจริญของ
 บ้านเมืองเป็นประมาณเถิด มีพระราชดำรัสตั้งตั้งนั้นแล้ว ก็มีใครผู้
 ตั้งตั้งราชการแผ่นดินอีกต่อไป เวลาเย็นวันนั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์
 คำขอรมาและดาพระสงฆ์โดยภาษามาคี แล้วทรงพระปรี๊ดคิดว่าพระ
 องค์ทรงพระประชวรพระอาการมากถึงเพียงนั้น พระดีดัดมีปรัชญะ
 จะพ้นเพื่อนไป จึงมีรับสั่งให้หาพระศรีสุนทรโฆหารพัก เป็รียญ เจ้า
 ไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรมมหาราชวังของพระราชนิพนธ์ให้ฟัง แล้วครัดตาม
 ว่ายังทรงภาษามาคีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีสุนทรกราบทูล
 ว่า ยังถูกต้องจะหาบิดาแต่แห่งใดนั้นมิได้ จึงมีรับสั่งให้พระศรี
 สุนทรฯ เรยพระราชนิพนธ์นั้น คังคือไปน

พระราชนิพนธ์มาพระสงฆ์

ยคุเขม ฆนุเต สงโฆ ชานาคู มยหิ ภิกขุกาเถ ปุณปุณิ
 เอสา วาจา ภาสิตา ยโตหิ มหาปวารณาเย ชาโต กาลิ กุรุ
 มาโน สเจ มหาปวารณาทีวเส พาสุหคิตาโน อุโปสถาคเร

มหาปวารณาสนธิปาตี นีโต ตถารูปเณ พเลน สมณฺนาโคโต
ยถารูปเณ พเลน สงฺฆิ เตวาจิกิ ปวเรตฺวา สงฺฆสฺส สมฺมุขา
กาถิ การุเขยฺยํ ตํ สาธุตสฺส ตํ เม อนฺนรูปิ อสฺส อิติ เอวรूपิ
วาจา ปุณฺเปณํ ภิกฺขุกาเล ภาสีคา อิทานมฺหิ กทฺถุโร กุยาหิ
กาหามิ เตนาหิ อิมํ สกฺกาเร วิหาริ ปหินามิ อิมหิ สกฺ-
กาเรหิ มหาปวารณาณมฺหิ กโรนฺตํ สงฺฆิ ชฺมมเมว ปุ่เขมิ
อตุตฺตานํ วิย กตฺวา อยํ มหาปวารณา คฺรุวาริกา ขถา มม
ชาติทิวโส อาพาโธ เม อภิวาตฺเตติ เอวํ ภายามิ อชฺช กาลิ
การุเขยฺยํ อาปฺจฺฉามหิ ภาเนเต สงฺฆิ จิรปริณิพฺพุตมฺหิ ตํ ภาควนฺตํ
อภิวาเทมิ ชรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ตสฺส ชฺมมํ นมสฺสามิ
อริยญฺจ สงฺฆิ นนามิ ยมฺหิ รตนตฺตยํ สรณํ คโตมฺหิ

อจฺจโย มํ ภาเนเต อจฺจคฺคมา ขถาพาลิ ขถามุหฺหิ ขถา-
อกุสฺสํ โยหิ ภาเนเต อิมสฺมि อตุตฺถาเว ตถา ตถา ปมตฺโต
ขกุสฺถานิ กมฺมานิ อกาสิ ตสฺส เม ภาเนเต สงฺโฆ อจฺจยํ
อจฺจยโต ปฏิกฺคณฺหตุ อายคิ สํวราช

อิทานิ มยา ปญฺจสุ สํเสสุ สํวราชญิชาณํ กตํ ตสฺส
มยฺหิ เอวรूपิ มนสิกาโร อนฺนุจฺจุหิยติ สิกฺขิยติ ปญฺจสุ ขน-
เชสุ ฉสุ อชฺฉนฺตฺติเกสุ อายคเนสุ ฉสุ พหิเรสุ อายคเนสุ
ฉสุ วิญฺญาเนสุ ฉสุ สมฺมสฺเสสุ ฉสุ ฉทวาริเกสุ เวทนาสฺ
นคฺเตตํ โลกสฺมि ยํ อุปาทิยมานํ อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปฺริโส
อุปาทิยนฺโต อนวชฺชวา อสฺส อนฺนปาทานํ สิกฺขามิ สพฺเพ

สงฺขาร อนิจฺจา สพฺเพ ชมฺมา อนตฺตา ขณฺนํจฺจํ ปวตฺตมฺหิ
เนตฺติ มม เนโสหฺมสมฺมि น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ
สตฺตานิ ตํ อนจฺฉริยํ ยโต เขตฺติ สพฺเพสํ มคฺโค อปฺปมตฺตา
โหนตฺตุ ภูเต อปฺปจฺฉามิ วุฑฺฒามิ ยํ เม ปราชํ สพฺพิ เม
สงฺโฆ ชมตฺตุ.

อาตฺรสมฺมึ เม กาเย จิตฺตํ น เหตุสฺสตาตฺรํ
เอวํ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุคฺติ กเร.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสงฆ์ (๑)

ขอเรียนส่งขมาสงฆ์ เมื่อครั้งตั้งตนเป็นภิกษุอยู่ ตั้งตนได้ก่อาจานเนื่อง ๆ ว่า เพราะตั้งตนได้เกิดแล้วในฉันทหาปวารณา เมื่อจะทำการจะ ถ้าในฉันทหาปวารณาบวชหนักถึง ภิกษุสงฆ์สามเณรช่วยนำไปยังที่สงฆ์ประชุมทำมหาปวารณา ณ โรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วยกำลังเช่นใดเล่า ตั้งตนจะพึงปวารณาจะสงฆ์ถว้นกำหนดสามคำได้แล้วทำการจะถว้นเฉพาะหน้าสงฆ์ ความที่คิดนทำติดงจะเป็นกรรมคเทยวหนอ ความทำติดงจะเป็นกรรมคสมควรแก่ตั้งตนเทยวหนอ อาจาเช่นตั้งตนได้ก่อาจแล้วเนื่อง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บคณคณเป็นคฤหัสถ์เสียแล้วจกทำอะไรได้ เพราะเหตุคณคณังสงเครื่องสักการเหล่านไปยงจหารบุชชาสงฆ์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทงพระ

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

แล้วเกิด คัดนรธดา คัดนโหวิ ตั้งโตคัตนโตมิตพตัง ตั้งพจงอดตั้ง
ทงปองนนแกตคัตนเกิด

เมื่อกายของคัตนแม่กระตัมกระต่ายอยู่ จิตของคัตนจักไม่กระ
ตัมกระต่าย

คัตนมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ศึกษาอยู่
ด้วยประการดังนี้ ๑

แล้วไปรด ๑ ให้พระศรีสุนทรโองการ เจริญพระราชนิพนธ์ไป
พร้อมด้วยเครื่องสักการ ไปอ่านในที่ประชุมสงฆ์ มักรมหมื่นนวร
รังษีสूरียพันธ์ เป็นประธานที่ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐเมื่อเวลา
ค่ำก่อนพระสงฆ์ทำพิธีปวารณา พอถึงเวลา ๘ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ จก
หมายเหตุทรงพระประชวร ยังมีความระอ้อนนอกปรากฏอยู่ในท้ายพระ
ราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ คิดเนือความมากต่างไว้ในทันเฉพาะแค่อธิ
ความอันเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็ตั้งให้เจ้าพนักงานด้อมองรักษาพระราชนิ
เขยทรงช้างหน้าข้างใน แล้วตั้งให้หมื่นศรีพระสงฆ์ราชคณัฐานานุกรม
รวม ๒๕ รูป มักรมหมื่นนวรรังษีสूरียพันธ์ เป็นหัวหน้ามาตั้งเป็นประ
ธานในที่ประชุมพระราชองค่างูวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประชุม
กันอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม

พระราชองค่างูวงศ์ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวลานั้น พระเจ้า

นังยาเธอ ๘ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทเวศร์วิชัยทิพ ๒ กรม
 หลวงวงศาธิราชธำมรงค์ ๓ กรมหมื่นถาวรวงศ์ ๔ กรมหมื่น
 วรศักดิ์พิศาต ๕ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ๖ กรมขุนวรจักรธรธา
 นภาพ ๗ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนมหาราชประมัญชีย์ พระเจ้าราชวรวงศ์
 เธอ ๖ พระองค์ (*) คือ ๑ กรมหมื่นภมรินทร์ภักดี ๒ กรมหมื่น
 อุดยดกษัตริย์เดนมัค ๓ กรมหมื่นภูบาลธวัช ๔ กรมหมื่นภคว
 นิยน์ฤเบศร์ราชธำมรงค์ ๕ กรมหมื่นนักษัตรธำมรงค์ ๖ กรมหมื่น
 เจริญผลพูนสวัสดิ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหมื่นมจร
 ราชบุรีพันธู์ ๒ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ ๓ กรมหมื่นดิเรกธรรมการ
 นอกจากนั้นพระเจ้าลูกยาเธอทมิฬนทร โทษทรนงมณฑลเป็นดำนเณรอยู่ ๘
 พระองค์ คือ ๑ พระองค์เจ้ากฤษฏาธิราช ๒ พระองค์เจ้า
 กัศณางศุภคดี ๓ พระองค์เจ้าสุรัสวดี ๔ พระองค์เจ้าจกฉวดี
 ฉายา ๕ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันต์
 ไสยภักย์ ๗ พระองค์เจ้ากมลดาเศอสรวิศ เจ้านายทั้งปวงในเวลา
 ประชุมประทับทางด้านตะวันตก แต่ตรงหน้าพระแท่นเศวตฉัตรเรียง
 ไปข้างด้านเหนือ ข้างด้านเหนือพระสงฆ์นั่ง กรมหมื่นมจรบุรี ๑
 ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า ส่วนพระสงฆ์ที่นั่งในที่ประชุมหนี
 มีพระราชอาคัน ๒ รูป คือ พระดำเนินไสยภักย์ (๓) วัชรราชประคิษฐ ๑

(*) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ใช้ค่าน้ำพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ทั้งหมดเปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 ชั้น ๓ และใช้ค่าน้ำพระนามเจ้านายวังหน้าว่า ราชวรวงศ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๖

พระอมรโมถ์ (นพ) วัตถุประสงค์ ๓ นอกนั้นเป็นฐานานุกรมและ
 เปรียบญ ดัชนีคนธรรมมุขิกาทักมาประชุมฟังพระอาการอยู่ที่จักรวาล
 ประดิษฐานทุก ๆ วัน^(๑) ดังชกาวี ไปนิมนต์จึงได้มาพร้อมกันโดยเร็ว
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งโพนมนต์พระราชคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่
 มาไม่ทันประชุม ดั่งอนุนางหนึ่งด้านตะวันออก จางวางมหาดเล็ก
 อยู่ทางด้านใต้ อนุนางผู้ใหญ่ที่เข้าประชุมเวลานั้น ข้าราชการฝ่ายพระ
 บรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
 ที่สมุหพระกลาโหม ๒ เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุนนาค)
 ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์ (ตมิ่ง สมนิรัตน์) ๔
 พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ๕ พระยาศรีพิพัฒน์
 (แพ บุนนาค) ๖ พระยาเพชรพิชัย (หนู เกตุทัต) ๗ พระยา
 ดัหาราชเดโช (พิน) ๘ พระยาดัหาราชฤทธิไกร (บัว) ๙ พระ
 ยาราชวรานุกต (บุญรอด กัลยาณมิตร) ๑๐ พระยาเทพประสม
 (ท้วม บุนนาค)^(๒) ๑๑ พระยาอภัยรณฤทธิ์ (เฉย ยมาภัย)
 ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (ฮุ่น) ๑๓ พระยาดุรงค์ชัยวัฒน์ (อร
 บุนนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (เพ็ง เพ็ญกุล) ๑๕
 พระยาศรีเสาวราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระบรมราชวัง ๑๖
 เจ้าพระยามุนเณตร (เกศ สิงห์เงิน) ๑๗ พระยามณเฑียรบาล

(๑) ด้วยเป็นฐานานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะ
 พระองค์ทรงตั้งตั้งธรรมมุขิกาคณะเดิมมา

(๒) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้ออกไปประชุม แต่โดนจดหมาย
 เหตุอาชญากรรมหาปราถณูชื่อไม่

(บัว) ๓๘ พระยาเสนาภเบศ (กรับ บุนยรัตพันธ์) ๓๘ พระยา
ศรีโศภวรัญ ๒๐ พระยาดุรินทรราชเสน่ (ชั้น กัตถยามนิตร) (*)
นอกจากขุนนางผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจชักรับหนึ่งประจำ
อยู่ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มีหน้าที่ใน
การประชุม

พอเวลาเที่ยงกันก็ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ลุกขึ้น
นั่งคุกเข่าประธานมือ หันหน้าไปทางเจ้านายกล่าวในท่ามกลางประชุม
ว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวเสด็จสวรรคตเมื่อเวลายาม ๓ บดินแผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระบรม
ราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบ
ราชสมบัติพระราชนัดดาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้น
เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรง
สั่งมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคคคัตรัสสั่ง
ไม่ได้ เสนาบดีจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
เสด็จสวรรคต มีรับสั่งคนราชสมบัติแก่เสนาบดีตามแต่จะปรึกษากันให้

(*) เสนาบดีที่มีตัวอยู่แค่นี้ได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ เจ้าพระยา
อมราช (แก้ว สิงหนัน) เห็นจะบัวอ เจ้าพระยาธรรมมา (บุญศรี คันสกุลบุรณศิริ)
เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ขราชูพลภาพทั้งสอง ๒ คน

เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี
ปรึกษากันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร
อยู่ได้มรณัง ให้หากรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีอยุธยา
และเจ้าพระยาสุรารักษ์เข้าไปเฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้
ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ
ปรึกษาหารือ ดั่งนี้จะเห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์พระองค์ใด จะ
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระเจ้าอุฎยาเธอ พระเจ้าหลานเธอซึ่ง
ทรงพระยศมีบุญบารมีสูงส่งทรงปวงสมควรจะปกครองสมณะพราหม
ณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้น
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใดทรงรังเกียจ บิดนทานทางหลาย
ทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดสมควรจะ
เป็นท้าวปกครองพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์กับ
บุคชเรณูได้ก็ให้จารึกในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้มีความหวาดหวั่น
เกรงขาม

ขณะนั้นพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งมี
พระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงได้จุลกุกกพระสงฆ์
หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประณามพระหัตถ์ครั้งนั้นในท่ามกลาง
ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ
ได้ทรงทำนุบำรุงเองพระบรมวงศานุวงศ์และมุขมนตรี ผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้ง
ปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหนืออื่น ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณ

ได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณ
ประชาณก ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
เหมือนหนึ่งได้กตแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ฯ ครีตั้งแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
จึงตามทูลประมุขเรียงพระองค์เจ้านายและเรียงตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ แต่
ส่งพระถามเฉพาะกรมหมื่นบวรวิชัยฯ พระองค์เดียว ถามถึงแต่กรม
หลวงวงศาฯ เป็นคนมา ทุกพระองค์ทูลทูลทูลทูลทูลทูลทูลทูลทูล
ประมุขมอขกษณรับว่า "สมควร" เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้า
พระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาพระสงฆ์สังฆคณิน โตและถวายอดิเรก (*)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระ
เจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณประชาณก แล้วเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จึงกล่าวถามคือไม่ในที่ประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ท่านได้กราบบังคมทูลฯ
ให้ทรงทราบว่าปรีชาญาณจะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิณประชาณก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าทรงพระวิตกอยู่ ด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ
พระชันษายังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรงสามารถว่าราชการแผ่นดินให้
รมเย็นเป็นสุขแก่พระราชวงศ์านุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมณ-

(*) ธรรมเนียมถวายอดิเรกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงบัญญัติไว้ว่าควรถวายต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ราชาภิเษกแล้ว ยังเป็น
ประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายอดิเรกในที่ประชุมครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิยม และกรมหมื่นบวรวิชัยฯ ก็ไม่กล้าทรงทูลทูล

พราหมณาจารย์อาณานิประเทศราชภูฏาได้ตั้งสมณคร พระกระแสดักทวง
พระปรีดิกะเช่นนี้ จะคิดอ่านกันอย่างไร

กรมหลวงเทเวศร์ ๑ ครั้นว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีธัญของสั่งว่า
ราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระเจ้าดกยาเธอ ๑ จะทรงผนวชพระ (๑)
เจ้าพระยาศรีธัญของสั่งถามความชอบแก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมคเห็นสม
ควรพร้อมกัน เจ้าพระยาศรีธัญของสั่งว่าด้วยตัวท่านเองนั้นจะมีต้นของ
พระเศพระคุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ
ท่านไม่สู้เข้าใจขอให้เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบำราบปรมภ์ช่วยในดองคร
พระราชานุญาตด้วยออกพระองคหนึ่ง ที่ประชุมกอนุมคเห็นชอบด้วย

๑) เมื่อเสร็จการปรึกษาตอนถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าดกยา
เธอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพันดประชานากแล้ว เจ้าพระยาศรีธัญของสั่ง
กล่าวว่อกว่า แผ่นดินดองแดงแดงแกกอน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์
แดงกคองมีมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครั้น
ที่ประชุมจะเห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่

กรมหลวงเทเวศร์ว่ชรินทรเสด็จถูกคุกพระขงขประดานพระหัด
ครั้นออกว่า พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบาท
สมเด็จพระบั้นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระเศพระคุณมาแก่พระบรมวงศา
นวงศ์และข้าทูลละของ รุดพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเศ
พระคุณของพระบาทสมเด็จพระบั้นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมนมอ

(๑) คือเมื่อพระชนมายุ ๒๐ ใน ปีระกา พ.ศ. ๒๓๖๖ เป็นเวลาที่จะต้องมี
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี

วิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ ^X รัชเป็นกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล ต้นของพระเศวตพระคุณพระบาท สมเด็จพระที่นั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว
กรมหมื่นบวรวิชัยชาญกัทรังษานันทนาฎการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษา
มาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงปก
ครองพวก ข้าไทฝ่าย พระราชวังบวร และคง จะเป็น ความยินดี ของพวก
วังหน้าด้วย //

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามที่ประชุมเรื่องไปตั้งแต่ก่อน โดยมาก
รับว่า "สมเด็จพระที่นั่งเกล้า" หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุน
วรจักร ๑ ครั้นนั้นว่า "ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมอญแต่
ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแล้วแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมี
ใช้กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช" เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ซักใช้กรมขุนวรจักร ๑ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักร ๑ ทรง
รับแจ้งต่อไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนอย่างนั้น ครั้งรัชกาล
ที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ตั้งปราบดาภิเษก
กัทรังษานันทนาฎการสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัช
กาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กัทรังษานันทนาฎการ
พระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กัทรังษานันทนาฎการกรมหมื่นศักดิ์พลเดชเป็น
กรมพระราชวังบวร มาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัทรังษานันทนาฎการสมเด็จพระอนุชาธิราช เป็นพระบาท สมเด็จพระ
ที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นเคยทรงตั้งมากที่รัชกาลจึงเห็นว่ามีไร่นา

ทของที่ประชุมจะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้ใดเอง
ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ๑ ต่าง ๆ ึ่งที่สุดทตถามว่า “ที่ไม่ยอมหม
อยากจะเป็นเองหรือ” กรมขุนวรจักร ๑ จึงตอบว่า “ถ้าจะให้ยอมก
็คงยอม” การก็เป็นตกลง เป็นอนที่ประชุมเห็นสมควรทกรมหม
นวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์จึงอาราธนาให้พระสงฆ์สดกษณ โดและอดิเรกออกกรงหนึ่ง (๑)

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้า
พหามาตา กรมขุนบวรรมประมักษ์ ทรงพระสติปัญญาบรมวิราชกร
แผ่นดิน ด้วยโศกเศททำ ราชการ ในตำแหน่ง กรมวังมาช้านานถึง ๒
แผ่นดิน ขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบวรรมประมักษ์สำเร็จราชการ

(๑) เรื่องตอน ประชุม ถวกราช สมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถาม กรม หมั้นราช
หักคิดไมกรทำนครเสให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรได้ประทับอยู่
ในที่ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมถ้วนถี่ละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระ
ยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ไว้ เนื้อความก็ไม่เคลื่อนคลาดกัน ความใน
จดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ว่ากล่าวถึงการเลือก
กรมพระราชวังบวร ๑ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมขอมพร้อมกัน เห็นจะเป็นเพราะแต่ง
หนังสือในเวลาที่ผู้ซึ่งเกี่ยวข้องยังไม่กล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้
ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชุม นั้น ท่านเล่าเป็นอย่างดีถ้วนถี่ ทราบด้วย
กันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑ เล่าเมื่อก่อนจะออกฎกรรมมีขึ้นก็ออก
ครั้งหนึ่ง ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวร ๑ ครั้งนั้น ต้องคำที่กรมหลวงเพชร ๑
ครัต เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขอลาขอ ให้เจ้าพระยารัตนธิเบศร์ (หุ่ม) แต่ยังเป็นขุนสมุท
โศกรหนึ่งเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะถวาย
ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกันด้วย
ความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็น
ชอบใคร่อยาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น.

หมื่นด้ขลุ่ขุมการ พระวงศานองคี่ผู้น้อยทังมิได้รับกรม กับราชท
ละของ ๑ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทัดมู่หพระกตาโหม ท่านเจ้า
พระยาภูธราภัย ทัดมู่หนายก พระยามหาอำมาตย์ พระยาราชภักดี
พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรพิชัย พระยาดำรงราชเดโช พระยาดำรง
ฤทธิไกร พระยาราชวราณุกุล (พระยาเทพประสม) พระยาอภัยรัตนฤทธิ
พระยาอนุชิตชาญชัย พระยาดำรงคี่อัยวัฒน์ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ
พระยาศรีเสาวราช ท่านเจ้าพระยามุขมนตรี พระยามณฑิเรศวร
พระยาเสนาภุมบศรี พระยาศิริไสภรณ์ พระยาดำรงรัตนราชเดโช และ
ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทังพระพุทธรักกรและพระ
ราชอาณาจักร ประชุมในพระที่นั่งอนันตสมาคมปรึกษาพร้อมกันว่า
พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผู้
เสด็จสวรรคตแล้ว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรม
ขุนพิริยบรรพต ทรงกอรปด้วยพระอัยวุฒิปรีชาญาณเสด็จภาพ และ
ทรงพระสติปัญญาพระเมตตาหาปรกมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรม
คำบัญชาปล้ำภักพระพุทธรักศาณา สมควรที่จะดำรงราชสมบัติปกครองพระ
มหานครขอบรรณเสมาสมณพรำหมณา ประชาชาษฎร ให้อยู่เย็นเป็น
สุขได้คี่ด้วยพระบุญฤทธิมหาบวรอันดำรงมา หาผู้จะเส่มมิได้ จึง
กราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุน
พิริยบรรพต ขึ้นผ่านพิภพมให้เสด็จราชสมบัติ ถอดยราชประเพณี
ศรีสุริยต้นคี่วงศ์ ดำรงพิภพมณฑล สดกลกรุงเทพมหานคร อมรัตน
โกสินทร มหินทราโยธยา มหาคิตถภพพรำคินราคี่ มหานครบวรราช

ฐานบุรีรัมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน อันอำพลด้วยงามนครประเทศนานา
มหาไพบุยพิศาตราเจ้าธมาธนาเขตมณฑลทงป้องโดยบุรพประเพณี
พระมหากษัตริราชเจ้าสืบ ๆ มา”

ในกลางคืนวันนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สั่งให้ตั้งกองตั้งมอง
ทวงใหม่เห็นพระราชวังบวร ฯ อันเป็นที่ประทับกรมหมื่นบวรวิไชย
ชาญอีกแห่งหนึ่ง (*) และสั่งให้เชิญเสด็จพระองค์เจ้าเนตรคณางศุภก
กับพระองค์เจ้าเนตรทิวติยตาภตามนุษ เพื่อจะได้ประครองพระโศก
พระบรมศพในกระบวนแห่เมื่อวันรุ่งขึ้น (๒)

ณ วันศุกร์ เดือน ๓๑ แรมค่ำ ๑ เจ้าพนักงานจัดเตรียมการตั้ง
ตั้งการพระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และประคิมฐานพระบรมศพ
พร้อมเสด็จ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกัน
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมแต่เวลาเช้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้พระ
ยาสุริยวงศ์ด้วยฉันทน์ ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณ

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้คือวังมณฑลของวังใหม่ซึ่งเห็นตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบกกับนี้

(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอินทนิลประสูติกับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประครองโศกพระบรมศพ ได้คำรับ
สั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณตีประสูติมา แต่วันแรกทรงพระประชวร
ผู้ต่อมาได้ทรงพระราชประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ มาประประชวรเสียด้วย
ตลอดมา การเรื่องนี้จึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอที่
โสกันต์แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ที่ ๗ พระองค์ ที่เลือก ๒ พระองค์นั้น เพราะพระองค์
เจ้ากัณเฑาะศุภก คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นหลานเลี้ยงของเจ้าพระยาสุริยวงศ์
ที่สมุหพระกลาโหม พระองค์เจ้าทิวติยตาภ คือกรมหมื่นนฤเรศราชศักดิ์ เป็น
หลานตัวเจ้าพระยาภุชงค์ที่สมุหนายก

ประชานาถก็พระคำหนักงอกลงตาม^(๑) ในเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
กำลังอ่อนเพลียมากด้วยทรงพระประชวรมากกว่าเดือน และเข้าประคับ
ทรงโศกศัลย์แรงกล้าไม่สามารรถจะทรงพระราชดำเนินได้ ต้องเชิญเสด็จ
ทรงพระเกี้ยวหามขึ้นไปจนในพระที่นั่งภาณุมาศจรัสฎที่ตรงพระบรมศพ
พอทอดพระเนตรเห็นพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยก
พระหัตถ์ชนกถวายบังคมเท่านั้นแล้วก็ทรงสอดนงน้าไป เจ้านายผู้ใหญ่
ซึ่งเสด็จอยู่ทนมกหมอบทตามเสด็จกำกับเข้าไป ช่วยกันแก้ไขพอพ้นคน
ได้ส่งประดุจ แต่พระกำลังยังอ่อนหนักไม่สามารรถจะเคลื่อนพระองค์จาก
เกี้ยวได้ จึงมีรับสั่งขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุน
มำราบปรบัภัยถวายนำส่งทรงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านาย
ผู้ใหญ่เห็นว่าจะให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั่นต่อไป เกรง
พระอาการประชวรจะกลับกำเริบขึ้น จึงสั่งให้เชิญเสด็จมายังพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย ซึ่งโจัดห้องในพระตำหนักด้านตะวันออกได้เป็นที่
ประทับ ระหว่งเงาจากจะได้ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิม
พระราชสมเกียรติ^(๒) ทางนั้นเจ้าฟ้าฯ กรมขุนมำราบปรบัภัยตรงนำ

(๑) การที่ให้พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ไปเชิญเสด็จนั้น ทำตามแบบอย่างครั้งเมื่อพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านภักพ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูร
วงศ์เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
ซึ่งเป็นบุตร เวลานั้นเป็นจมนราชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

(๒) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาจะทำพระราช
พิธีบรมราชาภิเษก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน แต่เมื่อในรัชกาล
ที่ ๔ เวลาจะหว่ามเฉลิมพระราชสมเกียรติถึงเดือนครึ่ง จึงปลุกพลับพลาถวายเป็นที่ประทับ
ที่โรงมโหรี เพื่อให้ทรงดำรงดูว่าประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย.

